

Met oog op het gezin

De relatie van opvoedervariabelen met de psychosociale ontwikkeling en persoonlijkheid van adolescenten met een visuele beperking

Hanna Postma
Studentnummer: 1414585
Begeleidster: Dr. S. Kef
Tweede beoordelaar: G. M. P. Loots

Masterscriptie Orthopedagogiek, 2007
Vrije Universiteit Amsterdam
Faculteit Psychologie en Pedagogiek

Inhoud

	blz
Voorwoord	4
Samenvatting	5
1. Theoretische inleiding	7
1.1 Inleiding	7
1.2 De adolescent	9
1.2.1 De adolescentieperiode	9
1.2.2 De psychosociale ontwikkeling	10
1.3 De opvoeders	13
1.4 De brusjes	17
1.5 Het gezin	19
1.5.1 De structurele gezinstheorie	21
1.5.2 Theoretisch model van het opvoedingsproces	21
1.5.3 Opvoederschapstijlen	25
2. Onderzoeksopzet	26
2.1 Onderzoeksvragen	26
2.2 Onderzoeksprocedure	27
2.3 Onderzoeksinstrumenten	29
2.3.1 Adolescent	30
2.3.2 Opvoeders	30
2.3.3 Brusjes	31
2.3.4 Gezin	31
2.4 Onderzoeksgroep	32
2.4.1 Adolescenten	32
2.4.2 Opvoeders	32
2.4.3 Gezinnen en brusjes	33

3.	Resultaten	35
3.1	Beschrijvende gegevens en correlaties	35
3.1.1	Psychosociale kenmerken	35
3.1.2	Persoonlijkheid	36
3.1.3	Opvoeders en opvoeding	36
3.1.4	Verbanden tussen ontwikkeling en opvoeding	37
3.2	Vergelijking tussen subgroepen	39
3.2.1	Vader-moeder	39
3.2.2	Opvoederkenmerk wel of geen visuele beperking	41
3.2.3	Jongens-meisjes	43
3.2.4	Ernst visuele beperking	44
3.2.5	Aard visuele beperking	47
3.2.6	Aantal brusjes met visuele beperking	49
3.3	Het gezin en de brusjes	50
3.3.1	Gezin	50
3.3.2	Brusjeservaringen	55
3.4	Vergelijking gezinsleden	59
4.	Discussie	63
4.1	Conclusies	63
4.1.1	Kindkenmerken	63
4.1.2	Opvoeder- en opvoedingskenmerken	65
4.1.3	Gezinskenmerken	66
4.1.4	Samenhang tussen opvoedings- en kindkenmerken	70
4.2	Discussie	72
4.3	Aanbevelingen	73
	Literatuuropgave	75
	Bijlagen	81

Voorwoord

Voor u ligt mijn scriptie ter afronding van de studie orthopedagogiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam. In deze scriptie wordt het onderzoek naar de relatie tussen opvoedervariabelen en de psychosociale ontwikkeling en persoonlijkheid van hun adolescenten met een visuele beperking beschreven.

Met plezier heb ik het afgelopen jaar aan deze scriptie gewerkt. In het hele proces heb ik veel geleerd over het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek. Via literatuuronderzoek heb ik meer inzicht gekregen in de doelgroep adolescenten met een visuele beperking. Verder heb ik tijdens mijn onderzoek kennis mogen maken met acht bijzondere adolescenten en hun gezinnen.

Hierbij wil ik graag iedereen bedanken die een bijdrage heeft geleverd aan het onderzoek. Allereerst de acht adolescenten die hebben gereageerd op mijn oproep en met hun gezin hebben meegedaan aan het interview. Ook de broers en zussen van de adolescenten wil ik bedanken voor het invullen van de vragenlijst en het delen van hun ervaringen. Ik heb met veel plezier een kijkje genomen in jullie levens.

Sabina Kef wil ik enorm bedanken voor haar begeleiding tijdens het maken van de scriptie. Met name dankzij haar hulp, ondersteuning en feedback is mijn scriptie tot dit eindresultaat gekomen.

Hanna Postma,
Augustus 2007

Samenvatting

Deze scriptie is het resultaat van een onderzoek gericht op adolescenten met een visuele beperking en hun gezinnen. In het eerste deel van het onderzoek wordt getracht antwoord te geven op de hoofdvraag van het onderzoek: *Wat is de relatie tussen opvoedervariabelen en de psychosociale ontwikkeling en persoonlijkheid van hun adolescenten met een visuele beperking?* Voor dit deel is gebruik gemaakt van data uit het vervolgonderzoek van Kef (2006). Hier hebben 154 adolescenten en 161 opvoeders aan meegewerkt door het invullen van vragenlijsten. De opvoedervariabelen betreffen: responsiviteit, kwaliteit van de partnerrelatie en stress. De adolescentvariabelen zijn: zelfwaardering, acceptatie van de beperking, eenzaamheid, algemeen welbevinden en vijf persoonlijkheidskenmerken.

Het tweede deel van het onderzoek richt zich op het functioneren van gezinnen met een adolescent met een visuele beperking en de ervaringen van brusjes in deze gezinnen. Bij acht gezinnen thuis is een gezinsinterview gehouden en zeven brusjes hebben vervolgens een vragenlijst ingevuld betreffende hun ervaringen.

Uit de resultaten van het onderzoek blijkt dat adolescenten met een visuele beperking wat betreft hun psychosociale ontwikkeling geen grote problemen ervaren. Verschillende subgroepen zijn vervolgens met elkaar vergeleken. Uit deze vergelijking blijkt dat jongens hoger scoren dan meisjes op een aantal variabelen. Verder is naar voren gekomen dat adolescenten met een matige visuele beperking hoger scoren op acceptatie van de beperking dan adolescenten met een ernstige visuele beperking. Alleen op sociaal gebied ligt er enige zorg, met name wat betreft de sociale competentie en de grootte van het sociale netwerk.

Vanuit de totale groep opvoeders komt ook een positief beeld naar voren, ze zijn responsief, tevreden met de relatie met hun partner en ze ervaren weinig stress. Moeders scoren wel hoger op een aantal opvoedingsvariabelen dan vaders. Ook is gebleken dat opvoeders met een visuele beperking lager scoren op hechting dan opvoeders zonder een visuele beperking. Met betrekking tot de aard en de ernst van de visuele beperking van de adolescenten wordt er eveneens een aantal verschillen gevonden voor de opvoedingsvariabelen.

Tussen opvoeder- en adolescentvariabelen blijken verbanden te bestaan. Er zijn positieve verbanden gevonden tussen zelfwaardering bij de adolescent met responsiviteit, competentie en hechting bij de opvoeder. Een negatief verband is er gebleken tussen zelfwaardering bij de adolescent en depressie bij de opvoeder. Acceptatie van de beperking van de adolescent hangt positief samen met responsiviteit en hechting bij de opvoeder, en negatief met depressie bij de

opvoeder. Ook bij de persoonlijkheidskenmerken worden significante correlaties gevonden met opvoedingsvariabelen. Zo blijkt algemeen welbevinden van de adolescent positief samen te hangen met responsiviteit en hechting bij de opvoeder. Vriendelijkheid bij de adolescent correleert positief met responsiviteit, competentie en hechting bij de opvoeder. Het correleert negatief met depressie bij de opvoeder. Ten slotte wordt er een positief verband gevonden van zorgvuldigheid bij de adolescent met hechting en satisfactie met de relatie bij de opvoeder.

Met betrekking tot de diverse subgroepen worden er verschillen gevonden in het aantal verbanden en de sterkte ervan. Zo worden er bij moeders en adolescenten meer correlaties gevonden dan bij vaders en adolescenten. En tussen jongens en opvoeders blijken meer verbanden dan tussen meisjes en opvoeders. Ook voor ernst van de beperking worden er verschillen gevonden. Kenmerken van blinde adolescenten blijken veel en relatief sterke verbanden te hebben met de opvoedervariabelen, in vergelijking tot de slechtiende adolescenten. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van verschillen tussen de subgroepen.

De brusjes die hebben meegewerkt aan het onderzoek blijken positief in het leven te staan, de visuele beperking van hun broer of zus lijkt bij de meeste geen negatieve invloed te hebben gehad. Het merendeel van de brusjes heeft een goede relatie met het brusje met de beperking, ze ondernemen regelmatig gezamenlijke activiteiten. Een aantal brusjes maakt zich af en toe zorgen om het brusje met de beperking en voelt zich ook verantwoordelijk voor de ander. Ze hebben echter zelden extra verantwoordelijkheid voor hun brusje gekregen. Over het algemeen zijn de brusjes positief over de omgang van hun opvoeders met de kinderen in het gezin. Deze omgang wordt hetzelfde ervaren voor alle kinderen in het gezin. De aandacht van de opvoeders wordt meestal eerlijk verdeeld over de kinderen. Vaders en moeders blijken niet te verschillen wat betreft de verdeling van aandacht. Slechts één brusje geeft aan niet tevreden te zijn over de verdeling van aandacht.

Met betrekking tot het gezinsfunctioneren, heeft de beperking met name een grotere invloed gehad bij de gezinnen met meerdere kinderen met een visuele beperking. Toch lijkt de positieve instelling van de gezinnen in dit onderzoek ertoe bij te dragen dat deze adolescenten zich ontwikkelen tot zelfstandige en zelfverzekerde volwassenen.

1. Theoretische inleiding

1.1 Inleiding

Knetterende ruzies, slaande deuren en geroffel op de trap. Dit is over het algemeen geen onbekend fenomeen wanneer je spreekt over pubers. De adolescentiefase is een periode waarin tieners zich steeds meer gaan losmaken van hun opvoeders en op zoek gaan naar hun eigen identiteit. Vrienden zullen in deze periode een veel belangrijkere rol gaan spelen. Verder zullen de adolescenten op biologisch, cognitief en sociaal-emotioneel vlak veel veranderingen doormaken. Het is ook een periode die gekenmerkt wordt door het willen ervaren van nieuwe dingen, het experimenteren en het nemen van risico's (Gringhuis, Moonen & Van Woudenberg, 1996). Geheel zonder strijd zal deze tijd niet verlopen, maar de ruzies en conflicten door veranderingen in de hormonen, zijn onderdeel van dat proces van afstand nemen van de opvoeders (Holmbeck, Paikoff & Brooks-Gunn, 1995). Juist de adolescentiefase is dus heel belangrijk in het leven van een kind. Daarom is het goed om te onderzoeken welke factoren samenhangen met een adaptieve ontwikkeling en welke factoren negatief samenhangen met de ontwikkeling van adolescenten.

Voor adolescenten met een beperking zullen bij deze veranderingen nog extra obstakels komen. Het huidige onderzoek zal gericht zijn op de groep adolescenten met een visuele beperking. Vanwege hun beperking is deze periode voor hen op sommige gebieden moeilijker dan voor jongeren die goed zien.

Een visuele beperking valt te onderscheiden in slechtziendheid en blindheid. Oorzaken voor een visuele beperking kunnen op allerlei gebied liggen. Zo leiden afwijkingen aan het oog zelf tot slechtziendheid of blindheid. Te denken valt hierbij aan hoornvliesafwijkingen, ooglensafwijkingen en aandoeningen aan het netvlies. Een andere mogelijkheid is dat de oogzenuw niet goed werkt. Verder kan de beperking ook veroorzaakt worden doordat de hersenen de informatie die via de ogen binnenkomt, ofwel de visuele prikkels, niet goed verwerkt. Voor het bepalen van de grenzen tussen normaal zien, slechtziendheid en blindheid, zijn criteria voor gezichtsscherpte en gezichtsveld vastgesteld.

- Voor het weergeven van de gezichtsscherpte worden breuken gebruikt. 1/10 houdt in dat iemand op 1 m. afstand kan onderscheiden wat iemand zonder visuele beperking al op 10 m. afstand kan zien. Slechtziendheid betekent dat de gezichtsscherpte tussen de 1/10 en 3/10 is, ondanks correctie met een bril of lenzen.

- Voor het weergeven van het gezichtsveld worden graden gebruikt. Bij een gezichtsveld dat kleiner is dan 30 graden, is sprake van slechtziendheid. 10 graden of minder is de grens voor blindheid (Looijestijn, 2004).

Het gezichtvermogen speelt een grote rol in de ontwikkeling van kinderen. De beperking of afwezigheid van het gezichtsvermogen hebben dus ook gevolgen voor deze ontwikkeling. Het gezichtsvermogen stimuleert het kind om de omgeving te gaan ontdekken. Verder leert het kind zo onderscheid te maken tussen zichzelf en zijn omgeving. Kinderen die blind of slechtziend zijn, worden hierin beperkt. Ook hebben zij meer moeite om een situatie te overzien en te begrijpen wat gebeurt. Zo missen zij de mogelijkheid snel hun handelen aan te kunnen passen aan de omgeving. De beperking levert niet alleen moeilijkheden op voor het kind zelf, maar ook voor de relaties met anderen. Communiceren is minder gemakkelijk doordat er geen gebruik kan worden gemaakt van de non-verbale communicatie. Verder blijken sommige mensen met een visuele beperking hun gezicht af keren om beter te kunnen luisteren, ze tonen minder expressie en kunnen een passieve indruk geven. Dit kan een verkeerde interpretatie van het gedrag opleveren door mensen in de omgeving (Gringhuis, et. al., 1996).

Als kinderen nog jong zijn en de visuele beperking voor anderen niet zo opvalt, vormt het nog niet een groot probleem in het contact met leeftijdgenootjes. Later worden ze zich er steeds meer bewust van dat ze anders zijn en dit kan leiden tot onzekerheid in relaties met anderen. Adolescenten met een visuele beperking hebben gemiddeld genomen dan ook een kleiner sociaal netwerk (Kef, 1999).

Gedurende de hele kindertijd, maar ook in de adolescentie zullen zij afhankelijk zijn van anderen, in het bijzonder van hun opvoeders. Opvoeders op hun beurt zijn vaak bang dat hun kind op sociaal-emotioneel gebied nog niet klaar is voor bepaalde stappen zoals het op vakantie gaan met vrienden. Dit kan door de adolescent als beperkend ervaren worden (Gringhuis, et. al., 1996). Voor de opvoeders is de verwerking van het hebben van een kind met een visuele beperking een voortdurend proces (zie paragraaf 1.3).

In dit onderzoek is ervoor gekozen te onderzoeken wat de relatie is tussen opvoedervariabelen en de psychosociale ontwikkeling van blinde en slechtziende adolescenten. De opvoedervariabelen zijn responsiviteit, kwaliteit van de huwelijksrelatie en stress. De psychosociale kenmerken die bij de adolescenten onderzocht worden zijn zelfwaardering, acceptatie van de beperking, eenzaamheid en algemeen welbevinden (Kef, 1999). Daarnaast wordt de relatie tussen opvoedervariabelen en de persoonlijkheid van deze adolescenten onderzocht.

Ook de broers en zussen, oftewel brusjes, spelen een belangrijke rol in het leven van de adolescent (Pit-ten Cate & Loots, 1997). Bij een aantal gezinnen wordt er een profiel geschetst ten aanzien van het gezinsfunctioneren. Verder wordt van deze gezinnen ook het perspectief van de broers en zussen weergegeven.

De hoofdvraag in dit onderzoek is: *Wat is de relatie tussen opvoedervariabelen en de psychosociale ontwikkeling en persoonlijkheid van adolescenten met een visuele beperking?*

Deze vraag is van belang omdat het inzicht zal bieden in de werkzame mechanismen tussen opvoeders en hun adolescenten. Dit inzicht biedt aangrijpingspunten waar de organisaties voor blinden en slechtzienden met hun hulp op aan kunnen aansluiten. Verder krijgen opvoeders meer begrip voor hun eigen aandeel in de psychosociale ontwikkeling van hun kinderen.

1.2 De adolescent

1.2.1 De adolescentieperiode

De adolescentiefase is een overgangperiode tussen de kindertijd en de volwassenheid. De centrale ontwikkelingstaak in deze periode is het vormen van een eigen identiteit, het ontwikkelen van een eigen manier van omgaan met andere mensen. Het beeld dat de maatschappij over het algemeen heeft van de adolescentie of puberteit, is een periode van 'storm en stress.' Veel scholieren hebben deze tijd ook beschreven als een tijd vol met hoogoplopende conflicten met hun opvoeders. Deze mening is echter grotendeels gebaseerd op observaties van jongeren met aanpassingsproblemen. Onderzoeken met een representatieve onderzoeksgroep vinden deze 'storm en stress' niet (Holmbeck, 1994). Dit neemt niet weg dat sommige adolescenten meer moeite hebben dan anderen met de uitdagingen die deze periode meebrengt.

De Wit, Van der Veer en Slot (1995) beschouwen de ontwikkeling tijdens de adolescentie als een transactioneel proces. Hierbij gaat het om de interactie tussen de omgeving, het persoonlijk initiatief en de handelingen van de adolescent op het gebied van de ontwikkelingstaken. Vaak wordt de periode onderverdeeld in drie periodes met kenmerkende ontwikkelingen, de vroege-, midden- en late adolescentie.

1. De vroege adolescentie: gekenmerkt door het losmaken van de opvoeders, de lichamelijke rijping en de psychoseksuele ontwikkeling.
2. De midden-adolescentie: hierin gaat het vooral om het experimenteren met verschillende keuzes.
3. De late adolescentie: het aangaan van verplichtingen op het gebied van de maatschappij en persoonlijk relaties.

Ook de verwachtingen die opvoeders en adolescenten van elkaar hebben veranderen. De verwachtingen van opvoeders zullen betrekking hebben op het functioneren van de adolescent in toekomstige rollen. Deze verwachtingen kunnen bepaald worden door het huidige functioneren van de adolescent, maar ook door idealen die de opvoeders hebben (De Wit, et. al., 1995).

De visuele beperking heeft gevolgen voor de verwachtingen en idealen die opvoeders voor hun kinderen vormen. Voor adolescenten kan de beperking de mogelijkheden nieuwe ervaringen op te doen, verminderen. Ook het verlangen naar autonomie dat in deze periode sterk naar voren komt, staat in contrast tot de afhankelijkheid van anderen vanwege de beperking. Een ander punt is het aangaan van liefdesrelaties. Het aantrekkelijk zijn voor andere jongeren en het al dan niet hebben van een relatie beïnvloedt het gevoel geaccepteerd te worden door anderen. In onze maatschappij draait het sterk om presteren, concurreren en het uiterlijk. Voor een visueel beperkte adolescent is het minder goed mogelijk of zelfs onmogelijk te observeren hoe andere leeftijdsgenoten zich in dit opzicht gedragen. Dit kan leiden tot het gevoel er gedeeltelijk buiten te staan (Gringhuis, et. al., 1996).

1.2.2 De psychosociale ontwikkeling

Psychosociale factoren worden gebruikt als indicatoren voor de mate van aanpassing in de adolescentie (Kef, 1999). Juist in de adolescentie vinden op het psychosociale gebied grote veranderingen plaats. Deze veranderingen leiden tot het opnieuw formuleren van de onderlinge verhoudingen en wederzijdse verantwoordelijkheden in het gezin. Adolescenten willen hun eigen terrein veilig stellen en steeds meer hun eigen ideeën volgen (De Wit, et. al., 1995).

De literatuur laat een gemengd beeld zien van het functioneren van adolescenten met een visuele beperking op sociaal en psychologisch gebied. Met name op sociaal gebied kunnen deze adolescenten moeilijkheden ervaren.

Verskillende onderzoeken hebben uitgewezen dat adolescenten met een visuele beperking een verhoogde mate van kwetsbaarheid vertonen en meer moeilijkheden tegenkomen op het gebied van de ontwikkeling dan adolescenten zonder beperking. Ze hebben kleinere netwerken en minder vrienden en zijn sociaal gezien dus meer geïsoleerd. (Huurre & Aro, 1998; Jan, Freeman & Scott, 1997). Dit zou mogelijk veroorzaakt kunnen worden door een gebrek aan sociale vaardigheden. Verder lijken ze zich minder sociaal aanvaard te voelen dan adolescenten zonder een visuele beperking (Van Weenen, 2005). Het besef van het “anders zijn” zou daarvoor de oorzaak kunnen zijn (Kef, 1999).

De ontwikkeling op psychologisch gebied toont meer overeenkomsten met de ontwikkeling van adolescenten zonder beperking. Uit onderzoek is gebleken dat adolescenten met een visuele beperking gelijk scoorden op psychosociaal welbevinden als adolescenten zonder visuele beperking. Ook wat betreft andere psychologische factoren lijken de adolescenten met een visuele beperking goed te functioneren (Huurre & Aro, 1998; Jan, Freeman & Scott, 1977; Eaglestein, 1975).

De volgende psychosociale factoren zijn in dit onderzoek meegenomen: zelfwaardering, acceptatie van de beperking, eenzaamheid en algemeen welbevinden. Deze factoren zullen hier toegelicht worden.

Zelfwaardering

Zekerheid en helderheid over het zelfbeeld zijn belangrijke determinanten van zelfwaardering. Mensen met een lage zelfwaardering blijken een slechter beeld te hebben van wie ze zijn (Campbell, 1990). Er zijn verschillende externe factoren die de ontwikkeling van het zelfbeeld beïnvloeden. Voorbeelden hiervan zijn: druk van de vriendengroep, zich geaccepteerd willen voelen, competitie en angst voor de toekomst (Sacks & Wolffe, 2006).

Voor mensen met een visuele beperking komt bij zelfwaardering nog de acceptatie van hun beperking. Verschillende onderzoeken hebben uitgewezen dat mensen met een visuele beperking een lagere zelfwaardering hebben dan mensen die goed zien. Adolescenten met een visuele beperking kunnen zich inadequaat voelen door hun fysieke beperkingen, academisch onderpresteren of een gebrek aan sociale acceptatie. Dit kan de zelfwaardering van een persoon negatief beïnvloeden (Beaty, 1992; Meighan, 1971). Andere onderzoeken vonden daarentegen geen significant verschil in zelfwaardering tussen personen met- en personen zonder visuele beperking (Huurre, Komulainen & Aro, 1999; Beaty, 1994; Kef, 1999). Uit het onderzoek van Kef (1999) blijkt dat de meerderheid van de adolescenten met een visuele

beperking een positief gevoel van zelfwaardering heeft. Slechts 16% van de deelnemers had meer moeite op dit gebied.

Er bleken geen significante verschillen te bestaan tussen adolescenten met een visuele beperking in het reguliere onderwijs en die in het speciale onderwijs. Wel bleken meisjes een minder hoog gevoel van zelfwaardering te hebben dan jongens. Ook hadden adolescenten met een progressieve visuele stoornis een lager gevoel van zelfwaardering dan de personen met een stabiele stoornis (Kef, Hox & Habekothé, 1997).

Acceptatie van de beperking

Er is weinig onderzoek gedaan naar de acceptatie van een beperking en de gevolgen ervan. Zorg betreft vooral adolescenten omdat zij in deze fase van hun leven onafhankelijk willen zijn. Acceptatie van de beperking kan een belangrijke bijdrage leveren aan het gevoel van zelfwaardering van een persoon.

Uit één van de weinige onderzoeken (Kef, 1999) bleek dat onder adolescenten met een visuele beperking sprake is van een vrij hoge acceptatie van de beperking. In onderzoek werd een groep van 16% van het totaal aangetroffen met meer problemen op dit gebied.

Variabelen die de mate van acceptatie van de visuele beperking bepalen, zijn de ernst en aard van de beperking en de mate van onafhankelijkheid, welke bepaald wordt door de mobiliteit. Zo scoorden adolescenten met een matige visuele beperking of degenen die helemaal blind waren hoger op acceptatie van de beperking dan adolescenten met een ernstige visuele beperking. Verder bleek dat de personen met een progressieve stoornis meer problemen ervoeren in vergelijking tot de groep met een stabiele stoornis (Kef, et.al., 1997).

Eenzaamheid

Eenzame adolescenten worden in onderzoek beschreven als verdrietig, naar binnen gekeerd en passief (Van Buskirk & Duke, 1991). Zij trekken zich terug uit het sociale leven en isoleren zich zo. Dit geeft een verhoogd risico op aanpassingsproblemen (Corsano, Majorano & Campretavy, 2006).

Adolescenten met een visuele beperking bleken uit onderzoek af en toe gevoelens van eenzaamheid te ervaren, maar niet in ernstige mate. 22% van de hele groep had relatief gezien meer gevoelens van eenzaamheid dan adolescenten zonder een beperking (Kef, 1999). Een andere interessante bevinding is dat adolescenten met een visuele beperking die een bijbaantje hadden na schooltijd zich minder eenzaam voelden dan de adolescenten die geen bijbaantje hadden (Kef, et., al.,1997).

Algemeen welbevinden

Onder algemeen welzijn kan worden verstaan, het gevoel van geluk of het gevoel over de kwaliteit van leven. Één van de meest belangrijke invloeden op het welzijn van adolescenten blijkt de opvoedingsstijl van hun opvoeders te zijn (Fletcher, Steinberg & Sellers, 1999).

Over het algemeen blijken adolescenten met een visuele beperking zich gelukkig te voelen (Kef, 1999). Wel bleken adolescenten onder de twintig jaar minder gelukkig te zijn dan die erboven (Kef, et. al., 1997).

Persoonlijkheid

Bij het beschrijven van de persoonlijkheid gaat het erom het wezen van een persoon weer te geven (Carver & Scheier, 2004).

Allport (1961) beschrijft persoonlijkheid als: een dynamische organisatie van systemen in een persoon, die de patronen van gedrag, gedachten en gevoelens van een persoon vormen.

Veel verschillende studies ondersteunen het persoonlijkheidsmodel bestaande uit vijf factoren (Borkenau & Ostendorf, 1989; Goldberg, 1990; Digman & Takemoto-Chock, 1981). De volgende vijf factoren worden hierbij onderscheiden: emotionele stabiliteit, extraversie, vriendelijkheid, zorgvuldigheid en openheid voor ideeën. Bij emotionele stabiliteit gaat het om het gemak en de frequentie waarmee een persoon gestresst en overstuurd raakt. Bij extraversie, dit wordt gekenmerkt door sociabiliteit, assertiviteit en een open expressie van impulsen. Ook genoemd worden een zekere mate van dominantie en zekerheid. De derde factor is vriendelijkheid. Deze eigenschap beschrijft de mate waarin een persoon zich bezig houdt met het onderhouden en behouden van relaties. Kenmerken van de factor zorgvuldigheid zijn plannen, doorzettingsvermogen en het streven naar doelen. Als laatste openheid voor ideeën, dit betekent het openstaan voor ideeën van anderen en nieuwe ervaringen (Carver & Scheier, 2004).

1.3 De opvoeders

Onderzoek toont aan dat opvoeders de sociale ontwikkeling van adolescenten beïnvloeden. Affect van de opvoeders heeft een direct en indirect verband met negatief sociaal gedrag van adolescenten. Het directe verband loopt waarschijnlijk via modeleren of sociaal leren. Het indirecte verband daarentegen gaat via de representatie van relaties die de adolescent heeft (Paley, Conger & Harold, 2000).

In de puberteit zal deze relatie in meer of mindere mate veranderen. Zoals eerder genoemd zal hulp van opvoeders niet langer vanzelfsprekend zijn en zullen de verwachtingen over en weer veranderen. De adolescent zelf zal ten opzichte van zijn of haar opvoeders een andere positie in gaan nemen. In zowel alledaagse situaties als in meer belangrijke keuzes, zal een adolescent eigen beslissingen willen gaan nemen (De Wit, Van der Veer en Slot, 1995). De relatie van de adolescent met de opvoeders die eerst te omschrijven valt als een autoriteitsrelatie, wordt steeds meer een gelijkwaardige relatie (Meeus, Iedema, Maassen & Engels, 2002).

Opvoeders hebben invloed op het leven van hun kinderen. Maar een kind beïnvloedt ook het gezin en de opvoeders. Voor de meeste opvoeders is het een schok om te ontdekken dat hun kind een visuele beperking blijkt te hebben. Ze zijn er niet op voorbereid en hebben geen ervaring met de opvoeding van een kind met een visuele beperking. De diagnose zet een heel proces van verwerking in gang. Het doel van dit proces is om een nieuw evenwicht te vinden en zich aan te passen aan de nieuwe omstandigheden. Ieder doorloopt het proces in een andere volgorde, op zijn eigen manier en vaak meerder malen (Gringhuis, et. al., 1996).

Het verwerkingsproces is een cyclisch model en kent de volgende fasen. De schok, verwarring en ontkenning vormen een afweermecanisme en maken dat opvoeders de diagnose stapje voor stapje gaan begrijpen. Gevoelens als schuld, boosheid en verdriet komen wanneer opvoeders zich steeds meer gaan realiseren wat de beperking betekent. Wanneer opvoeders de situatie objectiever gaan bekijken, zullen ze verder vooruitdenken en nieuwe doelen stellen. Opvoeders zullen zoeken naar manieren om met de situatie om te gaan, ze zullen copingmechanismen inzetten. Dan vindt acceptatie van zichzelf, het kind en de beperking plaats. Niet alle opvoeders doorlopen dit proces op dezelfde manier of zullen alle fasen doormaken. De meesten zullen het proces wel meerdere malen doorlopen (Cohen, Harrell & Macon, 1992; Ferrell, 1986).

Wanneer opvoeders medelijden blijven voelen voor hun kind vanwege de beperking, belet dit het kind een goed gevoel over zichzelf te ontwikkelen. Kinderen hebben het juist nodig te weten dat hun opvoeders vertrouwen in hen hebben. Ook hebben ze het nodig dat hen mogelijkheden gegeven wordt te oefenen en dat ze gecompimenteerd worden voor het proberen van activiteiten (Sacks & Wolffe, 2006). In de adolescentie verlangen jongeren ernaar zelfstandiger te worden, en zullen de opvoeders hun kinderen dus steeds meer los moeten laten. De meeste opvoeders van adolescenten met een visuele beperking ervaren een goede balans tussen autonomie en afhankelijkheid, hoewel deze balans af en toe best moeilijk

is (Mantel, 2005). Opvoeders blijven naast vrienden wel de meest belangrijke steunbron te zijn voor jongeren die blind of slechtziend zijn (Kef, 1999).

De volgende opvoedingsvariabelen zijn in dit onderzoek betrokken, responsiviteit, de kwaliteit van de huwelijksrelatie en stress.

Responsiviteit

De begrippen responsiviteit en sensitiviteit worden tegenwoordig samengenomen tot sensitieve responsiviteit (Kievit, Tak & Bosch, 2002). Hiermee wordt bedoeld dat de opvoeder prompt, adequaat, consistent en affectief reageert op de signalen, wensen en behoeften van het kind. Hiervoor is een goede interpretatie en begrip nodig van de kant van de opvoeder voor het gedrag en de signalen die het kind uitzendt (Hoogenboom, et. al., 2005).

Een beperking kan dit proces van responsiviteit lastiger maken voor zowel het kind als de opvoeder. Het kind kan vanwege de beperking moeite hebben aan de opvoeder duidelijk te maken wat de behoefte is. Maar ook de opvoeder kan moeite hebben met het begrijpen van wat een kind bedoelt of met het adequaat reageren op die behoefte (Hoogenboom, et. al., 2005). Uit eerder onderzoek bleek dat opvoeders van visueel gehandicapte adolescenten opvallend hoog scoren op responsiviteit (Udema, 1996). Wanneer opvoeders sensitief reageren op hun kinderen, is de kans dat de kinderen zich adaptief ontwikkelen groter. Een warme en sensitieve omgeving is heel belangrijk, voor zowel kinderen als adolescenten (Berk, 2003).

Kwaliteit van de huwelijksrelatie

Opvoeding vindt vooral plaats binnen de directe context van het gezin. De relaties en interacties tussen de leden van het gezin zijn dan ook een belangrijk onderdeel van de opvoedingsprocessen. De huwelijksrelatie van de opvoeders is de basis waar alle andere relaties uit voortkomen.

Het hebben van een emotioneel bevredigende, diepe relatie met een partner bevordert de kwaliteit van het opvoederlijk handelen. Wanneer moeders een hoge kwaliteit van huwelijksrelatie ervaren, behandelen ze hun kinderen op een positievere manier. In een huwelijk dat goed is, ondersteunen de opvoeders elkaar emotioneel en zullen ze elkaar meer helpen in de opvoedingstaken. Ook zijn de opvoeders het waarschijnlijk meer met elkaar eens wat betreft hun opvoedingsideeën, of ze zullen elkaar hierin kunnen aanvullen (De Brock, 1994).

De opvoeding van een kind met een visuele beperking kost veel tijd en energie, zowel emotioneel als praktisch (Groeneveld, 1993). Tijd voor elkaar is nodig. Een goede verdeling van aandacht en tijd voor zowel de kinderen als de relatie met een partner is lastig, maar wel heel belangrijk om de huwelijksrelatie goed te houden (Gringhuis, et. al., 1996).

Kinderen beïnvloeden niet alleen de relatie van de opvoeders, het werkt ook andersom. Conflicten in de relatie tussen de opvoeders, brengen een negatieve sfeer in het gezin. De sfeer beïnvloedt het kind. Een andere manier waardoor conflicten hun invloed kunnen hebben op kinderen is via “Spill over”. Dit houdt in dat de spanningen en irritaties tussen de opvoeders zich uiteten in de relatie tussen de opvoeder en het kind. Er kan dan sprake zijn van minder affectie, minder geduld of meer machtsuitoefening (De Brock, 1994).

Stress

Opvoeden kan voor opvoeders op bepaalde momenten stress geven. Zelfwaardering en competentie zijn een belangrijk onderdeel van het adequaat omgaan met stressvolle situaties. Mensen ontwikkelen zelf manieren om met problemen en stress om te gaan (Gringhuis, et. al., 1996).

De adolescentieperiode blijkt voor opvoeders de meeste stress met zich mee te brengen. Dit heeft een hoogtepunt in de vroege adolescentieperiode (Small, Eastman & Cornelius, 1988). Opvoeders voelen zich tijdens deze periode het minste comfortabel en adequaat (Ballenski & Cook, 1982). De reden hiervoor kan zijn dat adolescenten zich gaan losmaken van hun opvoeders en op zoek gaan naar onafhankelijkheid in beslissingen, gedrag en waarden (Steinberg, 1985). Wanneer opvoeders meer ervaring hebben met het opvoederschap blijkt dat bij te dragen aan verminderde stress. Tussen vaders en moeders blijkt geen verschil te zijn in de mate van ervaren stress, wel wordt de stress bij beiden veroorzaakt door verschillende factoren (Small, et. al., 1988).

Het ligt in de lijn der verwachting dat opvoeders van kinderen met een visuele beperking meer stress ervaren dan opvoeders van kinderen zonder beperking. Toch heeft onderzoek bij opvoeders van kinderen tot en met 13 jaar het tegendeel uitgewezen (Looijestijn, 2004). Deze groep opvoeders scoorde juist lager op stress dan opvoeders van kinderen zonder visuele beperking. Wel gaat het hierbij om een kleine groep deelnemers (N=12). Ook ander onderzoek heeft uitgewezen dat opvoeders van adolescenten met een visuele beperking vrij veel ondersteuning ervaren, zich weinig beperkt voelen in de inrichting van hun persoonlijk leven, een goede hechting met hun kind ervaren en zich competent voelen. Dit betekent dat zij weinig stress ervaren (Mantel, 2005).

1.4 De brusjes

De relatie tussen broers en zussen, ofwel brusjes, is mogelijk de meest sterke en langdurige van alle relaties tussen mensen. Eigenschappen van de relatie kunnen zijn vriendschap, vertrouwen en dingen delen met elkaar of juist vijandigheid, conflicten en afstand van elkaar. Er is sprake van wederzijdse afhankelijkheid. Zo zijn brusjes vaak beschikbaar om in hun vrije tijd samen activiteiten te ondernemen. Op deze manier helpen ze elkaar en leren van elkaar. De relatie tussen brusjes vindt plaats tegen een achtergrond van complexe, onderling verbonden gezinsrelaties. Deze relatie kan dus alleen goed begrepen worden door het hele gezinssysteem te bekijken. Gezinskenmerken hebben zowel directe als indirecte effecten op de relatie tussen brusjes (zie 1.5). De indirecte invloeden worden gemedieerd door het opvoederschapsgedrag.

Goede relaties tussen brusjes kunnen bevorderd worden door het gedrag van de opvoeders. Positief gedrag van de opvoeders blijkt namelijk samen te hangen met positief gedrag van de brusjes. Negatief gedrag van de opvoeders daarentegen of het stellen van één kind boven de ander, blijkt een negatief effect te hebben op de relatie tussen brusjes. Het heeft een negatieve invloed op de interactie tussen brusjes en veroorzaakt verwijdering. Ook direct en consistent opvoedergedrag bevordert een positieve relatie tussen brusjes (Stoneman & Waldman Berman, 1993).

In een gezin is er sprake van asymmetrie in de rolverdeling tussen brusjes. Dit bepaalt het gedrag en de interacties tussen personen. Soms wordt de rolverdeling opgelegd door de opvoeders, andere keren ontstaat de rolverdeling meer spontaan. Meestal hebben opvoedere broers en zussen een meer dominante rol ten opzichte van jongere broers en zussen. Bij gezinnen met een kind met een verstandelijke beperking wordt deze asymmetrie alleen maar groter. Soms is er dan zelfs sprake van rolomkering wanneer een jonger brusje in competentie op een bepaald gebied, het brusje met de beperking voorbij groeit (Stoneman & Waldman Berman, 1993).

In de adolescentie verandert de relatie tussen broers en zussen. De invloed van de oudere brusjes op de jongere vermindert. Ook zullen ze minder tijd doorbrengen met brusjes, de aandacht verschuift naar hun vrienden (Stocker & Dunn, 1994). Toch blijft de relatie tussen brusjes over het algemeen stabiel (Dunn, Slomkowski & Beardsall, 1994).

Een beperking kan de relatie met een brusje beïnvloeden. Jonge brusjes kunnen het zelfs moeilijker hebben met de beperking van een brusje dan de opvoeders. Ze zijn emotioneel meestal nog minder ontwikkeld dan hun opvoeders en kennen vaak minder mensen om hun

gevoelens mee te delen. Verder kunnen ze moeite ondervinden met het stellen van vragen aan hun opvoeders over de beperking van hun brusje en de gevolgen voor hen zelf wanneer de opvoeders er niet meer zijn (Hallahan & Kaufman, 1991). De mate waarin de ontwikkeling van broers en zussen beïnvloedt wordt, is afhankelijk van de ernst van de beperking, de leeftijd van de brusjes of van het kind met de beperking en hoe het gezin omgaat met de beperking van het kind. Maar vooral wordt het effect bepaald door de manier waarop de opvoeders hun kinderen behandelen en steunen (www.cyh.com).

De houding van broers en zussen naar een brusje met een visuele beperking verandert met de leeftijd. Gebleken is dat jonge adolescenten zich vaker ongemakkelijk voelen bij de beperking van een brusje. Het is van belang om oog te hebben deze gevoelens en behoeften van de brusjes (Gringhuis, et. al., 1996).

Lang heeft men zich zorgen gemaakt over de ontwikkeling en aanpassing van brusjes van kinderen met een beperking. Op verschillende terreinen zouden zij een risico lopen. Hier wordt er een aantal genoemd (Troster, 1999; Gringhuis, et. al., 1996).

1. De last van de verantwoordelijkheid in de zorg voor het kind met een beperking en in het huishouden. Ze nemen vaak al jong een beschermende rol op zich.
2. Verminderde beschikbaarheid van de opvoeders.
3. Te grote verwachtingen van de opvoeders.
4. Overidentificatie met het brusje met de beperking.
5. Indirectie risico's, zoals meer opvoederlijke stress.
6. ze kunnen minder vrijheid voelen in het uiten van negatieve gevoelens.

Onderzoeken naar de brusjes van kinderen met een beperking laten een gemengd beeld met betrekking tot hun functioneren en de invloed van de beperking op hun leven. Over het algemeen is gebleken dat brusjes van kinderen met een beperking geen groter risico lopen wat betreft hun psychologische aanpassing (Troster, 1999). Ook wat betreft de verantwoordelijkheid in het huis en in de zorg voor een brusje is niet gebleken dat brusjes van een kind met een beperking meer verantwoordelijkheid dragen (Damiani, 1999). Er wordt zelfs gesproken over een positieve invloed. Meer begrip voor mensen, beperkingen en vooroordelen worden genoemd. Verder tonen de brusjes meer waardering voor hun eigen gezondheid en intelligentie (Grossman, 1972). Met betrekking tot de communicatie zijn de meeste brusjes zijn wel tevreden, vooral openheid is hierbij belangrijk (Pit-ten Cate & Loots, 1997).

Toch is bij een beperkt aantal brusjes is wel gevoeligheid voor het ontwikkelen van

problemen in de aanpassing gebleken. Deze gevoeligheid wordt bepaald door sekse, volgorde van geboorte, sociaal-economische status van het gezin en reactie van de opvoeders op de beperking van hun kind (Lobato, 1983). Het samen ondernemen van activiteiten en de communicatie blijken een grotere uitdaging. Verder bestaan er soms gevoelens van schuld en van verwaarlozing vanwege het feit dat de opvoeders meer aandacht zouden hebben voor het brusje met de beperking (Pit-ten Cate & Loots, 1997; Grossman, 1972).

Voor kinderen en adolescenten met een visuele beperking, speelt de interactie met brusjes een belangrijke rol. Brusjes zijn vaak direct tegen elkaar zeggen elkaar de waarheid, ook over dingen die anderen niet snel durven te noemen. Verder vindt er een constante “strijd” plaats rond een eerlijke verdeling van de aandacht van de opvoeders. Deze aspecten van de brusjesrelatie zijn van belang voor de sociale ontwikkeling van deze kinderen (Sacks & Wolffe, 2006).

Jongeren met een visuele beperking hebben aangegeven dat de steun van brusjes tamelijk belangrijk voor hen is. Verder is gebleken dat ze deze steun wel ervaren, maar niet altijd. Met betrekking tot de uitwisseling van steun is de brusjesrelatie naast de vriendschapsrelatie de meest uitgebalanceerde relatie. Een opvallend gegeven is dat een derde van de deelnemers die brusjes hebben, hen niet hebben genoemd bij het opgeven van de belangrijke personen in hun netwerk. Er is hier dus sprake van een discrepantie (Kef, 1999).

1.5 Het gezin

Onze vrienden, kennissen en soms zelfs onze collega's kunnen we kiezen. Maar de mensen die het dichtst bij ons staan, onze familie, kunnen we niet kiezen, die hebben we. We zijn met hen verbonden en zij met ons, in alle omstandigheden.

Gezinskenmerken die het functioneren van het gezin bepalen (Stoneman & Waldman Berman, 1993) zijn:

- tevredenheid over de huwelijksrelatie
- conflicten tussen de opvoeders
- het emotionele klimaat
- de stijl van probleemoplossing
- de vorm en structuur van het gezin
- armoede
- financiële stress
- etniciteit

In de adolescentiefase gaan jongeren steeds meer het leven buiten het gezin opzoeken. Dit doen ze om andere leefwijzen te ontdekken en te ontdekken welke bij hen past. Vooral leeftijdsgenoten krijgen een belangrijke rol in het leven van een adolescent. Het gezin blijft

wel een grote invloed hebben, onder andere in het overdragen van waarden en normen. Goede relaties binnen het gezin hebben een positieve invloed op de ontwikkeling van de sociale competentie (De Wit, et. al., 1995).

Binnen een gezin bezitten de leden verschillende persoonlijkheden, karaktertrekken, waarden enzovoorts. Interactie en communicatie tussen de verschillende personen van een gezin is daarom een uitdaging. Communicatie geeft de gezinsleden de kans hun noden, wensen en zorgen te kunnen uiten. Open en eerlijk communiceren maakt het mogelijk dat de gezinsleden hun verschillen, maar ook hun liefde voor elkaar kunnen delen en dat problemen die niet te vermijden zijn in gezinnen, opgelost kunnen worden. Onduidelijke en indirecte communicatie daarentegen wordt gevonden in gezinnen met meer conflicten, een zwakke emotionele band tussen de gezinsleden en minder tevredenheid over de gezinsrelaties (Peterson & Green, 1999; Noller & Fitzpatrick, 1990).

De emotionele band tussen de verschillende gezinsleden wordt ook wel gezien als gezinscohesie. Dit zijn de affectieve kwaliteiten van de onderlinge relaties, zoals steun, hulp en affectie (Moos, 1974). De gezinsomgeving en dus ook de cohesie binnen een gezin, worden gerelateerd aan de ontwikkeling van adolescenten. De dynamiek verschilt wel voor jongens en voor meisjes. Meisjes blijken gevoelig te zijn voor de cohesie binnen het gezin. Een lage cohesie hangt samen met gevoelens van eenzaamheid. Een goede cohesie vormt een beschermende factor tegen het ontwikkelen van internaliserende problemen. Jongens daarentegen zijn niet zo gevoelig als meisjes voor de cohesie binnen een gezin. Zij zijn gevoeliger voor conflicten tussen de opvoeders (Johnson, Lavoie & Mahoney, 2001).

Bij gezinnen met een kind met een beperking wordt het functioneren sterk bepaald door de manier waarop de opvoeders en de overige gezinsleden met de situatie omgaan. Van belang is om bij gezinnen te onderzoeken welke factoren samenhangen met de mogelijke belasting voor de opvoeders. Een ander punt is welke copingstrategieën gehanteerd worden op zowel individueel- als op gezinsniveau (Meihuizen- de Regt, Mulders & De Moor, 2003). Eerder onderzoek heeft uitgewezen dat de visuele beperking op zich weinig invloed heeft gehad op hoe adolescenten zich thuis voelden. Bijna driekwart van de deelnemers dacht zelfs dat de beperking een positieve invloed had op diens rol in het gezin. Hierbij valt te denken aan het gevoel op dezelfde manier behandeld te worden als de andere brusbjes of het zich geaccepteerd voelen door de andere gezinsleden. Conflicten deden zich in deze gezinnen nauwelijks voor, mogelijk door de cohesie binnen de gezinnen. Er was duidelijk sprake van betrokkenheid bij elkaar. Dit onderzoek geeft een heel positief beeld van gezinnen van adolescenten met een visuele beperking (Van Weenen, 2005).

1.5.1 De structurele gezinstheorie

Binnen veel theorieën over het gezin staan de relaties binnen het gezin centraal. Het gezinssysteem model voegt daar nog wat aan toe en zegt dat het hele gezin als eenheid gezien moet worden. Het gezin wordt hierin beschouwd als een systeem, een geheel dat meer is dan een optelling van de afzonderlijke delen (Minuchin & Nichols, 1998). Volgens de structurele gezinstheorie functioneren binnen een gezin verschillende subsystemen (Minuchin, 1974). Een subsysteem van dit geheel is de opvoeder-kind relatie. Deze relatie is gebaseerd op de wederzijdse noden en verantwoordelijkheden die opvoeders en kinderen naar elkaar toe hebben. Broers en zussen vormen ook zo'n subsysteem. Door de verschillende rol die iedereen binnen het gezin speelt, is er sprake van gevoelens van saamhorigheid en afhankelijkheid.

De subsystemen functioneren goed door de grenzen die ze van elkaar scheiden. Deze grenzen maken de rol duidelijk die iedereen in het gezin speelt en zo kan iedereen zich naar behoren ontwikkelen. Wanneer deze grenzen niet duidelijk zijn, wordt het gezinsfunctioneren belemmerd. Een voorbeeld hiervan is een situatie waarin het kind tussen de opvoeders in staat. De opvoeders willen het kind aan hun eigen kant hebben maar het kind wil bij beide opvoeders horen (Minuchin, 1974).

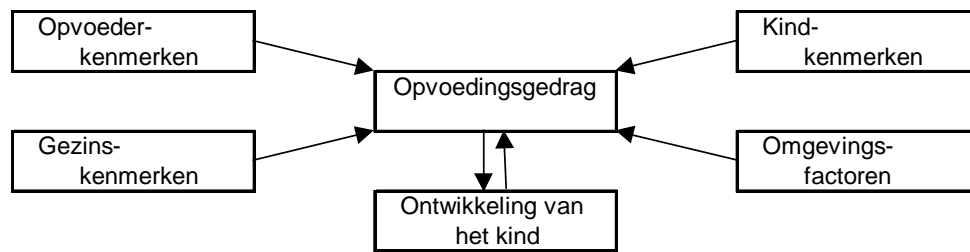
Het huidige onderzoek richt zich op het gezin als groter geheel, maar met name op het opvoeder-kind subsysteem. Een ander subsysteem dat aan bod komt, is dat van de brusjes.

1.5.2 Theoretisch model van het opvoedingsproces

Veel empirisch onderzoek heeft zich gericht op de opvoeding en de ontwikkeling van kinderen. Het model van het opvoedingsproces dat hier besproken wordt, is gemaakt naar aanleiding van de bevindingen van dat onderzoek (Rispen, Hermanns & Meeus, 1996). Het is gebaseerd op het ecologische model (Bronfenbrenner, 1986), het proces-model van de determinanten van opvoeding (Belsky, 1984), het transactionele persoon-proces model van opvoederlijk en gezinsfunctioneren (Gerris, 1989) en het transactionele levensloop model (Riksen-Walraven, 1989).

Centraal in het model staan het opvoedingsgedrag van de opvoeders en de ontwikkeling van het kind. Opvoedingsgedrag kan onderverdeeld worden in de elementen ondersteuning en controle. Bij de ontwikkeling van het kind gaat het om het kunnen oplossen van ontwikkelingsstaken en om de aan- of afwezigheid van psychosociale problemen.

Opvoedingsgedrag van de opvoeders en de ontwikkeling van het kind beïnvloeden elkaar wederzijds. De belangrijkste factoren die daar hun invloed weer op uitoefenen zijn in het model samengenomen tot een aantal clusters. Deze clusters zijn opvoederkenmerken, kindkenmerken, omgevingsfactoren en gezinskenmerken. Onder opvoederkenmerken wordt verstaan de persoonskenmerken van de opvoeder, cognities met betrekking tot opvoeding of ontwikkeling en de beleving van de opvoeding. De kindkenmerken vallen uiteen in achtergrondkenmerken en temperament van het kind. Alle factoren uit de omgeving die hun invloed uitoefenen op het opvoedingsgedrag horen bij de omgevingsinvloeden. Hierbij valt te denken aan opvoedingsondersteuning door mensen uit de omgeving. Bij gezinskenmerken gaat het om het gezinsfunctioneren, de relatie tussen de opvoeders, de brusjes en de levensgebeurtenissen.

Figuur 1.1 Model van het opvoedingsproces (Rispen, Hermanns & Meeus, 1996)

In het bovenstaande model staan opvoedingsgedrag en de ontwikkeling van het kind centraal. Hun wederzijdse invloed op elkaar wordt weergegeven door de pijlen die beide kanten op wijzen. Binnen deze opvoeder-kind relatie verandert zowel de opvoeder als het kind. De factoren die eromheen staan, wijzen allemaal naar het opvoedingsgedrag. Dit betekent dat zij het opvoedingsgedrag bepalen en beïnvloeden, positief of negatief. In dit model is het uitgangspunt dat naast het opvoedingsgedrag geen van de andere factoren een direct verband heeft met de ontwikkeling van het kind. Indirect beïnvloeden ze de ontwikkeling van het kind wel, namelijk via het opvoedingsgedrag.

De verschillende verbanden die in het model worden weergegeven zijn onderzocht en er is geprobeerd verklaringen te vinden voor deze verbanden. De conclusie van de onderzoekers is dat het gezinsleven enigszins veranderd is, vergeleken met het “traditionele gezin” van voor de jaren '70. Toch betekent dit niet dat gezinnen meer problemen hebben. Gebleken is dat

opvoeders weinig problemen ervaren in de opvoeding, hun opvoeding blijkt adequaat te zijn. De meeste opvoeders ervaren het gezinsleven als plezierig.

De variabelen in het huidige onderzoek zijn op de volgende wijze in het model uit figuur 1.1 te plaatsen:

- Opvoedingsgedrag: responsiviteit van de opvoeders en differential parenting (in welke mate behandelen de opvoeders hun kinderen op gelijke wijze).
- Ontwikkeling van het kind: de variabelen zelfwaardering, acceptatie van de beperking, eenzaamheid en algemeen welbevinden. Het gaat dus om het psychosociale functioneren van de adolescenten.
- Opvoederkenmerken: stress en kwaliteit van de huwelijksrelatie. Ook wordt er gekeken of één of beide opvoeders een visuele beperking hebben en of het geslacht van de opvoeder van invloed is op de ontwikkeling van de adolescenten.
- Gezinskenmerken: de brusjes en hun ervaringen. Verder zal omschreven worden hoe gezinnen met een visueel beperkte adolescent gekenmerkt kunnen worden.
- Kindkenmerken: de persoonlijkheid van de adolescenten en eveneens de aard en ernst van de visuele beperking. Ook zal er gekeken worden naar het geslacht van de adolescent.
- Omgevingsfactoren: er zijn geen variabelen in dit onderzoek die bij het concept horen.

1.5.3 Opvoederschapstijlen

Een onderdeel van de opvoeder-kindrelatie waardoor de ontwikkeling van het kind voor een groot deel bepaald wordt, is de opvoeding die de opvoeders geven. Een zeer bekende indeling in opvoederschapstijlen levert vier verschillende stijlen op. Dit zijn de autoritatieve, de autoritaire, de permissieve en de niet betrokken stijl (Barber & Olsen, 1997). Deze zullen hier omschreven worden.

		steun	
		-	+
controle	-	niet-betrokken	permissief
	+	autoritair	authoritatief

Figuur 1.2 Steun en controle met betrekking tot de vier opvoedingsstijlen

1. De autoritatieve stijl, hierbij zijn de opvoeders betrokken, warm, en responsief. Ook creëren ze een relatie met hun kind die gekenmerkt kan worden door een sterke verbinding en veel interactie. Verder oefenen deze opvoeders controle uit op hun kinderen, maar stellen geen onredelijke eisen. Deze opvoeders stimuleren hun kinderen in een proces van zelfstandig worden door ze steeds meer zelf keuzes te laten maken (Berk, 2003). Deze manier van opvoeden is zowel in de kindertijd als in de adolescentie gerelateerd aan specifieke kenmerken van het kind. Dit zijn onder andere een hoog zelfvertrouwen, sociale en morele volwassenheid, de wil om te presteren en het presteren op school. De autoritatieve opvoedersstijl blijkt het beste te zijn voor kinderen (Aunola, Stattin & Nurmi, 2000; Luster & McAdoo, 1996).
2. De autoritaire stijl. Opvoeders die deze stijl hanteren tonen weinig acceptatie en betrokkenheid. Ze oefenen wel veel controle uit op hun kinderen, maar op een dwingende, onaangepaste manier. Dwang en straf zijn de manieren die deze opvoeders toepassen bij ongehoorzaamheid. Verder moedigen de opvoeders onafhankelijkheid niet aan. In plaats daarvan maken zij zelf alle beslissingen voor hun kinderen (Berk, 2003). Uit onderzoek blijkt dat kinderen met autoritaire opvoeders vaak ongelukkig en angstig zijn. In het contact met leeftijdsgenoten gebruiken ze geweld als ze hun zin niet krijgen (Nix et. al., 1999). Ook als adolescenten blijven deze kinderen minder aangepast dan anderen (Steinberg et. al., 1994). Wel ze goed op school en gedragen ze zich minder antisociaal dan kinderen van permissieve opvoeders (Kurdek & Fine, 1994).
3. De permissieve stijl wordt gekenmerkt door acceptatie en warmte. Deze opvoeders oefenen erg weinig controle uit over hun kinderen en tonen weinig betrokkenheid. Ook laten deze opvoeders hun kinderen allerlei beslissingen maken, zelfs als deze daar nog niet aan toe zijn. Er worden weinig tot geen regels of grenzen gesteld (Berk, 2003). Onderzoek toont aan dat deze kinderen in als adolescenten weinig zelfcontrole bezitten. Ook vertonen deze kinderen meer antisociaal gedrag, presteren academisch gezien minder goed en keren zich af van autoriteitsfiguren (Barber & Olsen, 1997; Kurdek & Fine, 1994).
4. De niet-betrokken stijl. Opvoeders met deze opvoedingsstijl scoren zowel laag op acceptatie, als op betrokkenheid en op het bevorderen van de zelfstandigheid. De meeste van deze opvoeders zijn zelf depressief of ervaren allerlei stress in hun leven waardoor ze niet in staat zijn hun kind te bieden wat het nodig heeft (Berk, 2003). In de adolescentie leidt deze opvoedersstijl tot weinig opvoeder-kind interactie en weinig interesse in hun presteren op school. Bij de het kind heeft dit allerlei negatieve gevolgen, zoals slecht

presteren op school, weinig emotionele zelfregulatie en antisociaal gedrag (Kurdek & Fine, 1994; Lamborn et. al., 1991).

Niet alleen de manier van opvoeden beïnvloedt de ontwikkeling van adolescenten. Er is een overvloed aan onderzoeken die verbanden tussen kenmerken van de opvoeders en die van de kinderen aantonen. Vanuit dit oogpunt is er gekozen om te gaan onderzoeken wat de relatie is tussen een aantal opvoedervariabelen en de psychosociale ontwikkeling van adolescenten met een visuele beperking.

Onderzoeksopzet

2.1 Onderzoeksvragen:

De probleemstelling van het onderzoek is erop gericht informatie te verzamelen over de mate waarin kenmerken van de opvoeders de psychosociale ontwikkeling van hun adolescenten met een visuele beperking beïnvloeden. Dit is van belang omdat het opvoeders inzicht kan bieden wat betreft hun eigen inbreng in de ontwikkeling van de adolescenten. Interessant hierbij is of er specifieke kenmerken zijn bij de opvoeders die leiden tot een betere aanpassing van de adolescenten. Voor het onderzoek is de volgende hoofdvraag geformuleerd:

Wat is de relatie tussen opvoedervariabelen en de psychosociale ontwikkeling en persoonlijkheid van hun adolescenten met een visuele beperking?

Om deze vraag uit te werken zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:

- 1.a Wat is de psychosociale ontwikkeling van blinde en slechtziende adolescenten- gemeten met de psychosociale kenmerken zelfwaardering, acceptatie van de beperking, eenzaamheid en algemeen welbevinden?
 - 1.b Hoe scoren de blinde en slechtziende adolescenten op persoonlijkheid?
 - 1.c Hoe scoren de opvoeders op de opvoeder- en opvoedingsvariabelen:
 - stress
 - Tevredenheid met de huwelijksrelatie
 - responsiviteit
 - 1.d Wat is de correlatie tussen 1.a en 1.b met 1.c?
-
- 2.a Zijn er verschillen voor de antwoorden op vragen 1.c en 1.d tussen verschillende subgroepen op basis van opvoederkenmerken?
 - vader en moeder
 - één van de opvoeders wel of geen visuele beperking

2.b Zijn er verschillen voor de antwoorden op vraag 1 tussen verschillende subgroepen op basis van kindkenmerken?

- zoon en dochter
- blind, ernstig of matig slechtziend
- stabiele stoornis of progressieve stoornis

2.c Zijn er verschillen voor de antwoorden op vraag 1 tussen verschillende subgroepen op basis van gezinskenmerken?

- aantal brusjes een visuele beperking

3.a Hoe kan een gezin met een kind met een visuele beperking gekenmerkt worden?

3.b Hoe ervaren de brusjes het om een broer of zus te hebben met een visuele beperking?

3.c In welke mate komt het beeld van het gezin tussen de verschillende gezinsleden overeen?

2.2 Onderzoeksprocedure

Eerst volgt een korte beschrijving van de aanloop tot het huidige onderzoek. Sinds 1994 zijn er door Kef eerst aan de Universiteit van Amsterdam en later aan de Vrije Universiteit verschillende onderzoeken uitgevoerd naar de psychosociale ontwikkeling, sociale netwerken en opvoeding van jongeren met een visuele beperking. Deze onderzoeken sloten bij elkaar aan en hebben in 2006 geleid tot het onderzoeksrapport: “Verder kijken dan de beperking: Longitudinaal onderzoek naar de psychosociale ontwikkeling en sociale netwerken van adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking” (Kef, 2006).

In het promotieonderzoek van Kef van 1994 tot 1999 zijn meer dan 300 jongeren van 14 tot 24 jaar met een visuele beperking geïnterviewd. Ook een deel van hun opvoeders hebben een vragenlijst ingevuld (Udema, 1996). Het vervolgonderzoek dat liep van 2003 tot 2005, heeft meer dan 200 jongvolwassenen uit het eerdere onderzoek opgespoord en benaderd om te interviewen. Deze gegevens worden in het huidige onderzoek niet gebruikt. Ook werd een nieuwe groep van 156 adolescenten met een visuele beperking toegevoegd. Aan deze groep werd toestemming gevraagd voor het deelnemen van hun opvoeders aan vragenlijstonderzoek. Een groot aantal opvoeders heeft vervolgens meegedaan en hebben de vragenlijst thuis ingevuld.

Het huidige scriptieonderzoek bestaat uit twee onderdelen.

1. De vragenlijstgegevens van de opvoedingsvariabelen en die van de psychosociale factoren en persoonlijkheid van de adolescenten uit het vervolgonderzoek zullen gebruikt worden (Kef, 2006). Met behulp van statistische analyse wordt onderzocht wat de verbanden zijn tussen de opvoedervariabelen en de psychosociale factoren en persoonlijkheid van de adolescenten. Dit vormt het grootste gedeelte van het onderzoek.
2. Het tweede deel vormt een aanvulling op het eerste. Hierin wordt bij een kleinere groep het hele gezin en de ervaringen van de brusjes onderzocht om een meer geïntegreerd beeld te geven van de onderlinge relaties en het gezinsfunctioneren. Voor dit deel wordt een eigen dataverzameling voor deze M-these uitgevoerd.

Voor het eerste deel van het onderzoek zijn dus de gegevens gebruikt van het onderzoek van Kef, 2006. Als onderzoeksmethode is daarbij gekozen voor het computer gestuurd interviewen bij de jongere thuis. Dit is een combinatie van Computer Assisted Personal Interview (CAPI) en Computer Assisted Self Interview (CASI). Bij CAPI wordt het antwoord van de adolescent door de interviewer ingetypt. Bij CASI daarentegen wordt het antwoord door de jongere zelf ingetypt op de laptop. Dit om een zekere mate van privacy te waarborgen bij meer gevoelige vragen. Bij de opvoeders zijn ook verschillende vragenlijsten afgenomen. De vragenlijst is op twee manieren aangeboden, zowel een papieren vragenlijst als een versie op diskette.

Voor het tweede deel van het onderzoek zijn acht gezinnen gezocht om deel te nemen aan dit onderzoek. Eind 2006 heeft er een vijftal regionale seminars plaatsgevonden voor deelnemers aan het onderzoek, professionals en geïnteresseerden. In deze seminars zijn de resultaten van het project “Verder kijken” gepresenteerd. Ook hebben er discussies plaatsgevonden met als doel te komen tot een verbetering van de begeleiding. Tijdens deze seminars is aan alle deelnemers van het eerdere onderzoek een wervingsbrief meegegeven voor het huidige onderzoek (zie bijlage 1). Hierin zijn zij gevraagd zich met het hele gezin op te geven voor een gezinsinterview. De acht gezinnen die zich hebben opgegeven zijn thuis bezocht. Bij deze interviews waren de opvoeders, de adolescent met de visuele beperking en één brusje aanwezig. Vooraf werd toestemming gevraagd voor het opnemen van het interview om de gegevens later verder uit te werken. Hierbij is een vertrouwelijke omgang met de informatie benadrukt. De bedoeling is om op deze wijze een beeld te kunnen schetsen van acht gezinnen.

Via de wervingsbrief en nogmaals tijdens het interview zijn de brusjes gevraagd of ze een extra vragenlijst over hun ervaringen zouden willen invullen. In deze vragenlijst wordt nader ingegaan op de ervaringen van de brusjes van de adolescenten met de visuele beperking. Hierbij gaat het vooral om hun beleving van het hebben van een broer of zus met een visuele beperking, hoe de buitenwereld tegen die broer of zus aankijkt en de aandacht die opvoeders voor alle kinderen in het gezin hebben.

2.3 Onderzoeksinstrumenten

Allereerst zullen de instrumenten voor het meten van de psychosociale variabelen en de persoonlijkheid van de adolescenten besproken worden. Dan volgen de instrumenten die gebruikt zijn voor het meten van opvoedervariabelen. Als laatste zullen het gezinsinterview en de vragenlijst voor de brusjes besproken worden. Voor een overzicht van alle onderzoeksinstrumenten, zie tabel 2.1.

Tabel 2.1 Onderzoeksinstrumenten

Variabelen	Instrument	Item-aantal	Score <i>minimum- maximum</i>
Eenzaamheid	De Jong-Gierveld vragenlijst	11	0-11
Zelfwaardering	De Rosenberg zelfwaarderinglijst	10	1-4
Acceptatie van de beperking	Nottinham Adjustment Scale	10	1-5
Welbevinden	Cantrill ladder	4	1-10
Persoonlijkheid	Big Five vragenlijst	25	1-7
Responsiviteit opvoeders	Nijmeegse opvoedingsvragenlijst	8	1-6
Tevredenheid met de huwelijksrelatie	Huwelijkssatisfactieschaal	7	1-6
Stress opvoeders	Nijmeegse opvoederlijke stress index	57	1-6
Ervaringen brusjes	Brusjes vragenlijst		
Responsiviteit (door brusjes)	Nijmeegse opvoedingsvragenlijst	8	1-6
Gelijkheid in behandeling van verschillende kinderen	Differential parenting	9	1-5
Ervaringen van het gezin	Gezinsinterview		

2.3.1 Adolescent

Om de mate van eenzaamheid te meten is gebruik gemaakt van de De Jong-Gierveld vragenlijst (1984). Het niet eens zijn met de positief geformuleerde uitspraken en het eens zijn met de negatief geformuleerde uitspraken is een aanwijzing voor het ervaren van eenzaamheid. Het sommeren van de antwoorden op de items levert een score op die van 0 tot elf loopt. Hoe hoger de score des te eenzamer men is. Een score van drie of hoger is een aanwijzing voor de aanwezigheid van eenzaamheid.

Zelfwaardering is onderzocht met de Rosenberg Zelfwaarderingslijst (Rosenberg, 1965). Deze items bevatten uitspraken over het zelfbeeld van de respondent. Hoge scores op deze items komen overeen met een hogere mate van zelfwaardering.

Voor het meten van de acceptatie van de beperking is gebruik gemaakt van een deel van de Nottingham Adjustment Scale (Dodds, Craig & Flannigan, 1991). De respondenten kunnen aangeven in hoeverre ze het eens zijn met de beweringen die worden gedaan. Vanwege de gevoeligheid van de vragen, konden de respondenten de antwoorden zelf invullen op de laptop. Er werd 1 eigen item aan toegevoegd.

De Cantrill ladder (Cantrill, 1965) en 3 eigen vragen meten het algemene welbevinden en het welbevinden op de domeinen. De vragen beslaan een aantal gebieden; de school, de vriendengroep, de sport en het algemene gevoel van welbevinden.

Met een Big five vragenlijst, is de persoonlijkheid van elke adolescent onderzocht. De lijst geeft een verdeling in 5 domeinen.

De resultaten op deze vragenlijsten zullen gebruikt worden om antwoord te geven op onderzoeksvragen 1.a, 1.d, 2.a en 2.b.

2.3.2 Opvoeders

Kef (2006) heeft een vragenlijst opgesteld bestaande uit 9 delen. De resultaten van vijf onderdelen zijn gebruikt voor dit onderzoek.

In de vragenlijst worden vragen gesteld over opvoedingsgedrag, onder andere over responsiviteit, autonomie, overbescherming en toezicht houden. De items over responsiviteit komen uit de Nijmeegse Opvoedingsvragenlijst (Gerris, Boxtel, Vermulst, Janssens, Van Zutphen & Felling, 1993).

Tevredenheid met de huwelijksrelatie wordt gemeten met de huwelijksatisfactieschaal (Kerkstra, 1985; Gerris, et. al, 1993).

Voor de mate van opvoederlijke stress is de Nijmeegse Opvoederlijke Stress Index gebruikt (De Brock, Vermulst, Gerris & Abidin, 1992). Deze vragenlijst bevat een aantal subschalen, namelijk competentie, hechting, opvoederlijke depressie, opvoederlijke rolrestrictie, sociale ondersteuning en opvoedingssatisfactie.

De verdeling van aandacht voor de kinderen zal ten slotte worden vastgesteld met de Differential Parenting vragenlijst.

De resultaten op deze onderdelen van de vragenlijst voor de opvoeders, zullen gebruikt worden voor het antwoord op de onderzoeksvragen 1.c, 1.d, 2.a, 2.b en 3c.

2.3.3 Brusjes

De vragenlijst voor brusjes is gebaseerd op het Brussen Relatie Interview (Pit-ten-Cate & Loots, 1997). Een aantal vragen is gebruikt en aangepast aan het doel van het huidige onderzoek. Ook is een aantal eigen vragen toegevoegd (zie bijlage 2). Verder zijn er acht items gebaseerd op het onderdeel responsiviteit uit de Nijmeegse Opvoedingsvragenlijst toegevoegd. Hierbij wordt er onderscheid gemaakt tussen vaders en moeders. Het laatste onderdeel van de vragenlijst zijn de vragen over Differential Parenting. Hierbij gaat het erom hoe de opvoeders verschillende kinderen benaderen en behandelen, op eenzelfde wijze of verschillend. Er wordt eveneens onderscheid gemaakt tussen vaders en moeders.

De resultaten van deze vragenlijst bij de brusjes zal leiden tot het antwoorden op de onderzoeksvragen 3.b en 3.c.

2.3.4 Gezin

Het gezinsinterview bestaat uit vragen over een aantal onderwerpen betreffende het gezin (zie bijlage 3). Deze onderwerpen zijn communicatie, overeenstemming, conflicten, cohesie, de visuele beperking en de buitenwereld. Deze zijn gebaseerd op de literatuur uit hoofdstuk 1.

De resultaten van het interview met het gezin zullen gebruikt worden voor het beantwoorden van onderzoeksvraag 3.

Er vindt verder een vergelijking plaats tussen de scores van de verschillende gezinsleden op differential parenting en responsiviteit. De scores van de adolescenten en opvoeders zijn verkregen in het onderzoek van Kef (2006). Bij de brusjes worden exact dezelfde vragen afgenomen in de brusjesvragenlijst.

2.4 Onderzoeksgroep

2.4.1 Adolescenten

Er werd in het onderzoek van Kef (2006) een nieuwe groep adolescenten met een visuele beperking benaderd, om deze te kunnen vergelijken met de groep adolescenten van 1999. De leeftijdscategorie was 14 tot 21 jaar en ze werden benaderd via instellingen, scholen en contactpersonen. De adolescenten kregen een wervingsbrief thuis gestuurd in zwartdruk of braille. Er was een antwoordkaart ingesloten die ze gratis terug konden sturen. Het uiteindelijke aantal adolescenten van wie de data gebruikt kon worden, was 154.

Tabel 2.3 Achtergrondkenmerken adolescenten (N = 154)

Man	54%	Blind	20%
Vrouw	46%	Slechtziend	80%
Progressief	35%	Geen partner	59%
stabiel	65%	Wel partner	41%
Woont zelfstandig	5%	School/ Studie	56%
Woont bij opvoeders	82%	Studie en baan	39%
Woont in instelling	13%	Baan	2%
		Werkeloos	3%
(Voorheen)			
Alleen regulier onderwijs	48%	Lid van club/ hobby	80%
Ooit speciaal onderwijs	52%	Geen lid	20%
Oudste of enigste kind	44%	Een (of meerdere) slechtziende of blinde broer(s) of zus(sen)	13%
Middelste kind	22%	Een (of beide) opvoeder(s) ook blind of slechtziend	9 %
Jongste kind	34%		

2.4.2 Opvoeders

Nadat de interviews bij de adolescenten afgenomen waren, werd hen toestemming gevraagd of ook hun opvoeders benaderd zouden mogen worden voor het invullen van een vragenlijst.

161 opvoeders van 106 adolescenten hebben een ingevulde vragenlijst teruggestuurd naar het gratis antwoordnummer. Ook hierbij hadden de opvoeders weer de keus om een papieren vragenlijst in te vullen of de vragen op diskette. Er is gekozen voor een vragenlijst per post omdat dit tijd en kosten bespaarde.

Tabel 2.4 Achtergrondgegevens van de opvoeders (N = 161)

Beide opvoeders hebben de vragenlijst ingevuld	52%
Alleen moeder heeft de vragenlijst ingevuld	36%
Alleen vader heeft de vragenlijst ingevuld	12%
Vader (figuur)	41%
Moeder (figuur)	59%
Gezinnen met beide biologische opvoeders	81%
Gezinnen met een biologische en stiefopvoeder	4%
Gezinnen met alleen vader of moeder	11%
Gezinnen met adoptieopvoeders	4%
Een (of beide) opvoeder(s) blind/slechtziend	9%

Uit de tabel blijkt dat bij iets meer dan de helft van de adolescenten beide opvoeders heeft meegedaan aan het onderzoek. Het percentage vaders dat heeft deelgenomen is over het algemeen zeker hoog te noemen.

2.4.3 Gezinnen en brusjes

Tijdens de vijf seminars “Verder kijken” van het onderzoek van Kef (2006) zijn wervingsbrieven meegegeven aan de jongeren of opvoeders (zie bijlage 1). Opgeven voor deelname aan het onderzoek was mogelijk door een strookje met gegevens in te leveren of per mail en telefoon. Dit heeft geresulteerd in acht gezinnen voor een gezinsinterview en zeven brusjes die een vragenlijst hebben ingevuld. In één van de gezinnen is de adolescent met de visuele beperking het enige kind, dus is er geen brusje. In een ander gezin is het aanwezige brusje nog te jong om te vragenlijst de begrijpen. Verder hebben er uit één gezin twee brusjes meegedaan.

De samenstelling van deze groep brusjes is als volgt; Vier van de brusjes hebben dezelfde sekse als de adolescent met de visuele beperking, drie hebben een andere sekse. De verdeling is vier zussen en drie broers. Twee van de brusjes zijn ouder dan de betreffende adolescent en vijf zijn er jonger. Ten slotte zijn er in twee gezinnen meerdere kinderen met een visuele beperking. Twee vragenlijsten zijn dus ingevuld door een brusje met een visuele beperking, de overige vijf brusjes zijn goedziend.

Resultaten

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvragen. Paragraaf 3.1 en 3.2 vormen het eerste deel van het onderzoek. Hierbij wordt er gebruik gemaakt van onderzoeksgegevens van Kef (2006).

In paragraaf 3.1 wordt de psychosociale ontwikkeling en de persoonlijkheid van de adolescenten weergegeven. Daarna volgt een beschrijving van de opvoeder- en opvoedingsvariabelen. Tussen de adolescent- en opvoedervariabelen zijn de correlaties berekend. Vervolgens worden in paragraaf 3.2 de verschillende subgroepen met elkaar vergeleken. Allereerst komen de subgroepen op basis van de opvoederkenmerken geslacht en wel/geen visuele beperking. Daarop volgen de subgroepen op basis van de kindkenmerken geslacht, ernst van de visuele beperking en stabiliteit van de beperking. Ten slotte wordt er een vergelijking gemaakt op basis van het gezinskenmerk wel/geen brusjes met een visuele beperking. Paragraaf 3.3 vormt het tweede deel van het onderzoek. Voor dit deel zijn acht gezinnen geïnterviewd en is bij de brusjes een vragenlijst afgenomen. Achtereenvolgens wordt een beeld geschetst van de acht gezinnen, de ervaringen van de brusjes en de overeenkomsten tussen de verschillende gezinsleden in hun visie op het gezin.

3.1 Beschrijvende gegevens en correlaties

3.1.1 Psychosociale kenmerken

Bij de adolescenten met een visuele beperking lijkt gemiddeld genomen geen sprake te zijn van ernstige problemen op psychosociaal gebied (zie bijlage 4 voor grafieken). Er wordt geen verschil gevonden met jongeren zonder visuele beperking op de variabelen zelfwaardering, eenzaamheid en welbevinden (Kef, 2006). In de onderstaande tabel staan de scores voor de verschillende psychosociale variabelen beschreven.

Tabel 3.1 Psychosociale variabelen van adolescenten met een visuele beperking (N= 154)

<i>Psychosociale variabele</i>	<i>Gem.</i>	<i>SD</i>	<i>Range</i>
Zelfwaardering	3,27	0,51	1-4
Acceptatie beperking	40,57	6,30	10-50
Eenzaamheid	2,54	2,78	0-11
Algemeen welbevinden	7,82	1,51	1-10

3.1.2 Persoonlijkheid

De vijf verschillende kenmerken waarmee de persoonlijkheid van de adolescenten geschetst wordt, zijn emotionele stabiliteit, extraversie, vriendelijkheid, zorgvuldigheid en openheid voor ideeën. De scores zijn vergeleken met die van adolescenten zonder visuele beperking (Kef, 2006). Adolescenten met visuele beperking scoren alleen lager op het persoonlijkheidskenmerk openheid voor ideeën. De gemiddelde scores op de domeinen zijn in tabel 3.2 opgenomen.

Tabel 3.2 De persoonlijkheid van adolescenten met een visuele beperking (N = 154)

<i>Eigenschap</i>	<i>Gem.</i>	<i>SD</i>	<i>Range</i>
Emotionele stabiliteit	4,28	1,09	1-6
Extraversie	4,71	1,16	1-6
Vriendelijkheid	5,70	0,68	1-6
Zorgvuldigheid	4,54	1,29	1-6
Openheid	4,77	0,95	1-6

3.1.3 Opvoeders en opvoeding

De opvoeder- en opvoedingsvariabelen die in het huidige onderzoek gebruikt worden, zijn stress, tevredenheid met de huwelijksrelatie en responsiviteit.

De resultaten laten zien dat de opvoeders van de adolescenten met een visuele beperking responsief zijn. De vragen over tevredenheid met de partnerrelatie hebben niet alle opvoeders ingevuld. Maar degenen die dat wel hebben gedaan, geven aan zeer tevreden te zijn. Deze scores verschillen niet significant van die van opvoeders van kinderen zonder visuele beperking (Kef, 2006).

De opvoederlijke stress is gemeten met verschillende subschalen; competentie, hechting, opvoederlijke depressie, opvoederlijke rolrestrictie, sociale ondersteuning en opvoedingsatisfactie. De verschillende subschalen zijn positief ingevuld, deze opvoeders ervaren dus weinig stress. De scores blijken dichtbij die van de andere opvoeders te liggen. Op competentie, hechting en sociale ondersteuning echter, hebben de opvoeders van de kinderen met een visuele beperking zelfs een hogere score (Kef, 2006).

De gemiddelde scores op de variabelen zijn in de volgende tabellen opgenomen.

Tabel 3.3 Opvoeder- en opvoedingsvariabelen

<i>Variabele</i>	<i>Gem.</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>Range</i>
Satisfactie relatie	5,26	4,94	140	1-6
Responsiviteit	4,94	0,63	159	1-6

Tabel 3.4 Subscales opvoederlijke stress

<i>Subschaal</i>	<i>Gem.</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>Range</i>
Competentie	4,94	0,72	153	1-6
Hechting	5,32	0,61	158	1-6
Depressie	2,01	0,70	152	1-6
Rolrestrictie	2,68	0,98	156	1-6
Sociale ondersteuning	4,52	0,95	144	1-6
Opvoedingsatisfactie	4,22	0,74	153	1-6

3.1.4 Verbanden tussen ontwikkeling en opvoeding

Onderzoeksvraag 1.d heeft betrekking op het verband tussen opvoeder- en opvoedingsvariabelen en de psychosociale ontwikkeling en persoonlijkheid van adolescenten met een visuele beperking. Voor het beantwoorden van deze onderzoeksvraag wordt de correlatie tussen deze variabelen berekend. Niet van alle adolescenten hebben de opvoeders ook meegewerkt aan het onderzoek. De adolescenten bij wie dit wel het geval is, zijn geselecteerd en de scores zijn in een nieuw bestand geplaatst. Wanneer beide opvoeders hebben deelgenomen aan het onderzoek, is een gemiddelde score berekend. De scores van de

opvoeders zijn gekoppeld aan die van de adolescent. Zo is er een nieuw bestand ontstaan met de adolescentvariabelen en de bijbehorende opvoedervariabelen van 95 adolescenten.

In de onderstaande tabel worden de correlaties tussen de opvoeder- en adolescentvariabelen weergegeven. Uit de tabel blijkt dat er een vijftiental correlaties significant zijn. Van de psychosociale variabelen blijken zelfwaardering, acceptatie van de beperking en algemeen welbevinden te correleren met een aantal opvoedingsvariabelen. Er blijken positieve verbanden tussen zelfwaardering bij de adolescent met responsiviteit, competentie en hechting bij de opvoeder. Een negatief verband is gevonden tussen zelfwaardering bij de adolescent en depressie bij de opvoeder. Acceptatie van de beperking bij de adolescent blijkt positief samen te hangen met responsiviteit en hechting bij de opvoeder. Het hangt negatief samen met depressie bij de opvoeder. Algemeen welbevinden bij de adolescent blijkt een positief verband te hebben met responsiviteit en met hechting bij de opvoeder.

Van de persoonlijkheidskenmerken is het met name vriendelijkheid die significant positief correleert met de opvoedingsvariabelen responsiviteit, competentie en hechting. Vriendelijkheid bij de adolescent correleert negatief met depressie bij de ouders. Zorgvuldigheid bij de adolescent blijkt samen te hangen met de opvoedingsvariabelen hechting en satisfactie met de relatie.

Zelfwaardering en vriendelijkheid hebben de meeste significante correlaties, namelijk vier. Het sterkste verband is tussen zelfwaardering en hechting ($r = 0,35$). Opvallend is dat er slechts één correlatie is van satisfactie met de relatie bij de opvoeder, namelijk met zorgvuldigheid bij de adolescent.

De belangrijkste opvoedervariabelen lijken hechting, responsiviteit en depressie te zijn. Er wordt geen enkel verband gevonden tussen een opvoedingsvariabele en eenzaamheid bij de adolescent. Verder blijken over het algemeen weinig correlaties van opvoedingsvariabelen met persoonlijkheidskenmerken bij de adolescent.

Tabel 3.5 Correlaties opvoeder- en adolescent variabelen (N=95)

	<i>Opvoeders</i>							
	Respons.	Competentie	Hechting	Depressie	Rolrestr.	Sociale onderst.	Opv. satisfactie	Satisfactie relatie
<i>Adolescent</i>								
Zelfwaardering	0,30**	0,25*	0,35*	-0,22*	-0,08	0,00	0,01	0,06
Acceptatie beperking	0,22*	0,16	0,20*	-0,23*	-0,14	0,04	-0,12	0,04
Eenzaamheid	-0,16	-0,09	-0,20	0,11	0,10	0,02	0,07	0,07
Alg. welbevinden	0,24*	0,10	0,27*	-0,16	-0,16	0,02	-0,08	0,03
Em. stabiliteit	-0,03	-0,01	0,00	-0,02	0,04	-0,07	-0,12	-0,09
Extraversie	0,13	0,11	-0,00	0,00	0,06	0,03	0,04	-0,01
Vriendelijkheid	0,23*	0,24*	0,22*	-0,30**	-0,19	0,03	-0,06	0,08
Zorgvuldigheid	0,10	0,18	0,27*	-0,05	-0,12	0,12	0,06	0,28*
Openheid	0,04	0,09	0,07	0,06	-0,04	0,07	-0,12	-0,08

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

3.2 Vergelijking tussen subgroepen

In de volgende paragrafen zullen de diverse subgroepen met elkaar vergeleken worden. Elke paragraaf zal beginnen met het beschrijven van de statistische verschildoetsen. Vervolgens worden de correlatie-uitkomsten met betrekking tot de opvoeder- en adolescentvariabelen per subgroep met elkaar vergeleken.

3.2.1 Vader-moeder

Er is een vergelijking gemaakt tussen de scores op de opvoedingsvariabelen van vaders en moeders (zie bijlage 5 voor alle beschrijvende gegevens en volledige correlatietabellen). Hiervoor is het bestand gebruikt met in totaal 161 opvoeders, 68 vaders en 93 moeders. Voor de vergelijking zijn de gemiddelde scores op de opvoedingsvariabelen gebruikt. In het toetsen van de verschillen is gebleken dat de moeders significant hoger scores op responsiviteit, hechting en sociale ondersteuning. Het verschil tussen vaders en moeders blijkt het grootst te zijn bij responsiviteit. Voor de overige opvoedingsvariabelen worden geen verschillen gevonden tussen vaders en moeders.

Naast bovenstaande vergelijking, zijn ook de correlaties tussen de adolescent- en opvoedervariabelen voor deze subgroepen tegenover elkaar gezet. Voor deze correlaties is een

nieuwe bestand gebruikt met 60 vaders en 83 moeders. De opvoedervariabelen zijn gekoppeld aan die van hun adolescent. De resultaten zijn te vinden in de onderstaande tabellen (zie bijlage 5 voor de volledige tabellen). Het grootste verschil tussen de subgroepen is het aantal significante correlaties. Bij de vaders is er sprake van zes correlaties en bij de moeders van zestien.

Bij de moeders zijn er opvallend veel correlaties van responsiviteit, competentie en hechting met de adolescentvariabelen. Bij de vaders daarentegen is er maar één van deze variabelen die correleert, namelijk responsiviteit met vriendelijkheid. De opvoedingsvariabelen bij de vaders blijken niet samen te hangen met de psychosociale kenmerken van de adolescenten. Alle significante correlaties zijn echter met persoonlijkheidskenmerken van de adolescenten. Bij de moeders is sprake van verbanden met zowel psychosociale variabelen als met persoonlijkheidskenmerken.

Verder blijkt er een verband te zijn tussen depressie bij de vader en extraversie bij de adolescent, wat bij de moeders niet het geval is. Ook is er bij de vaders sprake van een verband tussen rolrestrictie en opvoedingssatisfactie met vriendelijkheid.

Overeenkomstig is dat er in beide groepen correlaties zijn tussen de opvoedingsvariabelen responsiviteit, depressie en tevredenheid met de relatie met de adolescentvariabele vriendelijkheid.

Tabel 3.6 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, vaders (N=60)

<i>Adolescent</i>	<i>Vaders</i>							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering								
Acceptatie bep.								
Eenzaamheid								
Alg. welbevinden								
Em. stabiliteit								
Extraversie				-0,31*				
Vriendelijkheid	0,35**			-0,36**	-0,29*		0,33*	
Zorgvuldigheid								0,28*
Openheid								

Tabel 3.7 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, moeders (N=83)

<i>Adolescent</i>	<i>Moeders</i>							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering	0,33**	0,26**	0,41*					
Acceptatie bep.	0,25*							
Eenzaamheid		-0,26*	-0,31**					
Alg. welbevinden	0,28*		0,34**					
Em. stabiliteit								
Extraversie								
Vriendelijkheid	0,26*	0,31*	0,27*	-0,24*				0,28*
Zorgvuldigheid		0,24*	0,30**				0,26*	
Openheid								

3.2.2 Opvoeder wel of geen visuele beperking

De volgende subgroepen die met elkaar vergeleken worden, zijn opvoeders zonder visuele beperking en opvoeders met een visuele beperking (voor de resultaten zie bijlage 5). De variabele waarop de opvoeders significant blijken te verschillen, is hechting. Opvoeders zonder visuele beperking scoren hoger op hechting dan opvoeders met visuele beperking. Verder lijken de scores van de groepen dicht bij elkaar te liggen.

Ook van deze subgroepen zijn de correlaties tussen de opvoeder- en adolescentvariabelen berekend. Hierbij is hetzelfde bestand gebruikt als in paragraaf 3.2.1. Wanneer deze correlaties met elkaar worden vergeleken, blijkt dat het aantal significante correlaties in beide groepen verschilt, namelijk zeven in de groep opvoeders met visuele beperking en vijftien in de groep opvoeders zonder visuele beperking. Hierbij moet genoemd worden dat het aantal opvoeders met een visuele beperking klein is, waardoor de kans op significante correlaties minder wordt.

In de groep opvoeders zonder visuele beperking zijn het de opvoedingsvariabelen responsiviteit, competentie, hechting, depressie, rolrestrictie, opvoedingssatisfactie en tevredenheid met de relatie die samenhangen met adolescentvariabelen. Bij de opvoeders met visuele beperking dit responsiviteit, hechting, rolrestrictie, sociale ondersteuning en opvoedingssatisfactie.

Correlaties bij de opvoeders met visuele beperking zijn relatief sterker dan die bij de andere groep opvoeders. De sterkste correlatie in deze groep is tussen steun en zorgvuldigheid

($r = 0,80$). De sterkste correlaties in de groep opvoeders zonder visuele beperking is tussen responsiviteit en vriendelijkheid ($r = 0,31$). Er blijken geen overeenkomstige correlaties te zijn tussen beide subgroepen.

Tabel 3.8 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, opvoeders met visuele beperking (N=14)

Adolescent	Opvoeders							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering			0,62**					
Acceptatie bep.								
Eenzaamheid								
Alg. welbevinden								
Em. Stabiliteit	0,59*		0,64*					0,62*
Extraversie								
Vriendelijkheid								
Zorgvuldigheid			0,58*		-0,60*		0,80*	
Openheid								

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Tabel 3.9 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, opvoeders geen visuele beperking (N=127)

Adolescent	Opvoeders							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering	0,23**							
Acceptatie bep.	0,18*							
Eenzaamheid			-0,19*					
Alg. welbevinden	0,24**		0,21*	-0,20*				
Em. Stabiliteit								
Extraversie								
Vriendelijkheid	0,31*	0,29**	0,25**	0,29**	-0,18*		0,22*	
Zorgvuldigheid		0,20*	0,19*					0,23*
Openheid								

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

3.2.3 Jongen-meisje

Eerder werden verschillende groepen opvoeders met elkaar vergeleken, hier gaat het om verschillende groepen adolescenten. Allereerst worden de subgroepen jongens en meisjes tegenover elkaar gezet. Voor beide groepen zijn de gemiddelde scores berekend op de psychosociale variabelen en persoonlijkheidskenmerken (voor de resultaten zie bijlage 5).

In het toetsen van de verschillen blijkt dat jongens hoger scoren op zelfwaardering, algemeen welbevinden, emotionele stabiliteit en extraversie. Het grootste verschil wordt hierbij gevonden in emotionele stabiliteit.

Ook de opvoedingsvariabelen behorende bij beide groepen adolescenten zijn berekend. Er blijken geen echte verschillen te zijn tussen jongens en meisjes wat betreft de opvoedingsvariabelen.

Verder zijn de correlaties tussen de adolescent- en opvoedervariabelen voor beide groepen berekend (N=95). Voor de resultaten zie tabellen 3.10 en 3.11. Het aantal significante correlaties verschilt. Bij de jongens is er sprake van negen significante correlaties, bij de meisjes van vier.

Competentie, hechting en depressie zijn de opvoedingsvariabelen die bij beide groepen significante correlaties hebben. Voor de jongens komen daar nog responsiviteit en opvoedingssatisfactie bij.

De verbanden van hechting met zelfwaardering en depressie met vriendelijkheid komen bij zowel jongens als meisjes voor. Verder gaat het om verschillende verbanden.

Ondanks het feit dat de er minder significante correlaties zijn bij de meisjes, lijken de correlaties wel sterker dan die bij de jongens. Het sterkste verband bij de meisjes is tussen hechting bij de opvoeder en zelfwaardering bij de adolescent ($r = 0,42$). Bij de jongens is het sterkste verband tussen responsiviteit bij de opvoeder en zelfwaardering bij de adolescent ($r = 0,32$).

Tabel 3.10 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, jongens (N=56)

<i>Adolescent</i>	<i>Opvoeders</i>							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering	0,32*		0,31*					
Acceptatie bep.	0,31*						-0,27*	
Eenzaamheid							0,27*	
Alg. welbevinden			0,30*					
Em. Stabiliteit							-0,29*	
Extraversie		0,28*						
Vriendelijkheid				-0,27*				
Zorgvuldigheid								
Openheid								

* p< 0,05; ** p< 0,01

Tabel 3.11 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, meisjes (N=39)

<i>Adolescent</i>	<i>Opvoeders</i>							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering			0,24**					
Acceptatie bep.								
Eenzaamheid								
Alg. welbevinden								
Em. stabiliteit								
Extraversie								
Vriendelijkheid		0,36*		-0,33*				
Zorgvuldigheid			0,36*					
Openheid								

*p< 0,05; ** p< 0,01

3.2.4 Ernst visuele beperking

Het volgende kindkenmerk waarop de groep adolescenten wordt onderverdeeld, is ernst van de visuele beperking. Hierbij worden blind, ernstig slechtziend en matig slechtziend van elkaar onderscheiden (voor de resultaten zie bijlage 5).

In het toetsen van de verschillen tussen deze drie groepen, blijkt dat adolescenten met een matige visuele beperking hoger scoren op acceptatie van de beperking dan adolescenten met een ernstige visuele beperking. Blinde adolescenten lijken hoger te scoren op emotionele stabiliteit dan ernstig slechtziende adolescenten (trend). Verder worden er wat betreft de

psychosociale variabelen en persoonlijkheidskenmerken geen echte verschillen tussen de groepen gevonden.

Uit de toetsing van de verschillen in opvoedingsvariabelen blijkt dat de opvoeders van blinde en ernstig slechtziende adolescenten verschillen in rolrestrictie. De opvoeders van blinde adolescenten scoren hierop hoger en lijken dit ook te doen in vergelijking tot de opvoeders van matig slechtziende adolescenten (trend). Verder lijken er zeer weinig verschillen te zijn tussen de groepen.

In de onderstaande tabellen staan de correlaties tussen de opvoeder- en adolescentvariabelen voor de verschillende groepen. Bij de groep blinde adolescenten blijken de meeste significante correlaties te bestaan, namelijk veertien. Dit in vergelijking tot de ernstig slechtziende adolescenten waarbij er sprake is van slechts drie correlaties en de matig slechtziende adolescenten die vijf correlaties hebben. Ook blijken de correlaties bij de blinde adolescenten erg sterk te zijn. De sterkste verbanden in deze groep zijn opvoedingssatisfactie-vriendelijkheid, opvoedingssatisfactie-zorgvuldigheid en tevredenheid met de relatie-zorgvuldigheid ($r = 0,74$).

Bij de blinde adolescenten zijn de meeste correlaties geconcentreerd onder de opvoedingsvariabelen steun en opvoedingssatisfactie. Opvallend is verder dat er in deze groep sterke verbanden zijn tussen competentie en hechting bij de opvoeder met openheid bij de adolescent. Openheid is een persoonlijkheidskenmerk waarvan er nog een niet eerder een verband met een opvoedervariabele is gebleken.

In de groep matig slechtziende adolescenten gaat het om de opvoedingsvariabelen responsiviteit en hechting die beiden correleren met zelfwaardering en algemeen welbevinden. Steun van de opvoeders correleert met extraversie bij de adolescenten. Het sterkste verband is tussen hechting en algemeen welbevinden ($r = 0,36$).

Bij de ernstig slechtziende adolescenten ziet het patroon van de correlaties er anders uit. De sterkste correlatie in deze groep is tussen opvoedingssatisfactie en vriendelijkheid ($r = -0,41$). Opvallend genoeg wordt deze correlatie ook in de groep blinde adolescenten gevonden, maar dan sterker en in de andere richting ($r = 0,74$). De andere verbanden, van depressie met zelfwaardering en rolrestrictie met algemeen welbevinden komen bij de andere groepen niet voor.

Tabel 3.12 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, blinde adolescenten (N=15)

<i>Adolescent</i>	<i>Opvoeders</i>							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering						0,66**	0,62*	
Acceptatie bep.	0,60*	0,63*	0,55*					
Eenzaamheid							-0,71**	
Alg. welbevinden							0,63**	
Em. stabiliteit								
Extraversie		0,54*				0,64*		
Vriendelijkheid							0,74**	
Zorgvuldigheid							0,74**	0,74**
Openheid		0,63*	0,58*					

* p< 0,05; ** p< 0,01

Tabel 3.13 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, ernstig slechtz. adolescenten (N=26)

<i>Adolescent</i>	<i>Opvoeders</i>							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering				-0,40*				
Acceptatie bep.								
Eenzaamheid					0,40*			
Alg. welbevinden								
Em. stabiliteit								
Extraversie								
Vriendelijkheid							-0,41*	
Zorgvuldigheid								
Openheid								

* p< 0,05; ** p< 0,01

Tabel 3.14 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, matig slechtz. adolescenten (N=54)

<i>Adolescent</i>	<i>Opvoeders</i>							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering	0,28*		0,33*					
Acceptatie bep.								
Eenzaamheid								
Alg. welbevinden	0,30*		0,36**					
Em. stabiliteit								
Extraversie								
Vriendelijkheid								
Zorgvuldigheid						0,28*		
Openheid								

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

3.2.5 Aard visuele beperking

Een ander kindkenmerk waarop de groep adolescenten ingedeeld wordt, is stabiliteit van de visuele beperking. De adolescenten met een stabiele visuele beperking worden hierbij tegenover de adolescenten met een progressieve visuele beperking gezet (voor de resultaten zie bijlage 5).

Wat betreft de psychosociale variabelen worden er geen verschillen tussen deze subgroepen gevonden.

In het toetsen van de verschillen tussen de opvoedingsvariabelen blijken er echter wel verschillen te bestaan. De opvoeders van adolescenten met een stabiele beperking blijken hoger te scoren op responsiviteit, hechting en opvoedingssatisfactie. De opvoeders van adolescenten met een progressieve beperking echter, scoren hoger op competentie en depressie.

Wanneer de correlaties tussen de opvoeder- en adolescentvariabelen worden vergeleken, vallen een aantal punten op. Zo is er bij de groep adolescenten met een progressieve beperking sprake van dertien significante correlaties en bij de andere groep met een stabiele beperking van vijf. Er bevinden zich geen overeenkomstige verbanden in de groepen, beiden laten een heel verschillend patroon van correlaties zien.

Naast het feit dat er in bij de adolescenten met een progressieve beperking meer significante correlaties zijn, is er ook sprake van relatief sterkere correlaties. Het sterkste

verband in deze groep is tussen responsiviteit en zelfwaardering ($r = 0,52$). Bij de andere groep is het sterkste verband tussen hechting en extraversie ($r = 0,29$).

Wat betreft het patroon van correlaties; Bij de adolescenten met een progressieve beperking zijn de adolescentvariabelen waarmee gecorreleerd wordt: zelfwaardering, acceptatie van de beperking, eenzaamheid, extraversie en vriendelijkheid. Bij de andere groep, de adolescenten met een stabiele beperking, gaat het ook om de variabelen eenzaamheid en extraversie. Verder zijn er in deze groep nog andere persoonlijkheidskenmerken die verbanden laten zien, namelijk zorgvuldigheid en openheid.

Tabel 3.15 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, progressieve vis. beperking (N=35)

<i>Adolescent</i>	<i>Opvoeders</i>							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering	0,52**		0,50*	-0,37*				
Acceptatie bep.			0,44**	-0,45**	-0,40**			
Eenzaamheid	-0,36**							
Alg. welbevinden								
Em. stabiliteit								
Extraversie	0,41**							
Vriendelijkheid	0,39*	0,39*	0,46**	-0,51**	-0,45**			
Zorgvuldigheid								
Openheid								

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Tabel 3.16 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, stabiele vis. beperking (N = 60)

Adolescent	Opvoeders							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering								
Acceptatie bep.								
Eenzaamheid							0,27*	
Alg. welbevinden								
Em. stabiliteit								
Extraversie			-0,28*					
Vriendelijkheid								
Zorgvuldigheid		0,28*	0,29*					
Openheid				0,27*				

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

3.2.6 Aantal brusjes met visuele beperking

De laatste twee subgroepen zijn gebaseerd op een gezinskenmerk, namelijk wel of geen brusjes die een visuele beperking hebben (voor de resultaten zie bijlage 5). In de meeste gezinnen is er geen sprake van een brusje dat ook een visuele beperking heeft.

De adolescenten uit gezinnen met één of meer brusjes met een visuele beperking blijken hoger te scoren op zowel acceptatie van de beperking als op emotionele stabiliteit. Voor de andere variabelen worden geen verschillen tussen de groepen gevonden.

Ook de opvoedingsvariabelen zijn bekeken. In het toetsen van de verschillen tussen beide groepen, wordt geen verschil gevonden. De opvoeders met gezinnen met één of meerdere kinderen met een visuele beperking blijken niet te verschillen wat betreft de opvoedervariabelen.

In de onderstaande tabellen worden de correlaties tussen de opvoeder- en adolescentvariabelen weergegeven. Ook bij deze subgroepen is er een groot verschil in het aantal significante correlaties. Bij de gezinnen met één kind met een visuele beperking is er sprake van vijftien significante relaties. Bij de gezinnen met meerdere kinderen met een visuele beperking is slechts sprake van twee significante correlaties. Het aantal gezinnen met meerdere kinderen met een visuele beperking dat heeft deelgenomen aan het onderzoek is echter wel klein, waardoor de kans op significante correlaties ook minder wordt.

Deze laatste correlaties blijken wel sterker dan de correlaties bij de gezinnen met één kind met een visuele beperking. Het verband tussen competentie en zorgvuldigheid is $r = 0,59$. Het tweede verband is tussen rolrestrictie en zorgvuldigheid ($r = -0,59$).

Bij de gezinnen zonder brusjes met een visuele beperking zijn de correlaties met name geconcentreerd onder de opvoedingsvariabelen responsiviteit en hechting. Deze correleren zowel met enkele psychosociale variabelen als met een aantal persoonlijkheidskenmerken. Het sterkste verband in deze groep is tussen hechting bij de opvoeder en zelfwaardering bij de adolescent ($r = 0,39$).

Tabel 3.17 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, geen brusjes met visuele beperking (N = 79)

<i>Adolescent</i>	<i>Opvoeders</i>							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering	0,33**	0,24*	0,39**					
Acceptatie bep.	0,26*		0,27*	-0,25*	-0,25*			
Eenzaamheid			-0,24*					
Alg. welbevinden	0,26*		0,31**					
Em. stabiliteit								
Extraversie								
Vriendelijkheid	0,28*	0,24*	0,26*	-0,30**				
Zorgvuldigheid			0,26*					0,30*
Openheid								

* p < 0,05; ** p < 0,01

Tabel 3.18 Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, wel brusjes met visuele beperking (N = 14)

<i>Adolescent</i>	<i>Opvoeders</i>							
	Reps.	Comp.	Hecht.	Depr.	Rolrestr.	Steun	Opv. satisf.	Satisf. rel.
Zelfwaardering								
Acceptatie bep.								
Eenzaamheid								
Alg. welbevinden								
Em. stabiliteit								
Extraversie								
Vriendelijkheid								
Zorgvuldigheid		0,59*			-0,59*			
Openheid								

* p < 0,05; ** p < 0,01

3.3 Het gezin en de brusjes

3.3.1 Gezin

De acht gezinnen die hebben deelgenomen aan het onderzoek, wonen verspreid over het hele land en zijn heel verschillend van samenstelling. Er zijn grote gezinnen bij en kleinere. Er

heeft één éénopvoedergezin meegedaan. De adolescenten in zeven gezinnen zijn slechtziend, in één gezin is de adolescent blind. Bij de meeste gezinnen heeft naast de opvoeders en de adolescent met de visuele beperking één broer of zus meegedaan aan het gezinsinterview. Slechts bij één gezin is dit niet het geval geweest omdat er geen brusje was.

Het interview is gemaakt met de bedoeling om in een kort tijdsbestek een beeld te kunnen vormen van een aantal kenmerkende eigenschappen van elk het gezin (zie bijlage 2). De vragen betreffen een elftal gezinskenmerken. Samenvattend zal beschreven worden welk beeld er op elk punt bij de gezinnen naar voren is gekomen.

Kenmerken

Als eerst zijn de gezinsleden gevraagd zelf een omschrijving te geven van hun gezin. Veel genoemd is doorsnee, *'we zijn de familie doorsnee'*. De meeste zien hun gezin als gewoon, niet veel anders dan andere gezinnen. Twee gezinnen zijn echter een andere mening toegedaan, vanwege het feit dat er in het gezin meerdere kinderen met een visuele beperking aanwezig zijn. Zij beschrijven hun gezin als *'apart'* en *'niet doorsnee, onze dochter (goedziend brusje) was de enige in het gezin die geen dossier had'*.

Betrokkenheid

De gezinsleden lijken zeker betrokken bij elkaar. In de meeste gevallen wonen de kinderen nog thuis. Het gezin wordt gezien als belangrijk en als leden van het gezin staat men voor elkaar klaar. Verder wordt nog genoemd dat iedereen meestal wel op de hoogte is van het doen en laten van de anderen. In een gezin waar een aantal kinderen al uit huis is, komt dit laatste veel minder voor. De bereidheid om elkaar te helpen wanneer nodig, is echter wel aanwezig. Bij een ander gezin vindt één van de kinderen, het brusje, dat er minder betrokkenheid is bij elkaar omdat ieder meer zijn eigen gang gaat: *'Ik denk dat het meer naar eigen gang toegaat dan betrokken, af en toe, overdag. Nou overdag is het meestal als ik uit school kom, zit ik achter de computer, mijn zus zit achter de computer en mijn vader is dan nog niet thuis. En 's avonds gaat het eigenlijk ook die weg'*. De vader brengt hier tegenin dat er ondanks het feit dat iedereen zijn eigen leven heeft, er wel sprake is van betrokkenheid bij elkaar.

Tijd met elkaar doorbrengen

Op dit punt verschillen de gezinnen enigszins. Over het algemeen worden er wel regelmatig met het gezin uitstapjes gedaan, naar de bioscoop of een restaurant. De meesten gaan ook

samen op vakantie. Verder wordt er door de meeste gezinnen dagelijks samen gegeten. Niet bij alle gezinnen worden vaak specifieke activiteiten samen ondernomen of gaan alle kinderen mee. Over één van de adolescenten met een visuele beperking: *‘Hij doet nergens meer aan mee.’ ‘Nee.’, ik ben gewoon met hele andere dingen bezig.’* In de gezinnen waar nog meerdere kinderen thuis wonen, ondernemen zij vaak samen dingen, ze beoefenen dezelfde sport of ze hebben dezelfde interesse. In één van de gezinnen met meerdere visueel beperkte kinderen zijn uitstapjes moeilijker omdat drie kinderen dan elk eigen begeleiding nodig hebben. Thuis brengen ze ’s avonds wel tijd met elkaar door.

Warmte en gezelligheid

De gezinsleden kunnen hier een cijfer geven voor de warmte en gezelligheid thuis of alleen een beschrijving. Gemiddeld wordt er een acht gegeven voor de warmte en gezelligheid. Vaak wordt genoemd dat het gezin dit cijfer krijgt omdat iedereen betrokken is bij elkaar en bij elkaar terecht kan. Ook de gezamenlijke activiteiten, zoals samen eten, maken het gezellig. Verder wordt er genoemd dat het warm en gezellig is omdat de deur openstaat voor vrienden, *‘Kameraden komen regelmatig darten hier in de schuur en dan komen ze binnen en staan de hapjes klaar.’* En daar wordt regelmatig gebruik van gemaakt. In slechts één gezin wordt opgemerkt dat iedereen vooral bezig is met zijn eigen dingen en dat ze wel meer samen zouden kunnen doen.

Openheid

Duidelijk is dat de meeste gezinnen zich wel beschouwen als open, maar ook dat de mate van openheid erg verschilt per persoon. Openheid is afhankelijk van het karakter van de persoon. Niet bij iedereen leeft de behoefte om alles met elkaar te delen, maar de mogelijkheid is over het algemeen aanwezig. Gevoelens en problemen worden in de meeste gezinnen wel met elkaar gedeeld. Dit gaat tot een bepaalde hoogte, niet meer alles wordt door de kinderen met de opvoeders gedeeld. *‘Gevoelens die houd ik meestal voor mezelf, er zijn gewoon bepaalde dingen die persoonlijk zijn, als ik echt vind dat het voor hun belangrijk is om te weten, vertel ik het hun.’* Zussen en broers vertellen elkaar onderling soms meer dan ze vertellen aan hun opvoeders.

Discussies.

Discussies vinden in alle gezinnen regelmatig plaats, bij de één dagelijks en bij de ander een paar keer per week. Vaker terugkerende onderwerpen zijn de actualiteiten, de politiek en de

computer. De meeste gezinsleden nemen wel deel aan de discussies, alleen de kinderen die wat jonger zijn niet. Vaak eindigt een discussie als iedereen zijn mening met de anderen heeft gedeeld. Veel personen blijven dan bij hun eigen mening. *'Meestal de conclusie dat we het niet eens worden, omdat we allemaal een verschillende mening hebben.'* Een favoriet tijdstip om discussies te voeren is tijdens eten.

Conflicten

Bij de meeste gezinnen spelen er niet vaak conflicten en zeker geen langdurige. Wel bekend zijn de kleine irritaties die een ieder wel eens heeft met betrekking tot een ander. *'Bepaalde ergernissen soms van elkaar, nou toevallig het dopje van de tandpasta, waar je iedere dag tegenaan loopt.'* In veel gezinnen wordt genoemd dat het huishouden vaker een onderwerp van conflict is. Bij het ene gezin doet het kind zijn taken niet, bij de ander ruimt het kind zijn troep niet op. Een ander onderwerp van conflict is de school van de kinderen, de strekking van het probleem verschilt. De manier van omgaan met conflicten verschilt per gezin. Bij de meeste gezinsleden zakt de boosheid na een poosje en dan is de ruzie weer vergeten. *'Soms kan het toch behoorlijk tegen elkaar ingaan.' Maar goed wat het ook is, na 5 minuten zijn we het allemaal weer vergeten, letterlijk en figuurlijk. En daarna is gewoon alles weer goed, we blijven niet boos op elkaar.'* Bij een ander gezin wordt alles uitgebreid uitgepraat.

Besluiten

In een aantal gezinnen worden de besluiten vooral samen genomen, in andere vooral door de opvoeders. Overal wordt wel genoemd dat het kan verschillen per beslissing. *'Het hangt er heel erg van af wat het is.'* Bij de aanschaf van spullen wordt er meestal wel overleg gepleegd, maar uiteindelijk beslissen de opvoeders. Dit laatste natuurlijk omdat de opvoeders het moeten betalen. Wat betreft vakanties wordt er vaak overlegd en ook bij uitstapjes, zodat de beslissing naar ieders wens is. *'Als we samen op vakantie gaan, willen we ook dat het voor iedereen leuk is.'* Soms bestaan er wel meningsverschillen, maar vaak worden die opgelost en uiteindelijk wordt er gewoon een besluit genomen. Één gezin noemt nadrukkelijk dat ze geen overleggezin zijn en dat eigenlijk alle beslissingen door de opvoeders worden genomen. *'Wij zijn niet echt een overleggezin, gelukkig niet nee, dat lijkt me dodelijk vermoeiend'*.

Huishoudelijke taken

Opvallend is dat de meeste taken in huis worden gedaan door de moeder. In veel gezinnen moeten de kinderen wel meehelpen, maar bij de één wat meer dan bij de ander. In de gezinnen

waar de moeder werkt, doet de vader ook een aantal taken. Een aantal moeders geeft aan dat ze wel zouden willen dat hun kinderen wat meer zouden doen. In het algemeen geldt dit vaker voor de jongens dan voor de meisjes. De kinderen zijn meestal wel tevreden met de situatie, vooral als ze niet veel taken hebben. Anderen geven aan dat het altijd minder kan. *‘Voor ons kan het natuurlijk altijd minder, maar ja, het hoort er gewoon bij.’*

Invloed van de visuele beperking

De visuele beperking heeft wel invloed gehad op de gezinnen, echter in verschillende mate. Dit verschil komt met name door de verschillen in ernst van de beperkingen. Bij de gezinnen waarin meerdere kinderen een visuele beperking hebben, heeft de beperking een grotere invloed gehad. Bij andere gezinnen gaat het vooral om een aantal praktische aanpassingen. De aanpassingen, zoals een speciale computer, felle lampen en een stoel dichtbij de tv, zijn in elk gezin nodig. Meerdere malen wordt ook de extra tijd en moeite die het kost om van alles te regelen, oplossingen te zoeken of hun kind weg te brengen, genoemd. Verder hebben veel opvoeders en vaak ook brusjes extra zorgen om degene met de visuele beperking. *‘Het gaf veel onrust, het slurpt energie en het roept emoties op.’* Een aantal gezinnen staat duidelijk positiever in de situatie dan andere. Opvallend is de opmerking van een gezinslid dat aangeeft dat de visuele beperking heeft gemaakt dat ze als gezin hechter zijn geworden. Een ander merkt op dat de beperking ervoor heeft gezorgd dat het gezin attenter is geworden in het helpen van anderen. *‘Ik denk dat het gezin ook wel wat behulpzaam, weet je wel, attent is geworden om ook gewoon andere mensen te helpen.’*

Visie van de buitenwereld

Bijna al de gezinnen ervaren veel onbegrip van de buitenwereld. In veel gevallen is de visuele beperking niet duidelijk zichtbaar voor anderen en dan zijn mensen vaak verbaasd. Wat anderen niet altijd doorhebben is dat er binnen het gezin toch wel een zorg ligt om het kind met de visuele beperking. Mensen hebben moeite zich in te leven in de situatie en bagatelliseren het probleem. Misplaatste opmerkingen van vreemden kunnen dan best pijn doen. Twee van de adolescenten zijn vroeger veel gepest, *‘Ik ben altijd gepest op school omdat ik scheel kijk.’* Anderen hebben zelf niet veel negatieve opmerkingen gekregen. Één gezin heeft negatieve opmerkingen gekregen over het feit dat hun kind extra aanpassingen en een uitkering heeft.

Er zijn ook positieve dingen genoemd. Zo hebben veel mensen bewondering voor het doorzettingsvermogen van de adolescenten en voor wat ze hebben bereikt. *‘Als mensen dan horen dat ze slechtziend is, dat ze dan ontzettend veel bewondering hebben voor haar.’*

Tot slot

Duidelijk is geworden dat de gezinnen in dit onderzoek met een visueel beperkte adolescent, over het algemeen niet veel verschillen van andere gezinnen, het zijn ‘doorsnee gezinnen’. Uitzonderingen zijn de twee gezinnen waarbij er meerdere kinderen een visuele beperking hebben. In deze gezinnen speelt de beperking een grotere rol.

Onderling zijn er op een aantal punten wel verschillen gevonden. In het ene gezin komen conflicten vaker voor dan in het andere en gaan de discussies over andere onderwerpen. Dit verschijnsel komt voort uit het feit dat elk gezin verschilt van samenstelling, omstandigheden en opvattingen. Nog belangrijker is dat elk gezin uit een aantal personen bestaat met ieder een eigen karakter.

De visuele beperking heeft zeker zijn invloed, maar niet altijd op het functioneren als gezin in zijn geheel. Vaak zijn er wel praktische aanpassingen en gaat er meer tijd en zorg gepaard met de aanpassingen. Ook kunnen de gezinsleden zich meer verantwoordelijk voelen voor degene met de visuele beperking. Over het algemeen hebben de gezinnen geprobeerd om te functioneren als ieder ander gezin. Ze ondernemen allerlei activiteiten en stimuleren hun kinderen om zoveel mogelijk deel te nemen aan het gewone leven. De positieve instelling van de gezinnen in dit onderzoek maakt dat hun kinderen opgroeien tot zelfstandige en zelfverzekerde mensen die volledig in het leven staan.

3.3.2 Brusjeservaringen

In elk gezin zijn de aanwezige brusjes gevraagd om een vragenlijst in te vullen. In totaal zijn er zeven vragenlijsten ingevuld. Bij één gezin zijn er geen brusjes en bij een ander gezin is het zusje nog te jong om de vragen te beantwoorden. Verder hebben in één gezin twee brusjes de vragenlijst ingevuld. De verdeling broers- zussen is goed, het gaat om vier zussen en drie broers. De vragenlijsten zijn in stilte ingevuld om de gegevens zo betrouwbaar mogelijk te laten zijn (voor een overzicht van de brusjesvariabelen en percentages zie bijlage 6).

Centraal in de vragenlijst staat de beleving van de brusjes wat betreft het hebben van een broer of zus met een visuele beperking. Enkele onderwerpen die hierbij aan bod komen zijn de relatie met het brusje met de beperking, de visie van hun vrienden en de verdeling van

aandacht voor de verschillende kinderen in het gezin. Het beeld dat per punt naar voren is gekomen, wordt hier omschreven.

Algemene houding t.o.v. het brusje met de visuele beperking

De meesten beschrijven de relatie met hun brusje als 'goed'. Hiervoor worden verschillende redenen genoemd zoals dat er weinig ruzie is of dat ze van elkaar op aan kunnen. Een ander beschrijft de relatie als: *'Warm, gezellig en begripvol.'*

Veel brusjes ondernemen samen activiteiten, slechts één stel helemaal niet. Het gaat hierbij om samen sporten, muziek maken, uitstapjes doen of samen op vakantie gaan. Twee brusjes geven als reden waarom het soms lastig kan zijn om zo'n activiteit te doen, een reden die betrekking heeft op de visuele beperking. *'Ze heeft geen blaadje met muzieknoden en moet dus alles onthouden omdat noten lezen een minder handige manier is.'* Oplossingen voor de moeilijkheden zijn er niet actief gezocht. Het probleem van de muzieknoden is wel op een handige manier opgelost. De frequentie van gezamenlijke activiteiten verschilt per stel brusjes, de meesten ondernemen soms activiteiten.

Drie van de brusjes zijn soms jaloers op hun broer of zus, ondanks de beperking. Als redenen worden genoemd dat de ander wel eens wordt voorgetrokken, de ander zich sociaal zo goed redt en dat de ander goed is in allerlei dingen. *'Soms, dat ze zich zo makkelijk sociaal redt en alles goed geregeld heeft.'* De rest van de brusjes kent dit gevoel niet.

Vijf brusjes hebben, naast de broer of zus met een visuele beperking, nog een andere broer of zus of meerdere. Twee vinden de relatie met de verschillende brusjes overeenkomen. De anderen geven aan dat deze relaties wel verschillen doordat ze ander soort activiteiten ondernemen met het brusjes zonder visuele beperking of doordat ze verschillende persoonlijkheden hebben.

Houding t.o.v. de visuele beperking van het brusje

Zes brusjes kunnen wel een aspect noemen dat samenhangt met de beperking, dat ze minder leuk vinden. Eén brusje vindt het lastig vaak voor te moeten lezen wat ergens staat, anderen merken op dat hun brusje wel eens dingen niet ziet en deze dan verzint. Vier van hen kunnen ook een aspect noemen wat ze wel prettig vinden aan de beperking. Het gaat dan om makkelijker toegang of voorrang tot bepaalde zaken of aspecten die samenhangen met positieve karaktereigenschappen. *'Ja namelijk zijn humor, hij heeft veel zelfspot.'*

Verschil van mening is er over de invloed van de beperking op de relaties binnen het gezin. Voor sommigen heeft de beperking geen invloed gehad op de relatie met hun brusje,

een ander geeft aan dat de beperking een positief effect heeft gehad. *‘Door zo’n beperking kom je in sommige opzichten wel dichterbij elkaar te staan omdat je elkaar meer nodig hebt dan dat je het niet zou hebben. Maar dus meer in positieve zin.’* Over het algemeen wordt er thuis wel gesproken over de beperking, slechts bij één gezin helemaal niet.

Met betrekking tot de plannen voor de toekomst die deze brusjes maken, heeft de beperking van hun broer of zus daar geen invloed op gehad. Ieder gaat hierin zijn eigen weg.

Zorg en verantwoordelijkheid

Twee van de brusjes maken zich helemaal geen zorgen over hun broer of zus met de visuele beperking. De rest van de brusjes geeft aan zich soms zorgen te maken. Het verkeer wordt meerdere malen genoemd als oorzaak voor deze zorgen. Wat betreft de toekomst zijn er weinig zorgen voor hun brusje, de zorgen die er zijn hebben te maken met de kans op een baan. Deze is voor mensen met een visuele beperking kleiner. *‘Redelijk, het zal voor mijn zusje lastig worden een baan te vinden waarbij er veel rekening met haar wordt gehouden.’* Opnieuw zijn er twee brusjes die zich helemaal geen zorgen maken over de toekomst.

Soms voelt een aantal van deze brusjes zich wel verantwoordelijk voor hun brusje met de visuele beperking, ze zijn alerter in bepaalde situaties. Van hun opvoeders hebben ze nooit of slechts af en toe extra verantwoordelijkheid gekregen voor hun brusje. De keren dat ze deze taken kregen, hadden ze er geen problemen mee, *‘Het voelt als vanzelfsprekend.’*

Houding naar de omgeving

Zich schamen voor hun broer of zus met de beperking doen de brusjes over het algemeen niet. Twee van hen geven aan zich soms te schamen als de ander erg koppig is of denkt iets te zien en het dan volledig mis heeft.

Het hebben van een broer of zus met een visuele beperking heeft bij de meesten geen invloed gehad op hun sociale leven. *‘Zijn vrienden, zijn mijn vrienden.’* Twee van hen geven aan dat het enige invloed heeft gehad op hun sociale leven. De één geeft aan zich af en toe aan te passen, de ander vertelt dat zij eerder veel dezelfde vrienden hadden.

Drie van de brusjes bemerken dat slechts een enkeling van hun vrienden of helemaal niemand hun broer of zus kent. Twee van hen hebben ook aan weinig of geen vrienden over de visuele beperking verteld. De anderen hebben wel aan de meesten van hun vrienden over de visuele beperking verteld.

Houding van de omgeving

De reacties van vrienden verschillen met betrekking tot de visuele beperking van het brusje verschillen. Verbazing of interesse is aan de orde, maar er zijn zeker ook mensen bij die het ‘normaal’ vinden. *‘Gewoon, er is nog nooit iemand flauw gevallen van de schrik dus...’* Zonder uitzondering vinden de brusjes dat hun vrienden op een goede manier met hun broer of zus omgaan. Ze noemen geen specifieke dingen die ze graag anders zouden willen zien.

Buitenshuis krijgen een aantal brusjes wel eens reacties van mensen, nieuwsgierigheid, verbazing of bezorgdheid. Hun mening over die reacties verschilt nogal.

Wat betreft de omgang van vreemden met hun broer of zus zijn de meesten tevreden. Één van hen geeft aan dat het wel eens verschilt en een ander is niet tevreden. Bijna allemaal kunnen ze wel punten aangeven die volgens hen beter zouden kunnen. Genoemd worden minder terughoudendheid, meer inlevingsvermogen, minder ongeduld en duidelijker lichaamstaal. *‘Mensen kunnen zich af en toe wel wat beter inleven in de situatie.’*

Gesprekken met opvoeders

Bijna alle brusjes hebben het gevoel, redelijk vaak tot heel vaak, hun verhaal bij hun opvoeders kwijt te kunnen. Slechts één brusje heeft dit gevoel niet, *‘Het zijn niet zulke luisteraars voor mijn gevoel.’* De andere opvoeders zijn meer open of luisteren goed en denken actief mee.

Over hun broer of zus met de visuele beperking wordt bij de meesten vaak gesproken. Bij een van de brusjes soms, als de broer wordt voorgetrokken en bij een ander brusje nooit. Het initiatief komt afwisselend van de kant van de opvoeders en de kant van het brusje. Voor het merendeel van de brusjes is de frequentie van deze gesprekken goed. Drie van hen zouden nog wel vaker deze gesprekken willen voeren. Over het algemeen wordt het de broer of zus met de beperking wel bij deze gesprekken betrokken. Één geeft aan: *‘Soms, ligt eraan waar het over gaat.’*

Omgang van opvoeders met kinderen

De brusjes noemen heel diverse punten op die ze leuk vinden aan de omgang van hun opvoeders met de kinderen. Openheid, interesse, begrip, gezelligheid en alle kinderen gelijk behandelen, zijn enkele van deze punten.

Minder leuke punten worden ook genoemd. Deze zijn opnieuw heel verschillend van aard. Te bezorgd, te nieuwsgierig of te snel aangebrand zijn begrippen die hier genoemd worden.

De omgang van de opvoeders met het brusje met de visuele beperking wordt meestal als hetzelfde ervaren. Bij een aantal verschilt de benadering af en toe. Twee van hen zouden dit soms willen veranderen. Zij hebben dit al vaker ter sprake gebracht thuis. *'Redelijk vaak, door samen over dit punt te praten.'*

Met andere broers en zussen gaan de opvoeders over het algemeen ook hetzelfde om. Op dit gebied worden er dus geen punten genoemd waarop verandering wordt gewenst.

Verdeling van aandacht

Het merendeel van de brusjes heeft het idee dat de aandacht meestal eerlijk verdeeld wordt over de verschillende kinderen, soms verschilt het. Één van de brusjes deelt deze mening niet, hij zou wel willen dat de aandacht beter verdeeld zou worden.

Vaders en moeders verschillen niet in de verdeling van aandacht. Beiden krijgen een gemiddelde score van 2,98 (sd = 0,04). Er zijn drie vaders waarbij de verdeling van aandacht iets ten gunste van de broer of zus met de beperking uitvalt. Bij één moeder is dit ook het geval. Verder zijn er geen verschillen gevonden, de brusjes ervaren dat de aandacht voor de verschillende kinderen eerlijk wordt verdeeld.

Responsiviteit

De brusjes hebben ook een vragenlijst ingevuld die een beeld geeft van de responsiviteit van beide opvoeders. De vragen gaan erover in hoeverre beide opvoeders weten wat het brusje bezighoudt, en hoe ze daarmee omgaan. De vaders scoren in dit onderzoek minder hoog op responsiviteit dan de moeders. Vaders krijgen gemiddeld een score van 4,61 (sd= 0,49). Moeders daarentegen krijgen hier gemiddeld een score van 5,38 (sd= 0,55).

3.4 Vergelijking gezinsleden

Over het algemeen kan geconstateerd worden dat veel gezinsleden met elkaar op één lijn zitten. Over de verschillende onderwerpen zijn de leden binnen het gezin het vaak met elkaar eens. Ze vullen elkaar aan waar nodig en geven voorbeelden bij het verhaal van de ander. In de merendeel van de gezinnen is iedereen op de hoogte van de mening van de andere gezinsleden. Bij elk gezin komt een éénduidig beeld naar voren van de kenmerken waar naar gevraagd wordt. Slechts af en toe is er sprake van onenigheid tussen gezinsleden, maar hierbij gaat het dan vooral om kleine nuanceverschillen. Vaak is het dan één van de kinderen die niet

volledig instemt met de opvoeders. Andersom is ook wel het geval, dan maken de opvoeders een opmerking over één van de kinderen waar diegene het niet mee helemaal eens is. Onderwerp van geschil kan zijn het aandeel van de kinderen in het huishouden of de manier waarop conflicten verlopen.

Het gezinsinterview en de brusjesvragenlijst kunnen op een aantal punten met elkaar vergeleken worden om de overeenstemming binnen de gezinnen nog beter vast te stellen. Wat betreft de visuele beperking en de invloed daarvan op hun leven komt het beeld zeker overeen. De beperking op zich heeft in de meeste gezinnen weinig invloed gehad, het gaat vooral om praktische aanpassingen. Ook de brusjes noemen de praktische aanpassingen. De meesten vinden het lastig dat ze vaak teksten moeten voorlezen aan hun visueel beperkte broer of zus. De gezinsleden zijn van mening dat de onderlinge relaties niet zijn beïnvloed, de brusjes geven dit nogmaals aan in de vragenlijst.

Naar voren komt verder dat de gezinsleden zich soms extra zorgen maken om de adolescent met de beperking, de brusjes bevestigen dit. Slechts twee brusjes maken zich nooit zorgen over de visueel beperkte adolescent. In die gezinnen zijn het vooral de opvoeders die zich zorgen maken. De beperking heeft er over het algemeen nauwelijks toe geleid dat de brusjes extra verantwoordelijkheden hebben gekregen. In het gezinsinterview wordt duidelijk dat in de meeste gezinnen de kinderen niet veel vaste huishoudelijke taken hebben.

De visie van de buitenwereld wordt in de gezinsinterviews enigszins anders weergegeven dan in de brusjesvragenlijsten. De gezinnen geven aan dat ze veel onbegrip en verbazing ervaren. Anderen hebben moeite zich in te leven in hun situatie. Het zijn vooral de opvoeders die hun moeite hierover delen. De brusjes noemen ook wel verbazing, maar zij begrijpen die reactie heel goed. Over de omgang van vreemden met hun visueel beperkte brusje zijn zij in het algemeen tevreden. Tegelijkertijd geven ze allemaal wel een aantal punten aan die nog verbeterd zouden kunnen worden.

Warmte en gezelligheid wordt in alle gezinnen ervaren. Wanneer de gezinsleden wordt gevraagd een cijfer te geven, geven ze gemiddeld een acht hiervoor. Binnen een gezin kan er wel sprake zijn van een verschil van één punt, maar meer zeker niet. Betrokkenheid en het samen ondernemen van activiteiten bepalen dit getal. De brusjes worden gevraagd naar de omgang van hun opvoeders met de kinderen. Hierbij komt ook die gezelligheid naar voren. Andere begrippen die genoemd worden zijn openheid, interesse en begrip. Deze passen zeker bij de eerder genoemde betrokkenheid in het gezin. Een aantal brusjes noemt verder nog negatieve punten in de omgang van hun opvoeders met de kinderen. Hier wordt dan ook specifiek naar gevraagd. In het gezinsinterview daarentegen, komen geen negatieve punten

naar voren. De vraag naar de sfeer in huis is open en niet speciaal gericht op negatieve aspecten.

Over het algemeen kan geconstateerd worden dat de resultaten van het gezinsinterview op deze punten goed overeenkomt met de resultaten van de brusjesvragenlijst. Opnieuw is er sprake van enige nuanceverschillen, maar dit heeft ook te maken met de formulering van de vragen die niet geheel overeenkomt. Een opvallend punt dat wel genoemd moet worden is dat van één van de brusjes. Uit de vragenlijst komt duidelijk naar voren dat hij ervaart dat zijn visueel beperkte broer meer aandacht krijgt van zijn opvoeders. Tijdens het gezinsinterview is er echter niets van dat gevoel te bemerken. Verwacht zou kunnen worden dat er meer verschillen zijn omdat het interview met het hele gezin wordt gevoerd en de vragenlijst in stilte wordt gemaakt. Toch zijn er geen noemenswaardige verschillen in deze vergelijking naar voren gekomen.

Differential Parenting en responsiviteit

Per gezin is er een vergelijking gemaakt op differential parenting en responsiviteit. De verschillende leden van het gezin hebben voor deze variabelen exact dezelfde vragenlijst ingevuld. De opvoeders en adolescenten met een visuele beperking hebben deze vragenlijsten ingevuld voor het vervolgonderzoek van Kef (2006). Een aantal broers en zussen hebben deze vragen in de brusjesvragenlijst beantwoord. Bij vijf gezinnen is het mogelijk een meer specifieke vergelijking te maken op deze punten (zie bijlage 7).

Hierbij komt naar voren dat er binnen de gezinnen wel verschil van mening bestaat over de verdeling van aandacht en de responsiviteit van de opvoeders. Vanwege de kleine groep die hier onderzocht is echter, kunnen de verschillen niet statistisch getoetst worden. Er kan alleen een patroon geschetst worden. Per gezin zullen een aantal punten besproken worden.

In het eerste gezin vinden beide opvoeders dat zij de aandacht niet helemaal gelijk verdelen. Ook wat betreft responsiviteit schatten zij zichzelf enigszins lager in dan hun kinderen. De visueel beperkte adolescent vindt dat bij de verdeling van aandacht van zijn vader, hij iets meer aandacht krijgt. Het brusje ziet daarentegen een volledig eerlijke verdeling. Op totale responsiviteit geeft de adolescent met de visuele beperking de opvoeders een hogere score dan het brusje. Een mogelijke verklaring voor dit verschil is dat in de brusjesvragenlijst de opvoeders beiden apart een score hebben gekregen voor responsiviteit. In de vragenlijst voor de adolescent werd slechts één beoordeling voor de opvoeders samen gevraagd.

In het tweede gezin vindt de vader dat de aandacht gelijk wordt verdeeld, terwijl beide kinderen aangeven dat de verdeling ongelijk is ten gunste van de ander. Wanneer gekeken wordt naar de totale verdeling van aandacht, scoren de opvoeders bij de visueel beperkte adolescent iets lager dan bij het brusje. Bij responsiviteit echter, krijgen de opvoeders van de visueel beperkte adolescent een hogere score dan van het brusje.

In gezin nummer drie hebben twee brusjes de vragenlijst ingevuld. De visueel beperkte adolescent en één brusje vinden de aandacht van beide opvoeders niet helemaal gelijk verdeeld over alle kinderen. De opvoeders zelf en het andere brusje vinden de verdeling wel gelijk. Opvallend in dit gezin is verder dat moeder zichzelf responsiever vindt dan dat de mening van de twee brusjes is. Vader echter schat zichzelf minder responsief in dan de beide brusjes doen.

Beide opvoeders van gezin vier vinden dat de verdeling van hun aandacht niet helemaal gelijk is voor alle kinderen. De adolescent met de visuele beperking vindt de aandachtsverdeling wel gelijk. Maar het brusje is van mening dat de aandachtsverdeling van de vader niet op alle punten gelijk is. Moeder schat zichzelf minder responsief in dan het oordeel van het brusje over haar is. Vader echter schat zichzelf responsiever in dan het oordeel van het brusje is. De totale responsiviteit voor beide opvoeders, komt bij de adolescent met de visuele beperking hoger uit dan bij het brusje.

Bij het vijfde gezin heeft alleen de vader deelgenomen aan het onderzoek. De vader en het brusje vinden beiden dat de verdeling van aandacht gelijk is. Alleen de visueel beperkte adolescent geeft aan dat er wel enig verschil is in deze verdeling ten gunste van het brusje. Over de totale responsiviteit zijn de adolescent met de visuele beperking en het brusje het wel eens, deze is hoog.

4. Discussie

In paragraaf 4.1 zullen de belangrijkste conclusies voor de onderzoeksvragen beschreven worden ten behoeve van de hoofdvraag van dit onderzoek: *Wat is de relatie tussen opvoedervariabelen en de psychosociale ontwikkeling en persoonlijkheid van hun adolescenten met een visuele beperking?*

Eerst worden de resultaten voor de opvoeders en adolescenten beschreven. Deze zijn onderverdeeld volgens de clusters in het model van het opvoedingsproces (Rispen, et. al., 1996). Dit model staat beschreven in hoofdstuk 1. Vervolgens worden de kindkenmerken, de opvoeder- en opvoedingskenmerken en de gezinskenmerken beschreven. Dan volgt er een subparagraaf betreffende het verband tussen opvoeder- en adolescentvariabelen.

In paragraaf 4.2 zal de discussie centraal staan en in de laatste paragraaf worden ten slotte de aanbevelingen weergegeven.

4.1 Conclusie

4.1.1 Kindkenmerken

De adolescenten uit dit onderzoek blijken wat betreft hun psychosociale ontwikkeling geen ernstige problemen te ervaren (Kef, 2006). Andere onderzoeken toonden dit positieve beeld van deze adolescenten eerder al aan (Udema, 1996; Kef, 1999; Looijestijn, 2004).

Sacks en Wolffe (1998) concludeerden dat adolescenten met een visuele beperking meer tijd alleen doorbrengen dan adolescenten zonder visuele beperking. Ook werd bij deze adolescenten meer gevoelens van eenzaamheid geconstateerd (Huurre & Aro, 1998). Het huidige onderzoek laat echter het tegendeel zien, namelijk dat adolescenten met een visuele beperking niet eenzamer zijn. Ze scoren hierbij gelijk als adolescenten zonder een visuele beperking (Kef, 2006).

Adolescenten met een visuele beperking kunnen zich inadequaar voelen en dat kan hun zelfwaardering negatief beïnvloeden (Meighan, 1971; Beaty, 1992). Er blijkt echter geen verschil in zelfwaardering te zijn in vergelijking tot adolescenten zonder visuele beperking (Huurre & Komuleinen, 1999; Beaty, 1994; Kef, 1999).

Wel geven jongvolwassenen met een visuele beperking aan dat ze hun puberteit als zwaar hebben ervaren. De visuele beperking was lastig, maar vooral het 'anders'zijn veroorzaakte

dit gevoel (Van Weenen, 2005). Wanneer adolescenten alle ontwikkelingen succesvol doorlopen, kunnen ze echter uitgroeien tot goed aangepaste en emotioneel uitgebalanceerde volwassenen (Hurre & Komulainen, 1999).

De persoonlijkheidskenmerken van adolescenten met visuele beperking zijn vergeleken met die van adolescenten zonder visuele beperking. Adolescenten zonder visuele beperking scoren hoger op de eigenschap openheid voor ideeën (Kef, 2006). Mogelijk wordt dit veroorzaakt doordat adolescenten met een visuele beperking vaak afhankelijker zijn van anderen voor het uitvoeren van ideeën en het opdoen van nieuwe ervaringen.

Jongens en meisjes met een visuele beperking blijken op een aantal variabelen te verschillen. Jongens scoren hoger op zelfwaardering, algemeen welbevinden, emotionele stabiliteit en extraversie. Dit resultaat voor zelfwaardering werd ook in eerder onderzoek gevonden (Hurre & Aro, 1998; Kef, 1999). Wat betreft eenzaamheid blijkt in dit onderzoek geen significant verschil tussen jongens en meisjes. Eerder werd echter gevonden dat een groot deel van de meisjes met een visuele beperking gevoelens van eenzaamheid ervoer (57%). Dit in tegenstelling tot de jongens waarbij een kleiner deel gevoelens van eenzaamheid rapporteerde (24%) (Hurre & Aro, 1998).

De ernst van de visuele beperking hangt met een aantal variabelen samen. Zo blijkt dat voor acceptatie van de beperking, adolescenten met een matige visuele beperking hoger scoren dan adolescenten met een ernstige visuele beperking. De visuele beperking is bij de laatste groep ernstiger en heeft diensgevolge ook een grotere impact op hun leven. De blinde adolescenten halen een score ertussenin. Eerder onderzoek van Kef, et. al. (1997) toonde ditzelfde verschil aan.

Adolescenten met een progressieve visuele beperking zouden eveneens meer moeite hebben met het accepteren van de beperking dan adolescenten met een stabiele beperking (Kef, et. al., 1997). Ook wat betreft gevoel van zelfwaardering zouden de adolescenten met een progressieve beperking slechter af zijn. Toch wordt er in het huidige onderzoek geen verschil gevonden met betrekking tot acceptatie van de beperking en zelfwaardering tussen adolescenten met een stabiele en progressieve beperking. Wat betreft de andere variabelen wordt er ook geen verschil gevonden.

Ondanks de visuele beperking en de extra uitdagingen die er vaak bij komen, lijkt de totale groep adolescenten dus geen risico te lopen wat betreft de psychologische ontwikkeling en persoonlijkheid. De hulpverlening blijkt dus over het algemeen goed werk te verrichten op dit gebied. Wanneer echter wordt gekeken naar de subgroepen adolescenten vallen de meisjes met een visuele beperking en de adolescenten met een ernstig visuele beperking op. Zij scoren

significant lager op een aantal variabelen voor psychologische ontwikkeling. Voor de hulpverlening is het belangrijk deze groepen goed in het oog te houden, omdat zij mogelijk kwetsbaarder zijn en dientengevolge meer problemen kunnen ervaren.

4.1.2 Opvoeder- en opvoedingskenmerken

De opvoeders van de adolescenten met een visuele beperking zijn over het algemeen responsief. Een direct gevolg hiervan is een grotere kans op een adaptieve ontwikkeling bij hun kinderen (Berk, 2003). De opvoeders hebben verder aangegeven tevreden te zijn met de relatie met hun partner.

Eerder is al genoemd dat de adolescentie voor opvoeders de meest stressvolle periode is (Small, et. al., 1988). Daar komt voor deze opvoeders de visuele beperking van hun kind nog bij. Toch blijken de opvoeders in dit onderzoek over het algemeen weinig stress te ervaren. Wat betreft competentie, hechting en sociale ondersteuning scoren ze zelfs hoger dan de opvoeders van adolescenten zonder visuele beperking (Kef, 2006). Ook wat betreft het loslaten van hun kinderen, ervaren de opvoeders van deze adolescenten minder stress. Ze hebben vaak een lang verwerkingsproces doorgemaakt vanwege de beperking. Ook hebben al langer hun focus gericht op het bevorderen van de zelfstandigheid van hun kinderen. Mogelijk ervaren zij daarom in de adolescentie minder moeite met het loslaten van hun kinderen dan andere opvoeders (Looijestijn, 2004; Mantel, 2005).

Tussen vaders en moeders blijkt duidelijk verschil te bestaan met betrekking tot de opvoedingsvariabelen. Moeders scoren hoger op responsiviteit, hechting en sociale ondersteuning. De rol van de moeder in de ontwikkeling van haar kind, is belangrijk (Van Weenen, 2005).

Ook zijn de scores van opvoeders met- en zonder een visuele beperking met elkaar vergeleken. Opvoeders zonder een visuele beperking scoren hoger op hechting, maar verder worden er geen verschillen gevonden tussen beide groepen.

Met betrekking tot de subgroepen jongens en meisjes bestaan er geen verschillen in de opvoedervariabelen. Udema (1996) constateerde eerder ook al dat er geen verschil bestaat in hoe opvoeders hun zoon of dochter opvoeden.

Wat betreft ernst van de visuele beperking wordt er wel een verschil gevonden tussen de subgroepen. De opvoeders van blinde adolescenten scoren hoger op rolrestrictie dan de opvoeders van ernstig slechtziende adolescenten en lijken dit te doen in vergelijking met de opvoeders van matig slechtziende adolescenten. Ander onderzoek (Udema, 1996;

Hoogenboom, et. al., 2005) toonde aan dat er geen verschil bestond tussen opvoeders en opvoedingsgedrag van adolescenten met een matige en ernstige visuele beperking.

Opvoeders van adolescenten met een stabiele beperking scoren hoger op responsiviteit, hechting en opvoedingsatisfactie dan opvoeders van adolescenten met een progressieve beperking. Deze laatste opvoeders scoren hoger op competentie en depressie. Ondanks dat deze opvoeders zich dus competentier voelen in de opvoeding, ervaren ze wel vaker depressieve gevoelens.

Over het algemeen lijkt de totale groep opvoeders het dus goed te doen. Subgroepen die lager scoren op één of meerdere opvoedingsvariabelen zijn de vaders, opvoeders met een visuele beperking en opvoeders van adolescenten met een ernstige of progressieve visuele beperking. Er lijkt geen sprake van echte risicogroepen, maar voor de hulpverlening is het belangrijk goed zicht te houden op deze opvoeders.

4.1.3 Gezinskenmerken

De subgroepen gezinnen zonder brusje met visuele beperking en gezinnen met brusje(s) met visuele beperking zijn met elkaar vergeleken. Adolescenten die wel een brusje met een visuele beperking hebben, scoren hoger op acceptatie van de beperking en op emotionele stabiliteit. Zij zijn niet de enigen in het gezin met een visuele beperking, er is iemand die hetzelfde mee maakt en tegen dezelfde moeilijkheden aanloopt. Mogelijk verklaart dit de hogere score van deze adolescenten op de variabelen.

Te verwachten is dat meerdere kinderen met een visuele beperking, ook meer stress veroorzaken bij de opvoeders. Toch is dit niet gebleken uit de vergelijking, de twee groepen verschillen niet wat betreft de opvoedervariabelen.

De ervaringen van brusjes

Zeven brusjes hebben meegewerkt aan dit onderdeel door een vragenlijst in te vullen en hun ervaringen te beschrijven. De meeste brusjes hebben een goede relatie met hun brusje met de visuele beperking. Ze ondernemen samen activiteiten, al ervaren ze hierbij soms wel last van de beperking. Opvallend is dat een derde deel van de adolescenten met een visuele beperking in eerder onderzoek, niet een brusje noemde in de lijst van belangrijke personen in hun omgeving (Kef, 1999). De relatie van deze brusjes lijkt meestal wel te verschillen van de relatie met andere kinderen in het gezin.

De invloed van de beperking op de onderlinge relaties, verschilt per gezin. Dat de brusjes meer moeite zouden hebben met de visuele beperking dan hun opvoeders (Hallahan & Kaufman, 1991), wordt hier niet teruggevonden. De visuele beperking als onderwerp, wordt open besproken. Het brusje met de beperking wordt vaak bij deze gesprekken betrokken. Slechts in één gezin wordt er nooit over de visuele beperking gesproken

Een aantal brusjes maakt zich zorgen, zowel over het heden als over de toekomst van hun brusje met de visuele beperking. Deze zorgen betreffen met name het verkeer en de kans op een baan in de toekomst. De meeste brusjes voelen zich soms verantwoordelijk voor hun brusje met de beperking. Deze beschermende rol die brusjes op zich nemen, wordt teruggevonden in de literatuur (Gringhuis, et. al. 1996). Weinig brusjes hebben echter daadwerkelijk extra verantwoordelijkheden van hun opvoeders gekregen.

Met name jonge adolescenten zouden zich vaak ongemakkelijk voelen bij de visuele beperking van hun brusje (Gringhuis, et. al., 1996). De brusjes in het huidige onderzoek schamen zich over het algemeen echter niet voor hun brusje. Hun sociale leven is niet beïnvloed door de beperking. Buitenstaanders zouden hun houding ten opzichte van de beperking van hun brusje wel enigszins kunnen veranderen. Minder terughoudendheid en meer inlevingsvermogen worden hierbij zoal genoemd.

Veel brusjes beschouwen de omgang van hun opvoeders met de kinderen als positief en gelijk voor alle kinderen in het gezin. Moeders scoren bij deze brusjes eveneens hoger op responsiviteit dan vaders. De verdeling van aandacht wordt als eerlijk ervaren.

De risico's die deze adolescenten mogelijk zouden lopen door het hebben van een brusje met een visuele beperking (Gringhuis, et. al., 1996), worden bij de brusjes in dit onderzoek over het algemeen niet teruggevonden. Het positieve beeld uit de andere onderzoeken wordt hier echter bevestigd. De brusjes geven aan niet meer verantwoordelijkheden te hebben gekregen voor hun brusje met de visuele beperking. Wel zijn ze zorgzaam en soms bezorgd om hun brusje. Ze lijken positief in het leven te staan en goed te weten wat hun mening is over het gezin en de visuele beperking van hun brusje. Uit de verhalen blijkt verder veel begrip voor mensen met beperkingen en de vooroordelen die er bestaan.

Damiani (1999) constateerde gevoelens van schuld en verwaarlozing bij de brusjes omdat ze minder aandacht zouden krijgen van hun opvoeders als de adolescent met de visuele beperking. Slechts één brusje lijkt tot deze groep te behoren die meer moeite ervaart. Dit brusje geeft aan dat de opvoeders meer aandacht geven aan het brusje met de visuele beperking en heeft hier veel moeite mee. Of er daadwerkelijk sprake is van een ongelijke

verdeling van de aandacht, kan niet worden vastgesteld. Wel komt het onderwerp meerdere malen naar voren en ligt dus zeker gevoelig.

De gezinnen

Er is een beeld geschetst van de gezinnen van adolescenten met een visuele beperking op basis van interviews met acht gezinnen. Hier wordt dat beeld samengevat weergegeven. De gezinnen van deze adolescenten blijken over het algemeen betrokken bij elkaar. Van Weenen (2005) concludeerde eerder al dat de gezinnen van blinde adolescenten meer betrokken bij elkaar zijn. Dit is in het huidige onderzoek niet sterk naar voren gekomen, maar er was dan ook slechts sprake van één gezin met een blinde adolescent.

De warmte en gezelligheid scoren hoog in de meeste gezinnen, betrokkenheid bij elkaar en gezamenlijke activiteiten bepalen vooral deze score. In eerder onderzoek werd gevonden dat adolescenten met een visuele beperking de relaties binnen het gezin enigszins beter beschreven dan andere adolescenten (Huurte & Komuleinen, 1999). Gezinnen met een adolescent met een visuele beperking scoorden voor het grootste deel verder goed op cohesie (Van Weenen, 2005). Het zijn met name de meisjes die gevoelig zijn voor de cohesie binnen het gezin (Johnson, et. al., 2001). Een warm opvoedingsklimaat heeft daarbij een gunstige invloed op de persoonsontwikkeling van kinderen (Angenent, 1976).

In de meeste gezinnen is er openheid naar elkaar toe en de mogelijkheid om dingen met elkaar te delen. De behoefte daartoe is echter bij een aantal adolescenten minder. Ze houden sommige dingen liever voor zich of vertellen ze aan vrienden. Van Weenen (2005) concludeerde eerder ook dat adolescenten een gevoel van ruimte ervaren om met hun opvoeders over problemen te praten. Ze hebben het gevoel bij hun opvoeders terecht te kunnen en begrepen te worden.

Regelmatig vinden er in de gezinnen discussies plaats, die allerlei onderwerpen betreffen. Conflicten daarentegen spelen veel minder. In eerder onderzoek werd vastgesteld dat in slechts 5% van de gezinnen met een adolescent met een visuele beperking vaker conflicten voorkwamen (Van Weenen, 2005). Met name jongens blijken gevoelig voor de frequentie van conflicten in het gezin (Johnson, et. al., 2001).

Een onderwerp dat vaker centraal staat in de conflicten is huishoudelijke klusjes. In veel gezinnen worden de huishoudelijke taken echter bijna volledig uitgevoerd door de moeder. De adolescenten hebben vaak wel een aantal taken en zouden graag zien dat dit nog minder was. Bij moeders leefde echter een tegengestelde visie.

In eerder onderzoek werd geconstateerd dat de visuele beperking een minimale invloed heeft gehad op hoe adolescenten zich thuis voelden. Bijna driekwart gaf aan dat hun beperking een positieve invloed op hun rol in het gezin had (Van Weenen, 2005). In het huidige onderzoek wordt door één adolescent de positieve rol van de beperking eveneens benadrukt. Ze zouden als gezinsleden attenter zijn geworden. De invloed van de beperking is verder wisselend voor de gezinnen. In elk gezin zijn er praktische aanpassingen gedaan, maar ook genoemd werd de extra tijd en zorg die de beperking het gezin kost. Van de buitenwereld wordt vaak verbazing en onbegrip ervaren, maar soms ook bewondering.

Over het algemeen kan van deze acht gezinnen geconstateerd worden dat de opvoeders een autoritatieve opvoedingsstijl hanteren. Er is sprake van steun en controle, ook zijn de opvoeders warm en responsief. De opvoeders lijken betrokken bij het leven van hun kinderen en er is openheid om problemen en gevoelens te bespreken. Slechts bij één van de gezinnen wordt door een brusje aangegeven dat de opvoeders minder betrokken zijn en meer met hun eigen leven bezig zijn. Beslissingen worden in dit gezin niet genomen in samenspraak met de kinderen, maar alleen door de opvoeders. Er is echter wel sprake van warmte en steun en de opvoeders hebben zich altijd ingezet voor hun kinderen. Ondanks dat betrokkenheid in mindere mate aanwezig is, lijkt ook de opvoedingsstijl van deze opvoeders vooral autoritatief te zijn.

Beeld van het gezin

Verschillende punten zijn met elkaar vergeleken om te onderzoeken of het beeld van het gezin tussen de gezinsleden overeenkomt. Zo zijn de resultaten van het gezinsinterview vergeleken met de resultaten van de brusjesvragenlijst. Wat betreft de visuele beperking, de invloed van de beperking op het gezin, de zorgen en verantwoordelijkheden en de sfeer in huis komen deze resultaten goed overeen. Wel is er sprake van enkele nuanceverschillen, maar deze lijken meer het gevolg van de verschillende formulering van vragen, dan van een daadwerkelijk verschil van mening.

Vervolgens is er nog een vergelijking gemaakt tussen de scores op differential parenting en responsiviteit. Binnen de gezinnen blijkt er over deze onderwerpen wel enig verschil van mening te bestaan, echter van grote verschillen lijkt geen sprake.

Geconcludeerd kan worden dat er tussen de verschillende gezinsleden goede overeenstemming bestaat wat betreft het beeld van hun gezin.

4.1.4 Samenhang tussen opvoedings- en kindkenmerken

Onderzoek heeft reeds aangetoond dat een aantal opvoedingskenmerken verband houdt met de ontwikkeling van adolescenten (Gottfried, 1991; Paley, Conger & Harold, 2000; Berk, 2003). In het huidige onderzoek (N=95) blijkt dat verschillende opvoedingsvariabelen samenhangen met adolescentvariabelen, er wordt een redelijk aantal significante correlaties gevonden. De opvoedingsvariabelen waarom het hierbij gaat, zijn responsiviteit, competentie, hechting, depressie en satisfactie met de relatie. De adolescentvariabelen zijn zelfwaardering, acceptatie van de beperking, algemeen welbevinden, vriendelijkheid en zorgvuldigheid. Het sterkste verband is tussen hechting en zelfwaardering ($r = 0,35$). Er is dus een verband gebleken tussen positief opvoedersgedrag en een goede psychosociale ontwikkeling.

Wat betreft de samenhang tussen de opvoeder- en kindkenmerken zijn ook de verschillende subgroepen met elkaar vergeleken. Kenmerken van de moeder blijken vaker samen te hangen met de adolescent dan kenmerken van de vader. Hierbij correleren de opvoederkenmerken van de moeder met zowel de psychosociale ontwikkeling als de persoonlijkheid van de adolescenten. De kenmerken van de vader daarentegen, correleren alleen met persoonlijkheidskenmerken van de adolescent. Eerder onderzoek (Udema, 1996) vond geen aanwijzingen dat opvoedingsgedrag van de moeder invloed had op acceptatie van de beperking bij de adolescent. In het huidige onderzoek wordt echter wel een verband gevonden tussen responsiviteit en acceptatie van de beperking. Ook is er, in tegenstelling tot dat onderzoek, wel een verband gevonden tussen responsiviteit van de moeders en zelfwaardering bij de adolescent.

Verder zijn opvoeders met- en zonder een visuele beperking met elkaar vergeleken met betrekking tot de samenhang tussen de opvoeder- en kindvariabelen. Kenmerken van de opvoeders zonder een visuele beperking blijken vaker samen te hangen met kenmerken van de adolescent dan bij opvoeders met een visuele beperking. De verbanden gevonden bij opvoeders met een visuele beperking, zijn echter wel relatief sterker dan bij de andere groep opvoeders.

Er blijkt meer samenhang tussen kenmerken van de opvoeders en kenmerken van de jongens dan tussen opvoeders en meisjes. Overeenkomstige verbanden tussen deze subgroepen zijn tussen zelfwaardering en hechting en tussen depressie en vriendelijkheid.

Dan de ernst van de visuele beperking van de adolescent. Kenmerken van de opvoeders hangen vaker samen met blinde adolescenten, ook blijken deze verbanden relatief sterk te zijn. De minste relaties worden gevonden bij de groep adolescenten met een ernstige visuele

beperving. Een mogelijke verklaring voor het aantal verbanden bij de blinde adolescenten is dat zij meer afhankelijk zijn van hun opvoeders en hieruit volgt dan een sterkere relatie tussen de opvoeder- en adolescentvariabelen.

Met betrekking tot de aard van de visuele beperking, is er sprake van meer significante relaties bij de adolescenten met een progressieve beperking en hun opvoeders. Deze relaties zijn verder relatief sterker dan de verbanden in de andere groep. Hier zou eveneens een mogelijke oorzaak voor dit verschil kunnen zijn dat adolescenten met een progressieve beperking afhankelijker zijn van hun opvoeders in dit proces van achteruitgang van het gezichtsvermogen.

Ten slotte is er gekeken naar het gezinskenmerk aantal brusjes met een visuele beperking. Bij gezinnen zonder brusje(s) met een visuele beperking wordt er vaker samenhang gevonden tussen de opvoeders en adolescenten vergeleken met gezinnen met meerdere kinderen met een visuele beperking. Mogelijk zijn het in de andere gezinnen niet de opvoeders, maar de brusjes waar de adolescentvariabelen mee samenhangen. Wanneer meerdere kinderen een visuele beperking hebben, zijn ze wellicht meer op elkaar aangewezen dan de kinderen in andere gezinnen. Dit zou in de toekomst onderzocht kunnen worden.

Met betrekking tot deze verbanden tussen de opvoeder- en adolescentvariabelen, is een verband geconstateerd tussen positief opvoedingsgedrag en een positieve ontwikkeling bij de adolescent. Het functioneren van ouders en hun opvoedingsgedrag is dus van belang. De verschillen tussen de subgroepen wat betreft de verbanden tussen de opvoeder- en adolescentvariabelen zijn met name interessant voor vervolgonderzoek. Er kan niet gesproken worden over risicogroepen omdat niet bekend is of minder verbanden tussen opvoeder- en adolescent variabelen, negatief is voor de adolescent. Vervolgonderzoek zou zich dan moeten richten op deze groepen waarbij er minder verbanden worden gevonden. Belangrijk is om te weten met welke andere opvoedingsvariabelen de ontwikkeling van deze adolescenten samenhangt. Ook is het van belang om te ontdekken of de verbanden samenhangen met de ontwikkeling van de adolescenten op zich. De vraag is bijvoorbeeld of meer verbanden tussen opvoeder- en adolescentvariabelen betekenen dat de adolescent zich positiever ontwikkelt dan wanneer er minder verbanden worden gevonden.

4.2 Discussie

Ondanks de zorgvuldigheid waarmee dit onderzoek is uitgevoerd, zijn er enkele beperkingen waardoor de resultaten met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden. Het gaat hierbij met name om methodologische aspecten.

Voor het tweede deel van het onderzoek is een gezinsinterview opgesteld, op basis van een aantal kenmerkende eigenschappen voor gezinnen. Het interview bestaat uit open vragen, met enige richtlijnen voor het gesprek. Dit heeft een kwalitatief bestand opgeleverd. Vanwege de open vragen, verschilden de punten die per gezin aan bod kwamen soms van elkaar. Toch heeft het interview van deze acht gezinnen wel een beeld gegeven van het gezinsfunctioneren. De groep gezinnen die heeft meegewerkt is gevarieerd van samenstelling. Zo wonen ze verspreid door heel Nederland, er zijn grote en kleinere gezinnen, gezinnen met één of meerder kinderen met een visuele beperking en ook de ernst van de beperking verschilt per gezin. Omdat deelname aan het onderzoek op vrijwillige basis was, is er mogelijk toch een selectie-effect van de deelnemers opgetreden. Een groot deel van de gezinnen van de adolescenten is nog buiten beeld gebleven, misschien zijn dat ook de mensen met meer negatieve ervaringen. Interviews met deze gezinnen zouden een ander beeld kunnen opleveren van hoe een gemiddeld gezin met een adolescent met een visuele beperking functioneert. Er is in dit onderzoek verder sprake van een klein aantal gezinnen dat heeft deelgenomen. Generalisatie van het beeld van het gezinsfunctioneren naar andere gezinnen met een adolescent met een visuele beperking is dan ook slechts mogelijk met grote voorzichtigheid.

Met betrekking tot de brusjesvragenlijst zijn eveneens enkele opmerkingen te maken. Een deel van de vragen is gebaseerd op het Brussen Relatie Interview (Pit-ten-Cate & Loots, 1997). De data berust hierbij op zelf-rapportage en sociale wenselijkheid heeft mogelijk een rol gespeeld bij het beantwoorden van de vragen. Er is benadrukt dat de gegevens anoniem zouden blijven en betrouwbaar behandeld zouden worden. Toch is het niet zeker in hoeverre de resultaten een realistische afspiegeling zijn van de werkelijkheid. Er was wel sprake van een groot aantal meerkeuze vragen. Voor de antwoordmogelijkheden is een zo breed mogelijke range gekozen. Ook was het mogelijk om een toelichting bij de antwoorden te geven. Dit om de beantwoording zo betrouwbaar mogelijk te laten verlopen. Ten slotte moet genoemd worden dat het aantal brusjes dat heeft geparticipeerd klein is ($N=7$).

Ten slotte moet opgemerkt worden dat de verschillen in verbanden tussen de opvoeder- en adolescentvariabelen, niet statistisch getoetst zijn. Dit was in het tijdsbestek waarin het

onderzoek uitgevoerd werd niet mogelijk. Deze resultaten moeten dan ook voorzichtig geïnterpreteerd worden.

4.3 Aanbevelingen

Naar aanleiding van de resultaten van dit onderzoek kunnen enkele aanbevelingen worden gedaan voor de maatschappij en voor toekomstig onderzoek.

Allereerst wat betreft de hulpverlening aan adolescenten met een visuele beperking. Op sociaal gebied ontwikkelen deze adolescenten zich goed. Een grotere focus van de hulpverlening op het sociale gebied is echter wel nodig. Meer mogelijkheden om in contact te komen met leeftijdsgenoten of een gerichte training op dit gebied zijn voorbeelden hiervan. Verder is er een verband gebleken tussen positief opvoedingsgedrag en een goede ontwikkeling bij de adolescent. De hulpverlening moet zich dus eveneens richten op de opvoeders, hun functioneren en opvoedingsgedrag.

Een ander punt van aandacht is dat er door de familie van de adolescenten wordt aangegeven dat de houding van veel buitenstaanders zou kunnen veranderen. Er wordt veel onbegrip ervaren met betrekking tot de visuele beperking of mensen bagatelliseren de ernst van de beperking en wat erbij komt kijken. Meer inlevingsvermogen en geduld zouden erg gewaardeerd worden. Tegelijkertijd wordt er ook aangegeven dat veel vrienden een goede omgang hebben met de adolescent met de beperking en interesse tonen.

Waar het gezins- en brusjesonderzoek hier op kleine schaal is uitgevoerd, zou vervolgonderzoek zich een grotere groep deelnemers ten doel moeten stellen. Dit maakt de resultaten betrouwbaarder en biedt de mogelijkheid deze te generaliseren voor een grotere groep adolescenten en hun gezinnen. Het gezin en daarbinnen de brusjes vormen de directe omgeving van adolescenten met een visuele beperking. Het zou daarom goed zijn om verder uit te zoeken hoe deze gezinnen functioneren, de sterke en zwakkere punten hierin en de invloed op het functioneren van de adolescenten. Van belang is ook om hierbij het functioneren van de brusjes in acht te nemen.

Tijdens het vergelijken van de verschillende subgroepen is een opvallend gegeven naar voren gekomen. Bij gezinnen die meerdere kinderen met een visuele beperking hebben, blijken de opvoedervariabelen weinig verband te houden met de adolescentvariabelen. Dit is in tegenstelling tot de gezinnen waarin er één kind met een visuele beperking aanwezig is. Bij gezinnen met meerdere kinderen met een visuele beperking hangen de adolescentvariabelen

waarschijnlijk samen met andere factoren dan de opvoedervariabelen. Mogelijk zijn dat omgevingsfactoren, maar eveneens zou er samenhang kunnen blijken tussen kenmerken van de brusjes en de adolescent met de visuele beperking. Interessant zou zijn om te onderzoeken of de kenmerken bij brusjes die beiden een visuele beperking hebben, meer samenhang vertonen en of deze samenhang bepaald wordt door de visuele beperking.

Ten slotte zou toekomstig onderzoek meer duidelijkheid kunnen bieden over de richting van de verbanden. In het huidige onderzoek zijn verbanden geconstateerd tussen opvoeder- en adolescentvariabelen, maar nog onbekend is op welke manier de beïnvloeding loopt. Zo blijkt bijvoorbeeld dat vriendelijkheid bij de adolescent en depressie bij de opvoeder negatief samenhangen. Het is mogelijk dat depressie bij de ouders maakt dat de adolescent minder vriendelijk is. Een andere mogelijkheid is echter dat minder vriendelijkheid bij de adolescent maakt dat de opvoeder meer depressieve gevoelens ervaart. Ten slotte zou het ook nog kunnen dat de opvoeder vanuit een moeilijk verleden gevoeliger is geworden voor het ontwikkelen van depressieve gevoelens. Meer kennis over de richting van de beïnvloeding, geeft meer duidelijkheid over de dynamiek tussen opvoeders en adolescenten. Verder biedt het inzicht in mogelijke risicogroepen en geeft zo aangrijpingspunten voor de preventie en behandeling van deze groepen.

Literatuuropgave

- Allport, G.W.** (1961). *Pattern and Growth in personality*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.
- Angenent, H.** (1976). *Opvoeding en persoonsontwikkeling*. Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach b.v.
- Aunola, K., Stattin, H., & Nurmi, J.** (2000). Parenting styles and adolescents' achievement strategies. *Journal of adolescence*, 23, 205-222.
- Ballenski, C.B., & Cook, A.S.** (1982). Mothers' perceptions of their competence in managing selecting parenting tasks, *Family Relations*, 31, 489-494.
- Barber, B.K., & Olsen, J.A.** (1997). Socialization in context: Connection, regulation and autonomy in the family, school, and neighborhood, and with peers. *Journal of adolescent research*, 12, 287-315.
- Beaty, L.A.** (1992). Adolescent self-perception as a function of vision loss. *Adolescence*, 27, 707-714.
- Beaty, L.A.** (1994). Psychological factors and academic success of visually impaired college students. *RE: view*, 26, 131-139.
- Belsky, J.** (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child development*, 55, 83-96.
- Berk, L.E.** (2003). *Child development*. Illinois: Allyn and Bacon.
- Borkenau, P., & Ostendorf, F.** (1989). Comparing exploratory and confirmatory factor analyses: a study of the 5-factor model of personality. *Person. individ. Diff.* 11(5), 515-524.
- Bronfenbrenner, U.** (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives. *Developmental psychology*, 22, 723-742.
- Campbell, J. D.** (1990). Self-esteem and clarity of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 538-549.
- Cantrill, H.** (1965). *The pattern of human concerns*. New Jersey: Rutgers University press.
- Carver, S.C., & Scheier, M.F.** (2004). *Perspectives on personality*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Cohen, R.A., Harrell, L., & Macon, C.I.** (1992). Family focus: working with families of young blind and visually impaired children. In: Pogrud, R.L., Fazzi, D.L., Lampert, J.S. (red.), *Early focus'*. New York: American foundation for the blind.

- Corsano, P., Majorano, M., & Campretavy, L.** (2006). Psychological well-being in adolescence: The contribution of interpersonal relations and experience of being alone. *Adolescence*, 41 (162), 341-353.
- Damiani, V.B.**, (1999). *Responsibility and adjustment in siblings of children with disabilities: update and review*. Milwaukee: Family service America.
- De Brock, A.J.L.L.** (1994). *Opvoederlijk opvoedkundig handelen: De invloed van opvoeder-, kind- en contextuele kenmerken*. Nijmegen: Universiteitsdrukkerij Nijmegen.
- De Brock, A.J.L.L., Vermulst, A.A., Gerris, J.R.M. & Abidin, R.R.** (1992). *NOSI: Nijmeegse Opvoederlijke Stress Index*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- De Jong-Gierveld, J.**, (1984). *Eenzaamheid. Een meersporig onderzoek*. Deventer: van Loghum Slaterus.
- De Wit, J., Veer, G. van der Slot, N.W.** (1995). *Psychologie van de adolescentie*. Baarn: Intro.
- Digman, J.M., & Takemoto-Chock, N.K.** (1981). Factors in the natural language of personality: a comparison of six major studies. *Multivariate Behavioural research*, 16, 149-170.
- Dodds, A.G., Craig, D. & Flannigan, H.** (1996). The Nottingham Adjustment Scale: an estimation of response bias. *Journal of visual impairment and blindness*, 90, 51-57.
- Dunn, J., Slomkowski, C., & Beardsall, L.** (1994). Sibling relationships from the preschool period through middle childhood and early adolescence. *Developmental psychology*, 30, 315-324.
- Eaglestein, E.S.** (1975). The social acceptance of blind high school students in an integrated school. *New outlook for the blind*, 69, 447-451.
- Ferrell, K.A.** (1986). Working with parents. In: Scholl, G.T. (red.), *'Foundations of education for blind and visually handicapped children and youth'*. New York: American foundation for the blind.
- Fletcher A.C., Steinberg, L., & Sellers, E.B.** (1999). Adolescents well-being as function of the perceived interparental consistency. *Journal of Marriage and the Family* , 61 (3), 599-610.
- Gerris, J.R.M.** (1989). Gezinsonderzoek: Een multidisciplinair werkkterrein op weg naar een interdisciplinaire benadering. *Gezin. Tijdschrift voor primaire leefvormen*, 1, 25-31.
- Gerris, J.R.M., Boxtel, D.A.A.M., Vermulst, A.A., Janssens, J.M.A.M., Van Zutphen, R.A.H., Felling, A.J.A.** (1993). *Child-rearing and family in the Netherlands*. Nijmegen:

ITS.

- Goldberg, L.R.** (1990). An alternative “description of personality”: The Big-Five factor structure. *Journal of personality and Social Psychology*, 59, 1216-1229.
- Gottfried, A.E.** (1991). Maternal employment in the family setting: Developmental and environmental issues. In J.V. Lerner & N.L. Galambos (Eds.), *Employed mothers and their children*, 63-84. New York: Garland.
- Gringhuis, D., Moonen J., van Woudenberg, P.** (1996). *Kinderen die slechtzien, ontwikkeling, o pvoeding, onderwijs en hulpverlening*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu van Loghum.
- Groeneveld, M.** (1993). Effects of visual disability on behaviour and the family. In Fielder, A.R., Best, A.B., & Bax, M.C.O. (eds.). *Management of visual impairment in childhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fielder, A.B. Best & M.C.O. Bax** (red.). *The management of visual impairment in childhood*. Cambridge: Mac Keith Press.
- Grossman, F.K.** (1972). *Brothers and sisters of retarded children*. Syracuse, New York: Syracuse University Press.
- Hallahan, D.P., & Kaufman, J.M.** (1991). *Exceptional children: introduction in special education*. Needham Heights Massachusetts: Allyn and Bacon.
- Holmbeck, G.N., Paikoff, R.L., & Brooks-gunn, J.** (1995). Parenting adolescents. In M. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Vol. 1. Children and Parenting*, 91-118. Mahwah: NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Holmbeck, G.N.,** (1994). Adolescence. In V.S. Ramachandran (Eds.), *Encyclopedia of human behavior*, 1, 17-28. Orlando: Academic Press.
- Hoogenboom, M., Kranen, L., van Schalkwijk, M., & de Vries, S.** (2005). *Een blik van verstandhouding*. Amsterdam: Vrije Universiteit, Bachelorthese.
- Huurre, T.M., & Aro, H.M.** (1998). Psychosocial development among adolescents with visual Impairment. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 7, 73–78.
- Huurre, T.M., Komulainen, E.J., Aro, H.M.** (1999). Social support ad self-esteem among adolescents with visual impairments. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 93, 1, 26-37.
- Jan, J.E., Freeman, R.D., & Scott, E.P.** (1977). *Visual impairment in children and adolescents*. New York: Grune & Statton.
- Johnson, H., Lavoie, J.C., & Mahoney, M.** (2001). *Interparental Conflict and Family*

- Cohesion: Predictors of Loneliness, Social Anxiety, and Social Avoidance in Late Adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 16, 304-318.
- Kef, S.** (1997). *The relation between regular or special education and the psychosocial functioning and social contacts of blind and visually impaired adolescents*. Workshop presentation, ICEV Conference, Sao Paulo, Brasil.
- Kef, S., Hox, J.J., & Habekothé, H.T.** (1997). *(On)Zichtbare steun. Onderzoek naar Visueel gehandicapte jongeren en hun netwerk*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Kef, S.** (1999). *Outlook on relations: Personal Networks and Psychosocial Characteristics of Visually Impaired Adolescents*. Academisch proefschrift. Amsterdam: Thela Thesis.
- Kef, S.** (2006). *Verder kijken dan de beperking: Longitudinaal onderzoek naar de psychosociale ontwikkeling en sociale netwerken van adolescenten en jongvolwassenen met een visuele beperking*. Amsterdam: Vrije Universiteit, orthopedagogiek.
- Kerkstra, A.** (1985). *Conflicthantering bij echtparen*. Academisch proefschrift. Amsterdam: VU-uitgeverij.
- Kievit, Th., Tak, J.A., & Bosch, J.D.** (2002). *Handboek psychodiagnostiek voor de hulpverlening aan kinderen*. Utrecht: De Tijdstroom.
- Kurdek, L.A., & Fine, M.A.** (1994). Family acceptance and family control as predictors of adjustment in young adolescents: linear, curvilinear or interactive effects? *Child development*, 65, 1137-1146.
- Lamborn, S.D., Mounts, N.S., Steinberg, L., & Dornbusch, S.M.** (1991). Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent and neglectful families. *Child Development*, 62, 1049-1065.
- Lobato, D.** (1983). Siblings of handicapped children: a review. *Journal of autism and developmental disorders*, 13(4), 347-364.
- Looijestijn, P.** (2004). *Het visueel profiel. Een onderzoek naar visuele perceptie, visuele activiteiten, participatie probleemgedrag en opvoedingskenmerken bij kinderen en jongeren met oculaire slechthoortbaarheid*. Groningen: Stichting kinderstudies.
- Luster, T., & McAdoo, H.** (1996). Family and child influences on educational attainment: a secondary analyses of the high/ scope Perry preschool data. *Developmental psychology*, 32, 26-39.
- Mantel, L.** (2005). *Autonomie en afhankelijkheid: De balans tussen autonomie en afhankelijkheid ervaren door opvoeders van adolescenten met een visuele beperking*. Amsterdam: Vrije Universiteit, Doctoraal scriptie.
- Meeus, W., Iedema, J., Maassen, G., & Engels, R.** (2002). *Relatie met opvoeders en*

- leeftijdsgenoten en identiteitsontwikkeling in de adolescentie. *Nederlands tijdschrift voor de psychologie*, 57, 42-57.
- Meighan, T.** (1971). *An investigation of the self-concept of blind and visually handicapped adolescents*. New York: American Foundation for the Blind.
- Meihuizen- de Regt, M.J., Mulders, A.H.M., & De Moor, J.M.H., de** (2003). *Kinderrevalidatie*. Hoofdstuk 7: Gezin met een gehandicapt kind. De Moor, J.M.H., Hendriks, A.H.C., & Busink, E.W. Assen: Konink. Van Gorcum bv.
- Minuchin, S.** (1974). *Families and family therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Minuchin, S., & Nichols, M.P.** (1998). Structural family therapy. In: F.M. Dattilio (ed.), *Case studies in couple and family therapy: Systemic and cognitive perspectives*. New York: Guilford.
- Moos, R.** (1974). *The social climate scales: An over-view*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Noller, P., & Fitzpatrick, M.A.** (1990). Marital communication in the eighties. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 832-843.
- Nix, R.L., Pinderhughes, E.E., Dodge, K.A., Bates, J.E., Pettit, G.S., & McFadyen-Ketchum, S.A** (1999). The relation between mothers' hostile attribution tendencies and children and children's externalising behavior problems: the mediating role of mothers' harsh discipline practices. *Child development*, 70, 896-909.
- Paley, B., Conger, D., Harold, G.T.** (2000). Parents' affect, adolescent cognitive representations, and adolescent social development. *Journal of marriage and the family*, 62, 3, 761-776.
- Peterson, R., & Green, S.** (1999). Families first-keys to successful family functioning: communication. *Virginia Cooperative Extension*, 350-092.
- Pit-ten Cate, I.M., & Loots, G.M.P.** (1997). *Ervaringen van broers en zussen van jongeren met een lichamelijke handicap en hun opvoeders. Literatuur overzicht en empirisch onderzoek*. Den Haag: BOSK.
- Riksen-Walraven, J.M.A.** (1989). Meten in perspectief. Een levensloopmodel als achtergrond bij het meten en beïnvloeden van gedrag en interacties. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 28, 16-23.
- Rispens, J., Hermanns, J.M.A., & Meeus, W.H.J.** (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum & Comp. B.V.
- Rosenberg, M.** (1965). *Society and the Adolescent Self-Image*. Princeton, New Jersey:

Princeton University Press.

Sacks, S., & Wolffe, K.E. (2006). *Teaching social skills to students with visual impairments.*

From theory to practice. New York: AFB Press.

Small, S.E., Eastman, G., & Cornelius, S. (1988). Adolescent autonomy and parental stress.

Journal of Youth and Adolescence, 17(5), 377-391.

Steinberg, L. (1985). *Adolescence.* New York: Knopf.

Steinberg, L., Lamborn, S.D., Darling, N., Mounts, N.S., & Dornbusch, S.M. (1994). Over-

time changes in adjustment and competence among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent and neglectful families. *Child development*, 65, 754-770.

Stocker, C.M., & Dunn, J. (1994). The nature and family correlates of preadolescents'

perceptions of their sibling relationships. *Journal of social and personal relationships*, 9, 179-195.

Stoneman, Z., & Waldman Berman, P. (1993). *The effects of mental retardation, disability,*

and illness on sibling relationships: research issues and challenges. Baltimore: Paul H. Brooks Publishing Co.

Troster, H. (1999). Are the siblings of handicapped or chronically ill children

developmentally at risk? An overview of the current state of research. *Zeitschrift fur klinische psychologie-forschung und praxis*, 28 (3): 160-176.

Udema, M. (1996). *Opvoedingsgedrag van opvoeders van visueel gehandicapte jongeren.*

Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Van Buskirk, A.M., Duke, M.P. (1991). The relationship between coping style and loneliness

in adolescents. Can "sad passivity" be adaptive? *The Journal of Genetic Psychology*, 152, 144-157.

Van Weenen, E. (2005). *De adolescentie herzien. Hoe jongvolwassenen met een visuele*

beperking de adolescentiefase beleefd hebben. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Doctoraal scriptie.

Website

Children, youth and women's health service

www.cyh.com

Bijlagen

1. Wervingsbrief
2. Gezinsinterview
3. Brusjesvragenlijst
4. Grafieken psychosociale variabelen
5. Beschrijvende gegevens en correlaties
6. Overzicht brusjesvariabelen en percentages
7. Vergelijking scores DP en responsiviteit gezinsleden

Bijlage 1

Hoe gaat dat bij jullie thuis?

Geroffel op de trap, goede gesprekken, ruzies en gezelligheid. Daar wil ik graag over praten. Allereerst zal ik mij even kort voorstellen. Ik ben Hanna Postma, vierdejaars studente Pedagogische Wetenschappen aan de VU in Amsterdam. Dit jaar hoop ik af te studeren en daarvoor ga ik een onderzoek doen.

Ik wil dus graag het functioneren van gezinnen met een adolescent met een visuele beperking onderzoeken.

Het gezin is, zeker in de eerste levensjaren, de belangrijkste omgeving waar een kind in opgroeit. Ouders beïnvloeden de ontwikkeling van hun kind, maar ook broers en zussen spelen een rol. Tijdens de puberteit vinden er veel veranderingen plaats. Soms gaat dit samen met conflicten, maar niet altijd. Het is in elk geval een lang niet altijd makkelijke periode. Voor jongeren met een visuele beperking zal de ontwikkeling op veel gebieden hetzelfde verlopen, maar op sommige gebieden zal het misschien lastiger of anders zijn.

Voor mijn afstudeerscriptie wil ik onderzoek doen naar het functioneren van gezinnen van blinde of slechtziende adolescenten. Hoe beleven alle personen het gezin en ervaren broers of zussen het gezin hetzelfde als de adolescent met de visuele beperking? Ik hoop dat dit onderzoek zal bijdragen aan een beter begrip en een betere begeleiding van deze gezinnen. Ik ben op zoek naar gezinnen die met mij zouden willen delen hoe zij dit alles hebben ervaren. Aan de hand van een persoonlijk interview bij u thuis, van ongeveer een uur, zou ik enkele vragen willen stellen. Het interview is bedoeld voor alle leden van het gezin. Ook is er nog een kort vragenlijstje voor de broers en zussen die kunnen invullen.

Zouden jullie mee willen doen aan dit onderzoek? U kunt het strookje hieronder invullen en inleveren. Ook kunt u mij een mail sturen met uw gegevens. Ik zal u dan t.z.t. benaderen per mail of telefoon.

Alvast hartelijk bedankt!

Met vriendelijk groet, Hanna Postma

Naam:

Adres:

Telefoonnummer:

Emailadres:

Bijlage 2

Gezinsinterview

1. Hoe zou jullie gezin omschreven kunnen worden?
 - Noem eens een aantal kenmerkende eigenschappen.
 - Opvattingen
 - Interesses
 - Ik ken jullie niet, hoe zouden jullie het gezin aan mij omschrijven?
2. Hoe belangrijk is het feit dat je familie van elkaar bent voor je?
 - Familie heb ik niet gekozen, maar gekregen.
 - Wat voor verantwoordelijkheid is er naar elkaar toe.
3. In welke mate is iedereen binnen het gezin betrokken bij elkaar?
 - Gaat iedereen zijn eigen gang of is iedereen juist op de hoogte van alles wat de ander bezighoudt?
 - Is het vooral een leven naast elkaar of een leven met elkaar?
4. Hoeveel tijd brengen jullie met elkaar door?
 - Te denken valt aan vrije tijd.
 - Welke activiteiten worden dan ondernomen.
5. Hoe zouden jullie het gezin scoren op warmte en gezelligheid?
6. Is er sprake van openheid binnen het gezin, in welke mate?
 - Wordt er tussen gezinsleden gesproken over persoonlijke zaken of gevoelens?
 - -En wat in het geval van problemen?
7. Vinden er wel eens discussies plaats in het gezin?
 - Over welke onderwerpen gaan deze discussies met name?
- 7b. Hoe vaak vinden er discussies plaats?
- 7c. Wie zijn meestal de personen, die eraan deelnemen?
- 7d. Waar lopen discussies meestal op uit?
 - Worden jullie het uiteindelijk met elkaar eens.
 - Is er een persoon, die meestal gelijk krijgt.
- 8a. Spelen er wel eens conflicten in het gezin?
- 8b. Waar gaan deze conflicten doorgaans over?
- 8c. Hoe wordt omgegaan met conflicten?
 - Hoe lossen jullie een conflict op.

9. Hoe worden besluiten in het gezin genomen die het hele gezin betreffen?
- Beslist het hele gezin samen of ieder voor zich.
 - Worden beslissingen in harmonie genomen of door discussie.
- 10a. Hoe zijn de taken in het gezin verdeeld?
- Huishoudelijke klusjes.
- 10b. Is de verdeling van de taken naar ieders tevredenheid?
11. Hebben jullie het idee dat de visuele beperking van.....jullie gezin beïnvloed heeft? Op wat voor manier dan?
- Zijn er specifieke positieve effecten te noemen.
 - Zijn er specifieke negatieve effecten te noemen.
12. Is het op de een of andere manier wel eens moeilijk geweest voor het gezin?
- Op welke manier dan.
13. Hoe kijkt de buitenwereld tegen jullie gezin aan?
- Krijgen jullie wel eens opmerkingen over jullie gezin.
 - Zijn deze opmerkingen vooral positief of negatief.

Bijlage 4

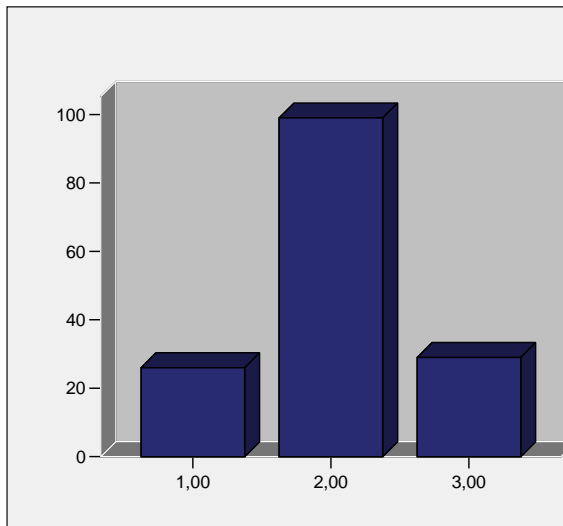
Grafieken van de psychosociale variabelen

1 = -1 sd

2 = -1 sd < \bar{x} > +1 sd

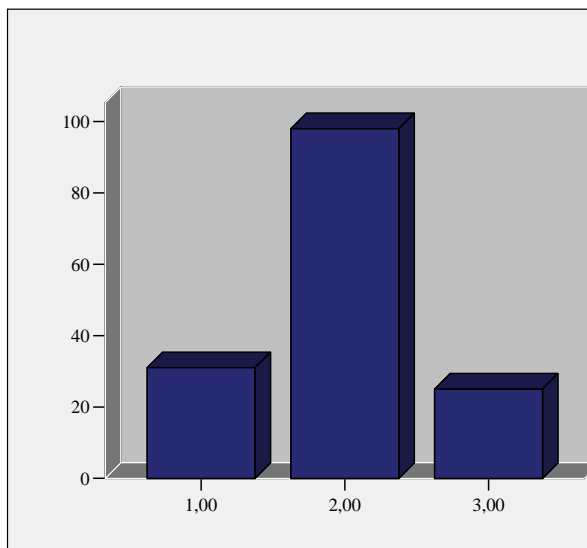
3 = +1 sd

Figuur 3.1 Zelfwaardering (N = 154)

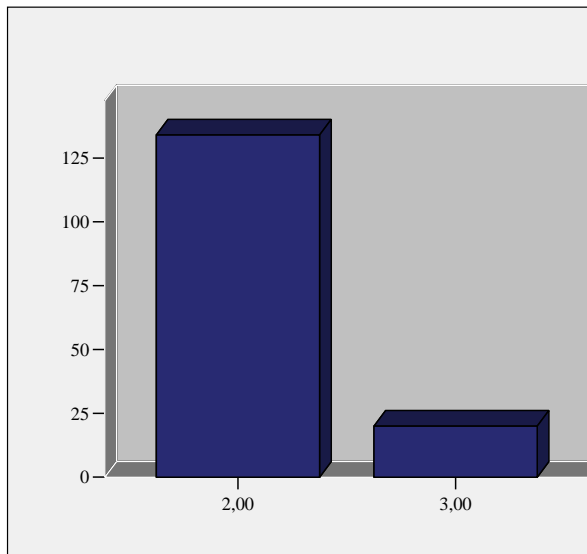
1,00 = < 2,76
2,00 = 2,76 - 3,78
3,00 = > 3,78

Figuur 3.2 Acceptatie van de beperking

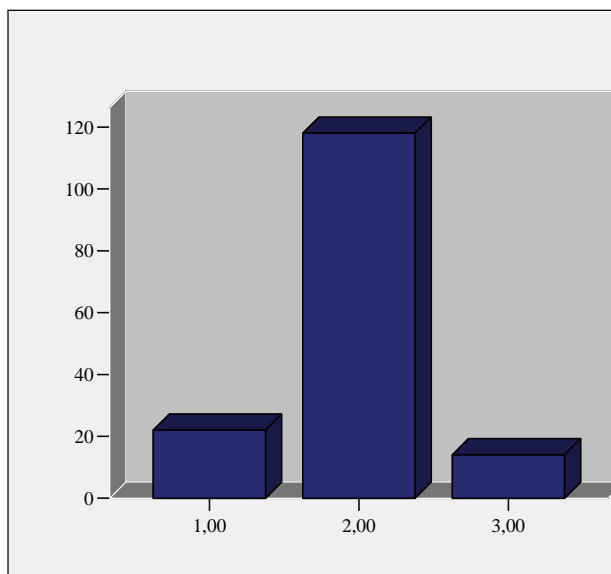
1,00 = < 34,27
2,00 = 34,27 - 46,87
3,00 = > 46,87

Figuur 3.3 Eenzaamheid

1,00 = $< -0,24$
2,00 = $-0,24 - 5,32$
3,00 = $> 5,32$

Figuur 3.4 Algemeen welbevinden

1,00 = $< 6,31$
2,00 = $6,31 - 9,33$
3,00 = $> 9,33$

Bijlage 3

Vragenlijst voor broers en zussen

Hier voor je ligt een lijst met vragen over de ervaringen van broers en zussen van adolescenten met een visuele beperking. Heel erg bedankt dat je tijd wilt nemen deze vragen te beantwoorden en zo mee wilt werken aan mijn onderzoek.

Voor het gemak is in de vragen 'broers en zussen' afgekort tot brusjes. Op de open plekken in de vragen, kun je de naam van je brusje met de visuele beperking lezen. Zou je erop willen letten alle vragen te beantwoorden en geen vragen over te slaan? Bij de vragen waar verschillende antwoordmogelijkheden worden gegeven is het de bedoeling om één van de hokjes aan te kruisen.

Vanzelfsprekend worden je antwoorden vertrouwelijk en anoniem behandeld.

Ga er even goed voor zitten en neem de tijd voor je antwoorden!

- Geslacht: Man / Vrouw
- Leeftijd:
- Respondentnummer:.....
- Thuiswonend / uitwonend (sindsjaar)

1. Hoe zou je de relatie metomschrijven?.....

2. Heb je nog andere broers of zussen?

Ja / nee

Zo ja, kun je de relatie met hen vergelijken met de relatie met.....?

.....

3. Zijn er activiteiten die je samen met.....onderneemt?

Ja / nee

Zo ja, kun je zo'n activiteit beschrijven?.....

Is er iets waardoor het moeilijk is dit soort dingen te doen?.....

.....

Zo ja, heb je daar oplossingen voor
gevonden?.....
.....

Hoe vaak doen jullie dit soort dingen samen?

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

Doe je deze dingen ook met andere broers of zussen?

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

4. Kun je een aantal dingen noemen die je minder leuk vindt aan.....die
samenhangen met de
beperking?.....
.....

5. Zijn er dingen die samenhangen met de beperking van.....die je leuk/prettig vindt?
 Nee
 Ja, namelijk.....
 Enkele, namelijk.....

6. Zijn er dingen die samenhangen met de beperking van.....die je niet leuk/prettig
vindt?
 Nee
 Ja, namelijk.....
 Enkele, namelijk.....

7. Als je de relaties binnen je gezin bekijkt, denk je dat die beïnvloed zijn door de beperking van.....?

- Niet
- Weinig
- Redelijk
- Veel
- Heel veel

Toelichting.....
.....

8. Praten jullie wel eens over de visuele beperking met elkaar?

- Nee
- Ja,
namelijk.....
- Soms,
namelijk.....

9. Maak je je wel eens zorgen over

- Nee
- Ja,
namelijk.....
- Soms,
namelijk.....

10. Maak je je wel eens zorgen over de toekomst?

- Niet
- Weinig
- Redelijk
- Veel
- Heel veel

Toelichting:.....
.....

11. Heeft het hebben van een brusje met een beperking invloed gehad op de plannen en doelen die je hebt gesteld voor de toekomst?

- Niet
- Weinig
- Redelijk
- Veel
- Heel veel

Toelichting:.....
.....

12. Voel je je verantwoordelijk voor

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

Toelichting:.....
.....

13. Heb je wel eens extra verantwoordelijkheden gekregen als gevolg van de beperking van.....?

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

Toelichting:.....
.....

Hoe voel je je daarbij?.....

14. Biedt je zelf wel eens aan omte helpen of wacht je tot dit je gevraagd wordt?

.....

15. Ben je ondanks de beperking wel eens jaloers op.....?

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

Toelichting:.....

.....

16. Schaam je je wel eens voor?

- Niet
- Weinig
- Redelijk
- Veel
- Heel veel

Toelichting:.....

.....

17. Heeft het hebben van een brusje met een visuele beperking effect gehad op jouw sociale leven, relaties, dates?

- Niet
- Weinig
- Redelijk
- Veel
- Heel veel

Toelichting:.....

.....

18. Kennen je vrienden.....?

- Nee
- Een enkeling
- Sommigen
- De meesten

19. Heb je je vrienden/vriendinnen verteld wat er met.....aan de hand is?

- Nee
- Een enkeling
- Sommigen
- De meesten

20. Hoe reageren jouw vrienden/vriendinnen op.....als ze bij je thuis komen?

.....

21. Vind je het goed zoals zij met.....omgaan?

Ja / nee

Zijn er ook dingen die je graag anders zou zien?

- Nee
- Ja, namelijk.....
- Soms, namelijk.....

22. Krijgen jullie buitenshuis wel eens reacties op de beperking van.....?

Ja / nee

Zo ja, wat voor reacties zijn dat?.....

Hoe voel je je daarbij?.....

23. Vind je dat vreemde mensen goed metomgaan?

Ja / nee

Wat zou er eventueel kunnen verbeteren?.....

24. Heb je het gevoel dat je alles aan je vader/ moeder kunt vertellen?

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

Toelichting:.....
.....

25. Praat je wel eens met je ouders over.....?

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

Toelichting:.....
Wie neemt dan het initiatief?.....

Zou je meer over hem/ haar willen praten?

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

Toelichting:.....
.....

Wordt.....hier ook bij betrokken?

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

Toelichting:.....

.....

26. Wat vind je leuk aan hoe je ouders met jou en je broers of zussen omgaan?

.....

.....

27. Wat vind je minder leuk aan ze in hoe ze met jou en je broers en zussen omgaan?

.....

.....

28. Hoe vind je dat je ouders met jou omgaan in vergelijking tot hoe ze met

.....omgaan?

- Hetzelfde
- Meestal hetzelfde, soms anders
- Anders
- Meestal anders, soms hetzelfde

Zou je dit willen veranderen?

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

Toelichting:.....

.....

Heb je zelf geprobeerd dit te veranderen?

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

Toelichting:.....
.....

29. Hoe gaan je ouders met andere broers/ zussen om?

- Hetzelfde
- Meestal hetzelfde, soms anders
- Anders
- Meestal anders, soms hetzelfde

Zou je hier wat aan willen veranderen?

- Nee, namelijk.....
- Ja, namelijk.....
- Soms, namelijk.....

30. Heb je het gevoel dat je ouders evenveel aandacht geven aan.....als aan jou en andere broers/ zussen?

- Nooit
- Soms
- Redelijk vaak
- Vaak
- Heel vaak

Zou je hier wat aan willen veranderen?

- Nee, namelijk.....
- Ja, namelijk.....
- Soms, namelijk.....

Hier volgen een aantal uitspraken over je ouders, kruis aan in hoeverre je het eens bent met elke uitspraak.

Mijn Vader

- 31. Als ik met mijn vader over mijn problemen praat, helpt hij mij echt.....
- 32. Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn vader dat in de gaten.....
- 33. Als het niet zo goed met me gaat, dan lukt het mijn vader om mij te troosten.....
- 34. Ik kan goed met mijn vader praten over alles.....
- 35. Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt mijn vader wat er aan de hand is.....
- 36. Mijn vader helpt mij goed als ik het moeilijk heb.....
- 37. Mijn vader weet heel goed wat ik wil of voel.....
- 38. Mijn vader weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb.....

Helemaal Mee oneens (1)	Tamelijk mee oneens (2)	Beetje mee oneens (3)	Beetje mee eens (4)	Tamelijk mee eens (5)	Helemaal mee eens (6)

Mijn moeder

- 39. Als ik met mijn moeder over mijn problemen praat, helpt zij mij echt.....
- 40. Als ik verdrietig ben of ergens mee zit, dan heeft mijn moeder dat in de gaten.....
- 41. Als het niet zo goed met me gaat, dan lukt het mijn moeder om mij te troosten...
- 42. Ik kan goed met mijn moeder praten over alles.....
- 43. Als ik ergens over pieker of verdrietig ben, dan begrijpt mijn moeder wat er aan de hand is.....
- 44. Mijn moeder helpt mij goed als ik het moeilijk heb.....
- 45. Mijn moeder weet heel goed wat ik wil of voel.....
- 46. Mijn moeder weet precies wanneer ik het ergens moeilijk mee heb.....

Helemaal Mee oneens (1)	Tamelijk mee oneens (2)	Beetje mee oneens (3)	Beetje mee eens (4)	Tamelijk mee eens (5)	Helemaal mee eens (6)

Hieronder staan een aantal uitspraken over de manier waarop de vader en moeder met jou en je broer of zus omgaan. Het gaat hier om de broer of zus met een visuele beperking. Bij het beantwoorden moet je jezelf vergelijken met je broer of zus: klopt die uitspraak beter voor jou, beter voor je broer of zus, of voor allebei evenveel (DP). Kruis aan wat voor jou het meeste van toepassing is.

Mijn vader

	Veel beter voor mijn broer/ zus (1)	Iets beter voor mijn broer/ zus (2)	Voor ons allebei evenveel (3)	Iets beter voor mij (4)	Veel beter voor mij (5)
30. Is trots op ons.....					
31. Vindt het leuk om bij ons te zijn.....					
32. Weet hoe we denken en hoe we ons voelen.....					
33. heeft belangstelling voor ons.....					
34. Trekt ons voor.....					
35. Is streng voor ons.....					
36. Geeft ons straf.....					
37. Geeft ons de schuld.....					
38. gebruikt regels voor ons.....					

Mijn moeder

	Veel beter voor mijn broer/ zus (1)	Iets beter voor mijn broer/ zus (2)	Voor ons allebei evenveel (3)	Iets beter voor mij (4)	Veel beter voor mij (5)
30. Is trots op ons.....					
31. Vindt het leuk om bij ons te zijn.....					
32. Weet hoe we denken en hoe we ons voelen.....					
33. Heeft belangstelling voor ons.....					
34. Trekt ons voor.....					
35. Is streng voor ons.....					
36. Geeft ons straf.....					
37. Geeft ons de schuld.....					
38. gebruikt regels voor ons.....					

Als je nog opmerkingen of vragen hebt kun je ze hier kwijt:.....
.....

Nogmaals hartelijk bedankt voor je tijd en medewerking!
Groeten Hanna Postma

Bijlage 5

Tabellen beschrijvende gegevens en correlaties

3.2.1 Vader-moeder

Ouder- en opvoedingsvariabelen, vader/moeder (N=161)

<i>Adolescent</i>	t waarde	<i>Moeders</i>			<i>Vaders</i>		
		X	SD	N	X	SD	N
Reponsiviteit	-3,11**	5,07	0,63	91	4,76	0,58	68
Competentie	-0,70	4,97	0,72	90	4,89	0,72	63
Hechting	-2,04*	5,40	0,56	92	5,21	0,66	66
Depressie	0,75	1,97	0,70	89	2,06	0,71	63
Rolrestrictie	0,29	2,66	0,99	91	2,71	0,98	65
Soc. ondersteuning	-2,90**	4,71	0,92	84	4,26	0,94	60
Opv. satisfactie	-0,86	4,27	0,78	90	4,14	0,68	63
Satisfactie relatie	-1,19	5,35	0,95	80	5,14	1,19	60

* p< 0,05; ** p< 0,01

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, vaders (N=60)

	<u>vaders</u>							
	Respons. N = 60	Competentie N = 55	Hechting N = 58	Depressie N = 55	Rolrestr. N = 57	Sociale onderst. N = 52	Opv. satisfactie N = 55	Satisfactie relatie N = 52
<u>Adolescent</u>								
Zelfwaardering	0,24	0,22	0,13	-0,24	-0,19	0,08	0,15	0,07
Acceptatie beperking	0,12	0,11	0,13	-0,12	-0,14	0,08	-0,04	0,12
Eenzaamheid	-0,09	-0,02	-0,12	0,06	0,06	0,07	-0,02	0,02
Alg. welbevinden	0,17	0,19	0,14	-0,16	0,05	0,00	0,09	0,02
Em. stabiliteit	-0,03	0,06	0,01	-0,08	-0,06	-0,13	-0,04	0,03
Extraversie	0,23	0,21	0,17	-0,31*	-0,08	0,13	0,07	0,09
Vriendelijkheid	0,35**	0,24	0,22	-0,36**	-0,29*	0,21	0,33*	0,04
Zorgvuldigheid	0,08	0,15	0,15	0,01	-0,03	0,26	0,17	0,28*
Openheid	0,03	0,22	0,08	-0,06	-0,01	0,10	-0,09	-0,08

* p< 0,05; ** p< 0,01

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, moeders (N=83)

	Moeders							
	Respons. N = 81	Competentie N = 80	Hechting N = 82	Depressie N = 80	Rolrestr. N = 82	Sociale onderst. N = 76	Opv. satisfactie N = 88	Satisf. relatie N = 71
<u>Adolescent</u>								
Zelfwaardering	0,33**	0,26*	0,41*	-0,22	-0,06	0,11	0,09	0,09
Acceptatie beperking	0,25*	0,14	0,17	-0,17	-0,03	0,06	0,08	-0,01
Eenzaamheid	-0,21	-0,26*	-0,31**	0,17	0,09	-0,14	-0,08	-0,01
Alg. welbevinden	0,28*	0,17	0,34**	-0,20	0,01	0,12	0,12	0,12
Em. stabiliteit	0,04	0,02	0,04	-0,14	0,09	0,03	0,06	-0,06
Extraversie	0,06	0,12	-0,06	0,14	0,14	-0,09	0,03	0,05
Vriendelijkheid	0,26*	0,31*	0,27*	-0,24*	-0,12	0,05	0,07	0,28*
Zorgvuldigheid	0,16	0,24*	0,30**	-0,08	-0,13	0,21	0,19	0,26*
Openheid	0,02	-0,05	0,02	0,10	0,01	0,03	-0,19	-0,03

* p< 0,05; ** p< 0,01

3.2.2 Opvoeder wel of geen visuele beperking

Ouder- en opvoedingsvariabelen, ouder wel/geen visuele beperking (N=160)

	t waarde	Ouders met bep.			Ouders zonder bep.		
		<u>X</u>	SD	N	<u>X</u>	SD	N
Responsiviteit	1,78	4,64	0,80	13	4,97	0,61	144
Competentie	1,72	4,63	0,79	13	4,98	0,69	138
Hechting	2,67**	4,93	0,66	14	5,37	0,58	142
Depressie	-0,24	2,04	0,65	14	1,99	0,70	136
Rolrestrictie	0,88	2,46	0,98	14	2,70	0,98	140
Soc. Ondersteuning	-0,91	4,78	0,93	11	4,51	0,95	131
Opv. Satisfactie	0,13	4,20	0,81	13	4,23	0,73	138
Opv. satisfactie	1,37	4,75	1,39	8	5,28	1,04	130

* p< 0,05; ** p< 0,01

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, opvoeders met visuele beperking

	<u>Ouders</u>							
	Respons. N = 13	Competentie N = 13	Hechting N = 14	Depressie N = 14	Rolrestr. N = 14	Sociale onderst. N = 11	Opv. satisfactie N = 13	Satisfactie relatie N = 8
<u>Adolescent</u>								
Zelfwaardering	0,44	0,44	0,62*	-0,46	-0,19	0,28	0,37	0,67
Acceptatie beperking	0,38	0,13	0,33	0,26	0,34	-0,15	0,15	0,07
Eenzaamheid	-0,17	-0,10	-0,20	-0,16	-0,14	0,25	-0,25	0,25
Alg. welbevinden	-0,04	0,11	0,25	0,05	0,02	-0,13	0,24	-0,21
Em. stabiliteit	0,59*	0,44	0,64*	-0,13	-0,05	0,32	0,62*	0,13
Extraversie	-0,01	0,03	0,02	-0,06	-0,09	-0,25	-0,11	0,22
Vriendelijkheid	-0,20	-0,18	-0,37	-0,00	-0,13	0,01	-0,38	0,59
Zorgvuldigheid	0,36	0,45	0,58*	-0,22	-0,60*	0,80*	0,43	0,57
Openheid	0,12	0,19	0,25	-0,15	-0,33	-0,03	-0,12	0,59

* p< 0,05; ** p< 0,01

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, opvoeders geen visuele beperking

	<u>Ouders</u>							
	Respons. N = 126	Competentie N = 120	Hechting N = 124	Depressie N = 119	Rolrestr. N = 123	Sociale onderst. N = 115	Opv. satisfactie N = 120	Satisfactie relatie N = 113
<u>Adolescent</u>								
Zelfwaardering	0,23**	0,14	0,16	-0,16	-0,10	0,09	0,08	-0,01
Acceptatie beperking	0,18*	0,09	0,12	-0,14	-0,07	0,04	0,02	0,05
Eenzaamheid	-0,15	-0,11	-0,19*	0,12	0,08	-0,07	-0,04	-0,03
Alg. welbevinden	0,24**	0,17	0,21*	-0,20*	0,01	0,10	0,11	0,07
Em. stabiliteit	-0,05	-0,02	-0,05	-0,11	0,04	-0,05	-0,01	-0,05
Extraversie	0,12	0,15	-0,00	-0,04	0,06	0,01	0,05	0,05
Vriendelijkheid	0,31**	0,29**	0,25**	-0,29**	-0,18*	0,12	0,22*	0,12
Zorgvuldigheid	0,09	0,20*	0,19*	-0,05	-0,05	0,18	0,15	0,23*
Openheid	-0,04	-0,01	-0,06	0,06	0,01	0,11	-0,16	-0,15

* p< 0,05; ** p< 0,01

3.2.3 Jongens-meisjes

Psychosociale variabelen en persoonlijkheid, jongens/meisjes

	t waarde	<i>Jongens (N=84)</i>		<i>Meisjes (N=70)</i>	
		<u>X</u>	SD	<u>X</u>	SD
Zelfwaardering	2,76**	3,37	0,47	3,15	0,54
Acceptatie beperking	-0,08	40,54	6,45	40,61	6,17
Eenzaamheid	-1,78	2,18	2,34	2,97	3,18
Algemeen welbevinden	2,43*	8,08	1,86	7,50	1,35
Emotionele stabiliteit	4,25**	4,60	1,11	3,89	0,93
Extraversie	2,06*	4,89	1,19	4,50	1,10
Vriendelijkheid	0,90	5,65	0,73	5,75	0,63
Zorgvuldigheid	-0,53	4,49	1,25	4,60	1,33
Openheid	-0,50	4,73	1,01	4,81	0,87

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Ouder- en opvoedingsvariabelen, jongens/meisjes (N=95)

<i>Adolescent</i>	t waarde	<i>Jongens</i>			<i>Meisjes</i>		
		<u>X</u>	SD	N	<u>X</u>	SD	N
Reponsiviteit	0,25	4,95	0,56	54	4,92	0,63	39
Competentie	-0,26	4,94	0,57	54	4,97	0,75	39
Hechting	-0,06	5,33	0,52	53	5,34	0,56	39
Depressie	-0,57	1,94	0,57	53	2,02	0,69	38
Rolrestrictie	-0,41	2,67	0,94	55	2,74	0,79	39
Soc. Ondersteuning	0,03	5,51	1,01	54	4,50	0,82	37
Opv. Satisfactie	0,14	4,27	0,71	54	4,24	0,77	39
Satisf. Relatie	-0,98	5,11	1,16	48	5,35	1,00	34

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, jongens (N=56)

	<u>Ouders</u>							
	Respons. N = 54	Competentie N = 54	Hechting N = 55	Depressie N = 55	Rolrestr. N = 55	Sociale onderst. N = 54	Opv. satisfactie N = 54	Satisfactie relatie N = 48
<u>Adolescent</u>								
Zelfwaardering	0,32*	0,23	0,31*	-0,24	-0,16	0,02	-0,24	0,13
Acceptatie van de beperking	0,31*	0,17	0,24	-0,23	-0,24	0,05	-0,27*	0,15
Eenzaamheid	-0,15	0,03	-0,23	0,03	0,10	0,09	0,27*	0,00
Alg. welbevinden	0,23	0,07	0,30*	-0,21	-0,09	0,03	-0,22	0,05
Em. stabiliteit	-0,04	-0,06	0,01	-0,22	0,13	-0,04	-0,29*	-0,01
Extraversie	0,22	0,28*	0,10	-0,08	-0,06	0,12	0,03	0,00
Vriendelijkheid	0,23	0,14	0,16	-0,27*	-0,23	-0,08	-0,27	-0,03
Zorgvuldigheid	-0,03	0,09	-0,20	-0,13	-0,21	0,13	-0,00	0,27
Openheid	-0,06	0,04	-0,03	0,06	-0,21	0,14	-0,12	-0,25

* p< 0,05; ** p< 0,01

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, meisjes (N=39)

	<u>Ouders</u>							
	Respons. N = 39	Competentie N = 39	Hechting N = 39	Depressie N = 38	Rolrestr. N = 39	Sociale onderst. N = 37	Opv. satisfactie N = 39	Satisfactie relatie N = 34
<u>Adolescent</u>								
Zelfwaardering	0,30	0,31	0,42**	-0,18	0,05	-0,04	0,29	0,04
Acceptatie beperking	0,11	0,16	0,15	-0,23	0,05	0,02	0,10	-0,13
Eenzaamheid	-0,17	-0,18	-0,18	0,18	0,11	-0,09	-0,12	0,12
Alg. welbevinden	0,25	0,15	0,25	-0,07	0,19	-0,01	0,11	0,09
Em. stabiliteit	-0,04	0,06	0,01	0,09	-0,10	-0,15	0,15	-0,18
Extraversie	0,01	-0,08	-0,15	0,14	0,30	-0,15	0,03	0,06
Vriendelijkheid	0,22	0,36*	0,31	-0,33*	-0,12	0,25	0,22	0,29
Zorgvuldigheid	0,28	0,27	0,36*	0,02	0,01	0,12	0,17	0,27
Openheid	0,18	0,16	0,25	0,06	0,31	-0,12	-0,09	0,24

* p< 0,05; ** p< 0,01

3.2.4 Ernst van de visuele beperking

Psychosociale ontwikkeling en persoonlijkheid, ernst van de beperking (N=154)

	<i>Blind (N=30)</i>		<i>Ernstig (N=36)</i>		<i>Matig (N=88)</i>	
	<u>X</u>	SD	<u>X</u>	SD	<u>X</u>	SD
Zelfwaardering	3,29	0,48	3,18	0,55	3,30	0,50
Acceptatie beperking	40,13	7,19	38,19*	7,30	41,69*	5,24
Eenzaamheid	2,00	2,39	3,14	3,36	2,48	2,62
Algemeen welbevinden	7,67	1,67	7,67	1,37	7,93	1,51
Emotionele stabiliteit	4,62	1,10	4,05	1,16	4,26	1,04
Extraversie	4,90	1,21	4,53	1,08	4,72	1,18
Vriendelijkheid	5,69	0,72	5,51	0,65	5,77	0,68
Zorgvuldigheid	4,63	1,40	4,50	1,44	4,52	1,19
Openheid	4,77	0,82	4,76	0,98	4,77	0,99

*p< 0,05

Ouder- en opvoedingsvariabelen, ernst van de beperking (N=95)

	<i>Blind</i>			<i>Ernstig slechtz.</i>			<i>Matig slechtz.</i>		
	<u>X</u>	SD	N	<u>X</u>	SD	N	<u>X</u>	SD	N
Responsiviteit	4,79	0,76	15	4,93	0,52	25	4,99	0,57	53
Competentie	4,86	0,77	14	4,92	0,75	26	5,00	0,56	53
Hechting	5,20	0,63	14	5,34	0,57	26	5,37	0,50	54
Depressie	2,02	0,60	14	2,04	0,77	25	1,93	0,55	54
Rolrestrictie	3,23*	1,02	14	2,49*	0,86	26	2,66	0,81	54
Soc. steun	4,38	0,64	14	4,40	1,34	25	4,59	0,75	52
Opv. satisfactie	4,08	0,65	14	4,37	0,92	26	4,25	0,65	53
Satisfactie relatie	4,91	1,11	13	4,40	1,34	23	5,24	0,99	46

* p< 0,05

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, blinde adolescenten (N=15)

	<u>Ouders</u>							
	Respons. N = 15	Competentie N = 14	Hechting N = 14	Depressie N = 14	Rolrestr. N = 14	Sociale onderst. N = 14	Opv. satisfactie N = 14	Satisfactie relatie N = 13
<u>Adolescent</u>								
Zelfwaardering	0,41	0,48	0,53	-0,37	0,07	0,66**	0,62*	0,34
Acceptatie beperking	0,60*	0,63*	0,55*	-0,41	-0,21	0,53	0,51	0,48
Eenzaamheid	-0,40	-0,27	-0,34	0,42	-0,14	-0,47	-0,71**	0,00
Alg. welbevinden	0,25	0,05	0,09	-0,12	0,19	0,32	0,63*	0,10
Em. stabiliteit	-0,29	-0,22	-0,20	0,23	0,43	0,07	-0,00	-0,30
Extraversie	0,36	0,54*	0,43	-0,40	0,01	0,64*	0,39	0,01
Vriendelijkheid	0,46	0,47	0,51	-0,51	-0,22	0,57	0,74**	0,02
Zorgvuldigheid	0,27	0,39	0,43	-0,05	-0,19	0,08	0,74**	0,74**
Openheid	0,08	0,63*	0,58*	-0,46	0,02	0,53	-0,08	0,25

* p < 0,05; ** p < 0,01

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, ernstig slechtz. adolescenten (N=26)

	<u>Ouders</u>							
	Respons. N=25	Competentie N=26	Hechting N=26	Depressie N=25	Rolrestr. N=26	Sociale onderst. N=25	Opv. satisfactie N=26	Satisfactie relatie N=23
<u>Adolescent</u>								
Zelfwaardering	0,34	0,17	0,32	-0,40*	-0,23	-0,22	-0,03	-0,12
Acceptatie beperking	0,19	-0,05	0,07	-0,29	-0,14	-0,21	-0,21	-0,13
Eenzaamheid	-0,13	-0,07	-0,22	0,29	0,40*	0,13	0,18	0,00
Alg. welbevinden	0,15	0,00	0,22	-0,35	-0,26	-0,06	-0,25	0,23
Em. stabiliteit	0,10	-0,17	-0,06	-0,14	0,03	-0,21	-0,10	-0,05
Extraversie	-0,17	-0,04	-0,24	0,00	0,37	0,05	0,01	-0,02
Vriendelijkheid	0,08	0,11	0,27	-0,31	-0,35	-0,12	-0,41*	0,03
Zorgvuldigheid	0,29	0,07	0,27	-0,17	-0,24	-0,00	-0,10	0,32
Openheid	-0,20	0,04	-0,16	0,27	-0,05	-0,11	-0,14	-0,29

p < 0,05; ** p < 0,01

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, matig slechtz. adolescenten (N=54)

	<u>Ouders</u>							
	Respons. N=53	Competentie N=53	Hechting N=54	Depressie N=54	Rolrestr. N=54	Sociale onderst. N=52	Opv. satisfactie N=53	Satisfactie relatie N=46
<u>Adolescent</u>								
Zelfwaardering	0,28*	0,25	0,33*	-0,07	-0,11	0,04	-0,06	0,12
Acceptatie beperking	0,04	0,10	0,16	-0,05	-0,19	0,11	-0,23	0,06
Eenzaamheid	-0,14	-0,04	-0,18	-0,12	0,05	0,00	0,09	0,11
Alg. welbevinden	0,30*	0,18	0,36**	-0,05	0,02	0,02	-0,09	-0,11
Em. stabiliteit	0,06	0,20	0,17	-0,19	-0,24	0,01	-0,09	0,00
Extraversie	0,15	0,00	-0,06	0,14	-0,07	-0,15	-0,05	0,00
Vriendelijkheid	0,18	0,22	0,07	-0,21	-0,14	-0,01	-0,03	0,15
Zorgvuldigheid	-0,04	0,19	0,22	-0,00	-0,07	0,28*	-0,00	0,12
Openheid	0,12	-0,02	0,08	0,06	-0,11	0,12	-0,07	0,02

* p< 0,05; ** p< 0,01

3.2.5 Aard visuele beperking

Psychosociale variabelen en persoonlijkheid, progressief/stabiel (N=154)

		<i>Progressief (N=54)</i>		<i>Stabiel (N=100)</i>	
	t waarde	<u>X</u>	SD	<u>X</u>	SD
Zelfwaardering	-1,30	3,20	0,54	3,31	0,49
Acceptatie beperking	-0,80	40,01	6,23	41,87	6,35
Eenzaamheid	1,21	2,91	3,14	2,34	2,55
Algemeen welbevinden	-1,65	7,52	1,82	7,98	1,29
Emotionele stabiliteit	1,33	4,44	1,09	4,20	1,08
Extraversie	-0,04	4,71	1,13	4,72	1,19
Vriendelijkheid	-0,27	5,68	0,79	5,71	0,62
Zorgvuldigheid	0,85	4,66	1,29	4,47	1,28
Openheid	0,16	4,78	0,91	4,76	0,10

*p< 0,05; ** p< 0,01

Ouder- en opvoedingsvariabelen, progressief/stabiel (N=95)

	t waarde	<i>Progressief</i>			<i>Stabiel</i>		
		<u>X</u>	SD	N	<u>X</u>	SD	N
Reponsiviteit	-2,56*	4,74	0,64	34	5,06	0,53	59
Competentie	-2,29*	4,73	0,82	34	4,40	0,61	58
Hechting	-3,33**	5,09	0,62	35	5,48	0,42	59
Depressie	2,34*	2,16	0,67	35	1,86	0,56	58
Rolrestrictie	0,35	2,74	0,76	35	2,67	0,95	59
Soc. ondersteuning	-0,94	4,39	0,78	33	4,58	1,01	58
Opv. satisfactie	-2,54*	4,02	0,85	35	4,40	0,61	58
Satisfactie relatie	-1,62	4,91	1,36	29	5,37	0,89	53

* p< 0,05; ** p< 0,01

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, progressieve vis. beperking (N=35)

	<u><i>Ouders</i></u>							
	Respons. N=34	Competentie N=34	Hechting N=35	Depressie N=35	Rolrestr. N=35	Sociale onderst. N=33	Opv. satisfactie N=35	Satisfactie relatie N=29
<u><i>Adolescent</i></u>								
Zelfwaardering	0,52**	0,30	0,50*	-0,37*	-0,26	0,10	-0,03	-0,06
Acceptatie beperking	0,34	0,20	0,44**	-0,45**	-0,40*	0,14	-0,20	0,04
Eenzaamheid	-0,36**	-0,15	-0,40	0,22	0,30	-0,11	-0,05	-0,04
Algemeen welbevinden	0,33	0,07	0,25	-0,16	-0,06	0,00	-0,06	-0,07
Emotionele stabiliteit	0,13	-0,04	0,15	-0,15	-0,20	-0,15	-0,29	0,09
Extraversie	0,41*	0,33	0,24	-0,21	-0,22	0,14	0,15	-0,01
Vriendelijkheid	0,39*	0,39*	0,46**	-0,51**	-0,45**	0,24	-0,10	0,10
Zorgvuldigheid	0,13	0,07	0,22	0,05	-0,10	0,06	-0,10	0,29
Openheid	0,12	0,23	0,19	-0,28	-0,25	0,19	-0,05	-0,08

p< 0,05; ** p< 0,01

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, stabiele vis. beperking (N = 60)

	<u>Ouders</u>							Satisfactie relatie N=53
	Respons. N=59	Competentie N=59	Hechting N=59	Depressie N=58	Rolrestr. N=59	Sociale onderst. N=58	Opv. satisfactie N=58	
<u>Adolescent</u>								
Zelfwaardering	0,02	0,09	0,05	0,02	0,03	-0,10	-0,06	0,12
Acceptatie beperking	0,11	0,09	-0,06	-0,01	-0,01	-0,03	-0,12	0,03
Eenzaamheid	0,07	0,06	0,09	-0,06	-0,03	0,12	0,27*	0,25
Algemeen welbevinden	0,10	0,06	0,19	-0,09	0,05	0,00	-0,22	0,08
Emotionele stabiliteit	-0,16	0,01	-0,13	-0,07	0,16	-0,04	0,04	-0,25
Extraversie	-0,10	-0,14	-0,28*	0,20	0,19	-0,03	-0,09	-0,04
Vriendelijkheid	0,06	0,03	-0,07	-0,09	-0,04	-0,10	-0,04	0,11
Zorgvuldigheid	0,06	0,28*	0,29*	-0,11	-0,13	0,15	0,18	0,25
Openheid	0,01	-0,01	0,02	0,27*	0,06	0,02	-0,14	-0,05

* p< 0,05; ** p< 0,01

3.2.6 Aantal brusjes met visuele beperking

Psychosociale variabelen en persoonlijkheid, geen/wel brusjes met visuele beperking (N=93)

	t waarde	<i>Geen (N =79)</i>		<i>Meerdere (N =14)</i>	
		<u>X</u>	SD	<u>X</u>	SD
Zelfwaardering	-0,72	3,25	0,53	3,35	0,33
Acceptatie beperking	-4,06	39,80	6,28	44,14	3,01
Eenzaamheid	1,47	2,66	2,94	1,93	1,38
Algemeen welbevinden	-0,21	7,85	1,40	7,93	1,07
Emotionele stabiliteit	-2,70	4,31	1,08	4,92	0,70
Extraversie	0,21	4,63	1,16	4,56	1,41
Vriendelijkheid	-0,28	5,63	0,71	5,69	0,61
Zorgvuldigheid	-0,83	4,57	1,22	4,86	1,19
Openheid	-0,23	4,67	0,95	4,74	1,06

* p< 0,05; ** p< 0,01

Ouder- en opvoedingsvariabelen, geen/wel visueel brusjes met visuele beperking (N=93)

	t waarde	<i>Geen (N =79)</i>		<i>Meerdere (N =14)</i>	
		<u>X</u>	SD	<u>X</u>	SD
Responsiviteit	1,28	4,97	0,62	4,75	0,40
Competentie	0,10	4,95	0,68	4,93	0,50
Hechting	0,75	5,36	0,56	5,24	0,40
Depressie	0,13	1,97	0,67	1,96	0,24
Rolrestrictie	-1,44	2,64	0,86	3,01	0,99
Soc. ondersteuning	-0,68	4,50	0,97	4,68	0,68
Opv. satisfactie	1,12	4,30	0,75	4,06	0,58
Satisf. relatie	0,05	5,20	1,17	5,18	0,68

* p< 0,05; ** p< 0,01

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, geen brusjes met vsiuele beperking (N = 79)

	<i><u>Ouders</u></i>							
	Respons. N=77	Competentie N=77	Hechting N=78	Depressie N=77	Rolrestr. N=78	Sociale onderst. N=75	Opv. satisfactie N=78	Satisfactie relatie N=67
<i><u>Adolescent</u></i>								
Zelfwaardering	0,33**	0,24*	0,39**	-0,22	-0,15	0,01	0,03	0,05
Acceptatie beperking	0,26*	0,16	0,27*	-0,25*	-0,25*	0,05	-0,10	0,06
Eenzaamheid	-0,18	-0,06	-0,24*	0,12	0,14	0,01	0,05	0,07
Alg. welbevinden	0,26*	0,11	0,31**	-0,17	-0,07	0,04	-0,06	0,02
Em. stabiliteit	-0,00	-0,02	0,06	-0,13	-0,01	-0,06	-0,08	-0,10
Extraversie	0,16	0,11	-0,04	-0,02	0,04	0,08	0,07	-0,02
Vriendelijkheid	0,28*	0,24*	0,26*	-0,30**	-0,19	0,00	-0,04	0,04
Zorgvuldigheid	0,18	0,14	0,26*	-0,05	-0,04	0,09	0,09	0,30*
Openheid	0,08	0,06	0,06	0,09	-0,02	0,04	-0,11	-0,14

p< 0,05; ** p< 0,01

Correlaties opvoeder- en adolescentvariabelen, wel brusjes met visuele beperking (N =14)

	<u>Ouders</u>							
	Respons. N=14	Competentie N=14	Hechting N=14	Depressie N=14	Rolrestr. N=14	Sociale onderst. N=14	Opv. satisfactie N=13	Satisfactie relatie N=13
<u>Adolescent</u>								
Zelfwaardering	0,05	0,34	0,28	-0,39	0,21	0,20	0,18	0,05
Acceptatie beperking	0,29	0,19	0,07	0,20	0,35	0,10	0,38	-0,54
Eenzaamheid	0,10	-0,45	-0,02	0,12	-0,01	-0,15	0,00	0,25
Algemeen welbevinden	0,00	-0,05	0,01	-0,06	0,37	-0,06	0,02	0,03
Emotionele stabiliteit	-0,09	0,01	-0,26	0,39	0,13	-0,17	0,01	-0,17
Extraversie	-0,09	0,07	-0,33	0,07	0,11	-0,05	-0,29	0,06
Vriendelijkheid	0,22	0,29	-0,07	-0,25	-0,25	0,18	-0,30	0,50
Zorgvuldigheid	-0,41	0,59*	0,29	-0,01	-0,59*	0,12	-0,17	0,32
Openheid	-0,23	0,35	0,19	-0,34	-0,09	0,15	-0,11	0,38

* p< 0,05; ** p< 0,01

Bijlage 6

Overzicht brusjesvariabelen en percentages

Variabele	Antwoord categorieën	Percentage
Aantal kinderen in het gezin	1 2 3 4 5	0 28 43 0 29
Houding t.o.v. brusje met beperking		
Kwaliteit van de relatie met visueel beperkte brus	slecht gemiddeld goed	0 0 100
Samen ondernemen van activiteiten	nee ja	14 86
Frequentie van activiteiten	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	14 57 0 29 0
Frequentie van deze activiteiten met andere broers en of zussen	n.v.t. nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	43 0 46 0 14 0
Jaloezie	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	57 43 0 0 0
Houding t.o.v. de visuele beperking van het brusje		
Negatieve aspecten van de beperking	weinig gemiddeld veel	0 100 0
Positieve aspecten van de beperking	weinig gemiddeld veel	43 28 29
Effect van de beperking op relaties in het gezin	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	29 29 28 14 0
Gesprekken over de visuele beperking	nee ja soms	14 43 43
Invloed beperking op plannen voor de toekomst	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	71 29 0 0 0

Zorg en verantwoordelijkheid		
Zorgen over visueel beperkt brusje	nee ja soms	29 14 57
Zorgen over de toekomst	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	29 57 14 0 0
Mate van ervaren verantwoordelijkheid	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	14 72 14 0 0
Extra verantwoordelijkheid gekregen ten gevolge van de beperking	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	43 57 0 0 0
Hulp aanbieden	nee ja	57 43
Houding naar de omgeving		
Schaamte	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	71 29 0 0 0
Effect van beperking op sociale relaties	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	57 29 0 14 0
Vrienden bekend met brusje	nee een enkeling sommigen de meesten	14 29 0 57
Vrienden verteld over de beperking	nee een enkeling sommigen de meesten	14 0 14 72
Houding van de omgeving		
Goed zoals vrienden met brusje omgaan	nee ja	0 100
Dingen in de omgang graag anders	nee ja soms	71 29 0
Reacties buitenshuis op de beperking	nee ja	57 43
Gaan vreemde mensen goed met brusje om	nee ja	43 57
Gesprekken met ouders		
Kun je alles aan je ouders vertellen	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	0 14 14 29 43

Gesprekken met ouders over je brusje	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	14 14 29 43 0
Zou je meer over je brusje willen praten	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	57 29 14 0 0
Brusje bij de gesprekken betrokken	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	14 14 29 43 0
Omgang van ouders met kinderen		
Omgang met visueel beperkt brusje	hetzelfde meestal hetzelfde, soms anders anders meestal anders, soms hetzelfde	57 43 0 0
Omgang willen veranderen	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	71 29 0 0 0
Zelf geprobeerd omgang te veranderen	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	57 0 29 0 14
Hoe gaan je ouders met andere broers en zussen om	n.v.t. hetzelfde meestal hetzelfde, soms anders anders meestal anders, soms hetzelfde	29 57 14 0 0
Zou je daar wat aan willen veranderen	n.v.t. nee ja	29 71 0
Verdeling van aandacht		
Gelijke verdeling aandacht voor alle kinderen	nooit soms redelijk vaak vaak heel vaak	0 29 0 28 43
Verdeling aandacht willen veranderen	nee ja soms	85 15 0

Responsiviteit		
Score op responsiviteit vader	1	0
	2	0
	3	0
	4	43
	5	57
	6	0
Score op responsiviteit moeder	1	0
	2	0
	3	0
	4	0
	5	43
	6	57
Differential Parenting		
	Gemiddelde	SD
DP moeder vraag 1	3,00	0,00
DP moeder vraag 2	3,00	0,00
DP moeder vraag 3	3,00	0,00
DP moeder vraag 4	2,71	0,49
DP moeder vraag 5	3,00	0,00
DP moeder vraag 6	3,00	0,00
DP moeder vraag 7	3,00	0,00
DP moeder vraag 8	3,14	0,38
DP moeder vraag 9	3,00	0,00
DP score moeder	3,00	0,00
DP vader vraag 1	3,00	0,00
DP vader vraag 2	3,00	0,00
DP vader vraag 3	2,86	0,38
DP vader vraag 4	2,57	0,79
DP vader vraag 5	3,29	0,76
DP vader vraag 6	3,00	0,00
DP vader vraag 7	3,29	0,76
DP vader vraag 8	3,14	0,38
DP vader vraag 9	3,00	0,00
DP score vader	3,00	

Bijlage 7

Vergelijking scores DP en responsiviteit gezinsleden

Gezin 1

	Vader	Moeder	Adolescent met visuele beperking	Brusje
DP vader	2,78	-	3,11	3,00
DP moeder	-	3,00	3,00	3,00
DP totaal	2,89		3,06	3,00
Responsiviteit moeder	-	5,13	-	5,88
Responsiviteit vader	5,00	-	-	5,13
Responsiviteit totaal	5,07		6,00	5,50

Gezin 2

	Vader	Moeder	Adolescent met visuele beperking	Brusje
DP vader	3,00	-	2,78	2,89
DP moeder	-	2,89	2,89	3
DP totaal	2,95		2,84	2,95
Responsiviteit moeder	-	5,25	-	5,5
Responsiviteit vader	4,38	-	-	4,63
Responsiviteit totaal	4,82		5,5	5,07

Gezin 3

	Vader	Moeder	Adolescent met visuele beperking	Brusje 1	Brusjes 2
DP vader	3,00	-	2,89	2,89	3
DP moeder	-	3,00	2,89	2,89	3
DP totaal	3,00		2,89	2,89	3
Responsiviteit moeder	-	6,00	-	5,75	4,63
Responsiviteit vader	4,38	-	-	5,13	4,63
Responsiviteit totaal	5,19		5,5	5,44	4,63

Gezin 4

	Vader	Moeder	Adolescent met visuele beperking	Brusje
DP vader	3,11	-	3	2,89
DP moeder	-	3,11	3	3
DP totaal	3,11		3	2,95
Responsiviteit moeder	-	4,88	-	4,75
Responsiviteit vader	5,38	-	-	3,88
Responsiviteit totaal	5,13		5,38	4,32

Gezin 5

	Vader	Moeder	Adolescent met visuele beperking	Brusje
DP vader	3,00	-	2,78	3
DP moeder	-	-	3	3
DP totaal	-	-	2,9	3
Responsiviteit moeder	-	-	-	5,75
Responsiviteit vader	4,63	-	-	4,25
Responsiviteit totaal	-		5	5